

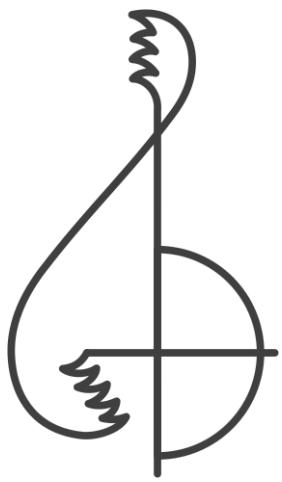
12+

9

2013

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издаётся с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2013

2013

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМАЕЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

Хъодзаты Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЬАТАХ Хъазыбег

Журналы ахсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КъАДЗАТЫ Станислав, КъУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2013

НОМЫРЫ ИС:

<i>АБАЙТЫ</i> Эдуард. <i>Әрдзы ағъдау. Әмдзәвгәтә</i>	5
<i>ЦОМАРТАТЫ</i> Изатбек. <i>Радзырдә</i>	7
<i>НОГЬАЙТЫ</i> Хазби. <i>Цыппаррәнхъонта</i>	53
<i>МАМИАТЫ</i> Таймураз. <i>Джеры дзуар</i>	54
<i>ГУЫЦМАЭЗТЫ</i> Мэри. <i>Әртә әмдзәвгәйы</i>	61
АЛЬБЕР КАМЮ: 100 АЗЫ	
<i>Альбер КАМЮ. Базырджын ныхастә</i>	63
НОГ ТӘЛМАЦТӘ	
<i>Нелли ЗАКС. Гәләбу – уады кәлмәрзәны. Әмдзәвгәтә</i>	75
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	
<i>«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ</i>	77
АХУЫРГӘНӘГӘН ӘХХУЫСӘН	
<i>МЗОКТЫ</i> Асләнбек. «Үәхи Али фон Токаты – дәргъәвсаг паша»	87
АДӘМОН СФӘЛДЫСТАД	
<i>Аргъяуттә</i>	98
ӘВҮЙД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ	
<i>С. ГАЛАЕВ. О вражеской работе буржуазных националистов на идеологическом фронте</i>	106
<i>Дыууә цәргәсү</i>	112
ИРОН ПРОЗАЙЫ АНТОЛОГИ	
<i>ХЪУЫЛАТЫ Созырхъо. Дыууә радзырды</i>	114
АРВИСТОН	
<i>Журналы авторты хъуыдитимә редакци алқәд разы наә вәййы</i>	134

АБАЙТЫ Эдуард

ÆРДЗЫ АГЬДАУ

* * *

Нæ дæн айуан, нæ дæн быдзæу!
Мæхиуыл комдзог цæуын нæу
Мæнæн мæ бон, куы нæ дæн æз
Кæмæндæр хъазæнхъул фæрæз.

Нæ дæн айуан. Дæ удæй хъаз,
Кæйдæр хынджылæгæн фæраз,
Æрдуйæ нарæгдæр дæ уд
Уæд, афтæмæй уæддæр та худ?!

Нæ дæн айуан, нæ дæн быдзæу!..
Рæстдзинад равзары быцæу.
Кæм нæры загъд-замана, хыл,
Уым фидыд не ‘рцæуы нывыл...

* * *

Згъоры рæувадæй æхсæрæг,
Мæрамæ гуыркъо хæссы.
Уæдæ цы ‘взыгъд у, цы сæрæн,
Гъери-гъа, фестъæлфы зынг!

Къутугуыбын у нæ зымæг,
Алчи куы кæны æфтауц.
Иунæг æз абон – сым-симæг,
Халдзынæн æрдзы агъдау!

«Абон – хорз, хъуамæ уа исты
Сом дæр» – нæй афтæ цæрæн.
Ног хъуынаей фароны фистыл
Ницы хуызы и цæуæн.

Халәттә згъалыңц әнгүзтә,
Фәндаджы хъәбәрүл – къуырцц.
Хъуахъәнгә райдайыңц бустә,
Ма бавнал цыма зәгъыңц.

* * *

Уә бәласы цъуппыл
Уә хұымәлләг – цупал,
Әххәстцәттә.
Бәхбадт ыл ыскодта,
Йә ивәэст мәцкъортә –
Әгъдәнцәйттә.

Уә хұымәлләг уәлә
Дәләмә куы згъәлы,
Ныр цал азы!..
Чындызәхсәв нә кәныс, –
Әлутон бәгәны
Уым баңазин!

Ныгуылгә хур задын
Цыма у, мә мады
Цәрвәхсидән.
Уә хұымәлләг, фезмәл,
Фыңғә ағмә фезгъәлд
Зәрәхсиды!..

* * *

Әрбадтә нә хъугән йә быны
Мәхи арәэст бандоныл ды.
Дыууә урс ахснудгә тәбынау
Нылләууыди ахсыр уырдыг.

Әхсыраәй фәлмәнгонд фәддҗытә...
Дә уырзтә сыл хъавгә хәссис.
Йә урс цәкүүпумпүс фынчытә
Ысхаssы йә сәрыл ахсыр.

Куы та фәци бонән йә урс хал
Зынг хуры къуыбылойыл тыхт.
Уыдзән та нә хәндиджы урсаг,
Әмбисонды ахуийән – цыхт.

ЦОМАРТАТЫ Изэтбег

РАДЗЫРДТАË

*Народ сочиняет музыку,
мы, композиторы, только аран-
жируем её.*

M. Глинка

*Ацы цаутаёй иу дэр æры-
мисæтгаг нæу. Эз сыл аивадон
æгъдауæй бакуистон æрмæст.*

Автор

ÆРТХЬИРÆН

Ныр æм йæ зæрдæ цæуын куынæ комы, уæд тæргæбæхæй кæдæм тындзы? Ныхкъуырда ма цы байяфа, æндæр йæ къухы куы ницы бафтдзæни, уæд æм цæмæ тырны? Уæдæ цы фæуа? Йæ хуры тыны кæуыл бафæдзæхса? Иу ныфсы мæсыг ма йын и ‘рмæст, æмæ йæ æвæстиатæй куынæ бабæ-
раæт кæна, уæд цæргæбонты йæхи ‘фхæр-
дзæни. Цыфæнды куы фæуа, уæддæр ыл хъуамæ абон сæмбæла æмæ йемæ баны-
хас кæна. Иумæ куы схъомыл сты, уæд æй нæ бамбардзæни? Уымæн уæвæн куыд и? Ау, ирон лæджы миниуджытæй йæм æппындæр ницыуал баззади? Фæлмæн къæлæтджыны бадгæйæ, рæсугъд æнкъя-
рæнтæй бинтон ссыгъдæг и?

— Деду, мæнæн мæ сæр риссы, — хъуы-
сы йæм йæ фыртыфырты уынгæг хъæлæс,
æмæ йе уæнгтæ адæргæй сæхимидаæт æмпы-
лынц. Куыд æдых дæ, куыд, мæгуыр лæг!

Дæ хъæбулыхъæбул дæ цуры сойын цырагъау тайæд, æмæйын дæ бон баххуыс кæнын ма уæд. Габо йын йæ гыццыл буары йæ низæй мисхал дæр нал ныууадзид. Иууылдæр æй райсид æмæ ингæнмæ йæхи къахæй ныххизид. Хуыцауæн дæр цы загъ-дæуа? Йæ зæнг кæмæн бахуысь и, уыцы бæлас нæ калы, фæлæ, зæххæй нырма ныр чи сзынди, уыцы рæхснæг тала бындзарæй рæдувы.

– Адзæбæх дын уыдзæни, мæ цæсты рухс, æмæ нал рисдзæни, – зæрдæтæ æвæры сабийæн, фæлæ йæ ныхæстыл йæхæдæг дæр не ‘ууæнды æмæ йæ кæуын йæ былалгъыл тыххæй уромы.

– Бынтондæр адзæбæх уыдзæни, деду?

– О, о, бынтондæр.

– Зилгæ дæр нал кæндзæни?

– Нал, мæ хур, нал.

– Амæ сывæллæттимæ уынджы хъаздзынæн?

– Фæллайгæ дæр ма-иу бакæндзынæ.

– Аз хъазынæй никуы бафæллайдзынæн, деду. Ме ‘мбаелттæм рудзынгæй куы фækæсын, уæд сæм хæлæг фækæнын.

– Нал сæм хæлæг кæндзынæ, дедуы хъæбул.

– Уæдæ кæугæ цæмæ кæнзыс?

– Базæронд дæн æмæ мæ цæссыг нал уромын, – загъта Габо, йæ цæстытæ къухмæрзæнæй ныссæрфта æмæ цъæх мигъы ‘нгæс æртæуæладзыгон хæдзары къæсæрæй уæрæх фойемæ бахызти.

– Чи дæ хъæуы, хорз лæг? – уæзданæй йæ бафарста æрыгон милиционер.

– Данел. Ныхастонд стæм, æмæ мæм æнхъæлмæ кæсы.

– Табуафси, – йæ сæр разыйы тылд кæны лæппу, ома, кæй йæм æрбацæудзынæ, уый мын йæ фæсдзæуинтæ мæ хъусы ба-цағътой, æмæ дын йæ кабинетмæ схизыны бар и. – Кæм бады, уый зоныс?

– Зонын, – дзуапп ын радта Габо æмæ къæлидоры рахи-зырдæм азылди. Йæ сыхаг искуы ахæм бынат æрцахсдзæни, уый йæ фыны дæр нæ бауырнытайд. Ие ‘мгæрттæй зонд-джындæр нæ уыди, фæлæ, институты ахуыр кæнгæйæ, фæском-цæдисонтимæ йæхи сбаста, æксидгæйæ гæдыныхæстæ кæнзы-ныл фæцалх и, йæ хицæутты зæвæттæ сдæрдта æмæ партион асинтыл сындæггай хæрдмæ схылди. Габо йыл былысчъилæй худти, йæ сæрмæ цытæ хæссы, зæгъгæ, фæлæ йæм Данел хохы цъуппæй куы ‘ркасти, уæд бамбæрста, йæ бæстæ иу ран цæмæн

цоппай кәны, уый. «Кәд ын разамынд ахәмтә дәттыңц, уәд йәхиниуыл күйд хъуамә схәца?» – хъуыды кодта йәхинимәр.

– Иу күистән дәр күинә бәззыс, уәд дә зәрдә цәуыл дарыс? – бафарста йә раджы қәддәр, хынджыләтгәнгәйә, әмә дзы райста, дисы йә чи бафтыдта, ахәм дзуапп:

– Әнхъәлмәгәсән уаты дә дзәвгар рәстәг күы фәдарон әмә дә дә мәгүүр бинонтәм афтидәй күы арвитон, уәд әй бамбардзынә, цы күистән бәззын, уый.

Габо йын йә ныхәстә фәлдурәдҗәкүни сәнттәй уәлдай ницәмә ‘рдартта, әмә дзы уайтагъд әрбайрох сты, фәлә үыцы рәстәг әңгәдәр әрпүди. Әмә ныр әрхүымәй бады йә секретары акомкоммә. Ҳәрзарәзт бурхил чызг сывәллонән къафетт радта, машинкәмә багуыбыр и әмә йын йә клавишәтә къупп-къупп кәныныл баләууыди. Әрәджиау йә цуры телефоны дзәнгәрәг ныйиазәлиди. Чызг ын йә хәтәл фелвәста әмә козбаугәнәджы хъәләсәй сдзырдта:

– Хъусын дәм, Данел Бодзоевич... О, о, ам ма и... Хорз, хорз, Данел Бодзоевич... – Хәтәл әрәвәрдта, Габомә разылди әмә йын йә зәрдәйил әвдадзы хос әртагъта: – Данел Бодзоевич тынг ахсажиаг күист кәны. Тагъд әй фәуыдзәни әмә дәм фәдзурдзәни.

Иуцадәр ма цыдәртә фәмыхуыр кодта, йә гәххәттитимә хъуыдагхуызәй фәцархайдта, стәй сәй үәххәттитимә бахаста.

– Әз бадынәй бафәлладтән, деду, – стыхсти сывәллон әмә бандонәй паркет пъолмә ‘рхызти.

– Иучысыл-ма бахъәц, мәхәдзар. Кәд нал фәдариид.

– Мидәгәй чи и, үыцы дядя рынчын у?

– Нагъ.

– Уәдә нәм цәуыннә ракәс?

Ләг дзуапп раттыны охыл йә дзых схәлиу кодта, фәлә йә бон сдзурын нал баци. Чызг дуар байтыгъта әмә йын йә сәрү фәтүлдәй кабинеты ‘рдәм ацамыдта.

– Цалынмә йә ‘вдәлы, уәдмә йәм бауайут.

Габо сывәллоныл фәхәцүди әмә йә хәрзаив райдзаст агъуистмә йә разәй бауагъта. Данел цыма йә хурән хур федта, уыйай йә къәләтдҗынәй фестади әмә сәм, мидбылхудгә, рауади.

– Дәе бон хорз, Данел, – зәрдиагәй йыл бацин кодта уазәг.

– Әгас цу, Габо, – хиуылхәңгәйә йын салам радта фысым.

- Хъуыды ма мæ кæныс?
  - Адæймаг кæимæ схъомыл уа, уымæн ферохгæнæн куыд и?
  - Дæ царды фылдæр азтæ Уæрæсейы арвыстай æмæ дæ, зæгъын, кæд дæ рагон æрдхæртæ ферох сты.
  - Иу рагон æрдхорд сæдæ ног æрдхордæй зынаргъдæр у...
Кæрæдзи къухтæ райстой, æмæ Данел сывæллоны роцъомæ аивæй бавнæлдта.
  - Ацы дзæбæх лæппу та дын чи у?
  - Мæ фыртыфырт.
  - Äмæ йæ ном цы хуыйны?
  - Чермен, – бæгүылæгау ын дзуапп радта саби æмæ йæм уændonхуызæй скости.
  - Гъеуый дын сæрæнгуырд! – æрбахъæбыс æй кодта Данел æмæ йæ ахсджиаг хъуыддагыл дзурæгау лæмбынæг бафарста:
  - Чермен мæгуыр адæмы сæржуызой кæй уыди, уый зоныс?!
  - Зонын.
  - Молодец! Куы сдынджыр уай, уæд-иу дæ кадджын æмномау мæгуыр адæмы фарс хæц, æмæ дæуæн дæр дæ кой æнæхъæн Ирыл айхъуыса!
  - Бацарапхайдзынæн.
- Данел дзы ахæм дзуæппытæ райсын æнхъæл нæ уыди æмæ фæджих и. Къæлæтджыны та йæхи ‘руагъта, йæ хæррзылд къу-хы зивæг змæлдæй Габойæн æрбад, зæгъгæ, бандонмæ ацамыд-та æмæ, сывæллонмæ кæсгæйæ, фæлмæн бахудт.
- Уæвгæ йыл цы дис кæнын? Дæ байзæддаг нæу? Ды дæр зæрдæргъæвд уытдæ...
  - Äмæ дзы цы рамбылдтон? Мæгуырдзинад æмæ зæрдæниз,
  - мигъы къæм абадти Габойы ‘фхæрдхуыз мæллæг цæсгомыл.
  - Цы хабæртæ дæм и? Куыд дæ, цытæ кусыс?
  - Иннæтæй уæлдай мæнмæ дæр хорзæй ницы ис. Ацы æнæбай-райгæйы фæфæлдæхты фæстæ заууаты бынатмæ ‘рцыдистæм æмæ арвæй зæххы астæу нæ цард, дзедзыройгæнгæ, æрвитæм.
  - Фæфæлдæхт нæ, фæлæ – рацараЙтæ.
  - Фаджысæн цыфæнды рæсугъд ном куы раттай, уæддæр фаджысæй базайдзæни. Сæйрагдæр йæ фæстиуджытæ сты.
  - Äмæ йын цы фæстиуджытæ и?
  - Ахæстоны бадын кæмæн æмбæлы, уыдон царв æмæ мыды ленк кæнынц, цæрын кæмæн æмбæлы, уыдон та бырондæттыл зилинц.

Фысымы цардәфсәст ирд цәсгом ныттар и. Ахәм ныхәстәм хъусын әй кәй нә фәндү, уый әргомәй әвдисы, фәлә йын уазәг йә уавәр ницәмә дары.

— Әргүтә хәрдмә тәхынц, фыдракәндтә фылдәрәй-фылдәр кәнынц. Знон дәр ма закъоны раз сә зыр-зыр кәмән цыди, уыдан никәмәйуал тәрсынц, әмә иуәй иннә стырдәр хәдзәрттә аразынц, иуәй иннә зынаргъдәр машинәтә ‘лхәннынц. Әхцатә кәцәй исынц, уымәй сә фәрсәг нәй, әмә паддзахады исбон сәхимә ссиwyнц.

- Дә алыварс уымәй уәлдай ницы уыныс?
- Әмә дзы цы хъуамә уынноң?
- Демократи нәм кәй ныффидар и, әмә дә хъуыдитә ‘рромәй дзурын кәй уәндис, уый дәр ницәуыл нымайыс?
- Кәд ронбаегъдәй цәуын, дзәгъәл бәр-бәр кәнын, гәртам исын, давын әмә марын демократи хуыйны, уәд мә куызд амәләд ахәм демократийыл.
- Сәрибар әвзәрстытә кәй сарәстам, уый дәр дә зәрдәмә нә цәүү?
- Иу сайән ми иннәмәй баивтат әмә афтә ‘нхъәлут, ничи уә ‘мбары. Адәмы сәртә бынтон афтид не сты...
- Уайдзәфты бын мә фәкодтай, цыма иууыл бәлләхтә аразәг дәр әз дән.
- Хуыщау мә бахизәд уыцы әдылыдзинадәй. Әз ардәм уайдзәфти�ә не ‘рбацыдтән, фәлә курдиатимә әмә уал дын мә фәндәттә зәгъон. Кәд дын истәмән сбәззиккой... Иу хатт әдылыйы ныхас дәр фәрәстмә вәйиы...
- Данелы цәсгом зына-нәзына бахудызмәл и, әмә йәхииимә дзурәтгau йә фынды бын багуым-гүым кодта:
- Ирәттә мәм әрмәстдәр дыууә хъуыдаджы тыххәй цәуынц: исты курынмә әмә зонд амонынмә, афтәмәй иу адәй-маджы уынаффәхъуаг дәр нә дән.
- Не ‘ппәтән дәр нә сагъастә нә кәуинаг уавәрыл сты, әмә дыл нәхи уымән фәдзәхсәм. Ды цы быннат ахсыс, уый бирәты къухы не ‘фты. Хъысмат ахәм фадат стәмтән дәтты, әмә нә кәд ацы змәст рәстәдҗы дә дәлбазыр бакәнис...
- Хур дәр әппәт адәмыл не ‘ххәссы, әмә сыл ма тыхс. Фәлтау дәхи мәт бакә әмә әгуыдзәдҗы быннаты ма базза-йай. Дә сәрыстырдзинад дын зонын, әмә мәм барвәндәй не ‘рбацыдаис. Мәнмә дә цы ‘рбатардта, уый мын зәгъ, — йә

ныхас ын фәңғылымдык кодта Данел. Йәе цәсгомәй хәлардзинады ‘нгас әрбайсәфти, уәле дәләмә карз бардзыртә дәттын чи сахуыр и, ахәм тызмәг ләджы хуыз ыл әрәнщади, әмә дзы әнахуыр уазал уудзәф ракалди.

«Калмәй йәем цыдәр и, цыдәр», – хъуыды кәны Габо, цы у, уый йәе тых-йәе бонәй агуры, фәләе йәе нә ары. Афтәе йәем кәсы, цыма йәем әнәнхъәләджы анаконда ‘рбаҳылди әмә йыл әртыхсынмә хъавы. Йәхи дзы куыд бахиза, уый нә зоны әмә катай кәны. «Кәй дын ницы ратдзән, уый куы зоныс, уәд йәе разы әгадхуызәй цы бадыс? Сыст әмә ахъуытты у ардыгәй! Нәе, нәе! Маргә мә куы кәна, уәддәр мын нәхимә әнә ‘хәйә аңауән нәй. Хъумәй йәе фәрцы мә рынчын сабиый мәләтты дзәмбытәй скъахон», – скарста йәхинимәр әмә Чермены мәлләгү уәхескәмә бавнәлдә.

– Цу-ма, мә къона, әддаг уаты иучысыл абад, әз мә хәларимә аныхас кәнон.

Йәе фыдыфыл әңүүл дзурдзән, цыма ләппу уый әмбәрста әмә йәе фысымимә ныууадзыныл дызәрдыг кодта, уыйай әвәндонәй сыйстади әмә, фәстәмә фәкәсфәкәсгәнгә, сабыргай ацыди. Куыддәр дуар әрбахгәдта, афтәе Габо йәе цәститтә доны разылдта, иуцасдәр йәе фәдил әнкъардәй фәкасти, стәй арф ныууләфыди әмә Данелмә йе ‘ргом раздәхта.

– Йәе сәрәи рак и, мәгүүр. Нә бәстәйи дохтыртәй йәе кәмән нә фененин кодтам, ахәм нал бazzади, фәләе йын сәе бон ницы баци. Немыщаг дохтыртәм ын йәе анализтәе арвыстам, әмә йын операци кәныныл сразы сты, фәләе йын бирәе ‘хца хъәуы. Фыртыхстәй цы фәуон, уый нә зонын, әмә дәүумә ‘рбаңыздтән. Мә сывәллонән йәе цард дә къухты и, әмә йәе мәлән ма бауадз.

Данел хъуыдыты аныгъуылди, йе ‘рттиваг стъолмә дзәвгар рәстәт әдзәмәй фәкасти, стәй йәе сәрәил схәңциди әмә йәе зәрдаивәй бафарста:

- Хиуәттә дын дә хабар зонынц?
- О.
- Әмә дын цы зәгъынц?
- Тыхамәлтәй мын әртын мин сомы әрәмбырд кодтой.
- Иу уыйас та ма дын мах ратдзыстәм. Ныртәккә тынг әвадат стәм әмә нә уымәй фылдәр не ‘нтысы...

Габойән йе уәнгтә әрыйзгъәлдисты, йәе зәрдә суынгәг и, әмә тыххәйтى сферәзстана зәгъын:

- Уыдан нын фәндаггаджы фаг дәр не сты...
- Дохтыртә дә цас домың?
- Әстай мин долләры.
- Уйбәрә әхца дын әңцион ссарап нә уыдзәни, – сағъәс-гәнәгая йә сәр банкьюиста Данел. – Хәстәжджытә, хәләрттә әмә зонгәтән газетты, радиойы әмә телеуынынады фехъуын кә, әмә дә зыны сахат дә фарсмә ‘рбаләууой. Хъәздгуитә дәр дәм, чи зоны, фәкәсой...

– Йә мәгүүрү гәвз-гәвз кәмән цәуы, уыданәй мәм цыфанды хъусынгәнинаджы фәстә дәр ницы ратәздәзәни, хъәздгуитә та мәнән баххуыс кәныны бәсты сә давд әхнатә гацца сылгоймәгтүл бахардз кәндзысты...

– Уәдә дын цы зәгъюн, нә зонын, – арф ныууләфүди Данел әмә гәххәттүтә үәхимә ‘рбайста, нал дә уромын, зәгъгә.

Габойән туг йә сәрмә ныщавта. Цәттә у йә сыхагән дәрзәт ныхәстә зәгъынмә, фәлә уымәй йә хъуыддаг кәй нә фәхуыздәр уыдзән, уый әмбары әмә үәм сабырәй дзуры:

– Әз – дә мад, дә фыды уазағ, афтидармәй мә ма аздах. Хәлар сыхәгтәй куы фәцардыстәм, уәд мын ме суинаг сабийы әдзардәй сау ингәнмә куыд әрвитыс? Ау, ирон ләг нә дә?

– Ирон ләг дән, фәлә дын мә бон әстай мин долләры раттын нәу, – цәхгәр алыг кодта Данел әмә йә гәххәттүтә фәлдахын райдыта.

– Куыд нә мә ‘мбарыс. Нәхимә мын әнә ‘хәйә цәуән нәй.

– Уый мә ды не ‘мбарыс. Мә рәбын афтид у. Әртын мин сомы мәм ис әмә дын сә нә хәлардзинады тыххәй дәттын...

Габойы хъаугъамә рахизын нә фәнды, фәлә йын Данел йә фәндәгтә әрәхгәдта, әмә йын хуыздәр гәнән нал и.

– Әдылыйл мә уәддәр ма нымай... Иры дзыхъхъ армыдзаг йеддәмә нәу әмә дзы алцыдәр дардмә зыны...

Данелы цыма исчи давгәйә ‘рцахста, уйиау фәгәмәл и әмә мәстыйә срәңгүтә:

– Уымәй цы зәгъынмә хъавыс?

«О, йә цәстытә сты калмы цәстыты хуызән. Сә марг әрыгонәй әмбәхст уыди әмә әддәмә нә зынди, фәлә йын кардзыдәй раргом и», – февзәрди Габойы сәры, әмә фыртәссәй барызти. Йә фыртыфырт ай куынә уромид, уәд дзы, дарддәр

цы ран у, уырдәм алидзид, фәләе йе уәнгтә баст сты, әмәе цыфәнды зынаң дәр хъуамә йәхъуыддаг кәронмә ахәецә кәна.

— Хицәуттәй кәмә цас хауы, уый алчидаң зоны... — дзуры, хиуылхәңгәйә, әмәе йәм комкоммә кәсы.

— Уыл наә ныхас ахицән и! — ноджы карздәрәй загъята Данел.

— Мәнмә гәсгә та нырма ныррайдыта. Бирәз зәгъинәгтә мәм и, фәләе сә куына зәгъин, уәд хуыздәр уаид...

— Әмәе сә куы зәгъай, уәд цы?

— Даә фәлхәрттә дын хурмә ракалдзынән әмәе даә адәмы цәстү бафтаудзынән.

— Уагәр мәм цавәр фәлхәрттә зоны?

— Мәскүйә ‘хца куы ссәуы, уәд йә фылдәр хай цы фәвәййы, уый зонын. Әрәджы цы сәдә ‘ртын милюаны рай-стат, уыдонәй сәдә милюаны даә дзыппы кәй сәвәрдтай, уый дәр зонын. Арахъгәндҗытә, илциисдҗытә, базарты әмәе горәттү хицәуттә, стәй бирәз ‘ндаәр аферисттә әмәе стигъдҗытә ‘рвылбон даә кабинетмә цас әхца ‘рбахәссынц, уый дәр зонын. Әфтиагдҗын бынәтты даә хәстәдҗыты, де ‘рдхәрдты әмәе сә цоты кәй сәвәрдтай, әмәе нын цъулбертау наә туг кәй цъирут, уый дәр зонын.

— Әмәе сә кәм раргом кәнынмә хъавыс?

— Центрон мыхуыры кусдҗытә зын әлхәнән не сты. Әхца сәм куы равдисай, уәд сә ныйгардҗытыл дәр наә бацауәрд-дзысты.

— Базәронд даә, афтәмәй даә сәрү зонд наә баңыди. Даә цәстүттә уәрәхдәр байгом кә әмәе, цы бәстәйи цәрүс, уымә бәстондәр әркәс. Мә уәле чи бады, уыдан уырыссәгтән сә цыфыддәр знаектә сты. Цәмәй әнустәм сә къәхтыл мауал сләүуой, уый тыххәй сә фесафынмә хъавынц әмәе сын сә бынәй рухс сүадзыныл архайынц, ды та мә ницәйаг капеччытыл дзурыс. Миллиардтә чи давы әмәе сә фәсарәйнаг банкты чи әвәрү, уыданы мә хуызән мәгүыртәм не ‘вдәллы...

— Уыцы хъуыды даә ма фәсайәд. Сә мәңг намыс баҳъахъя-ныны тыххәй даә хъиладзагъдәй фәсурдзысты әмәе даә цыфы сәвдүлдзысты. Стыр ләг әнхъәл дын чи у әмәе даәм Хуышаумә кувәгау чи кувы, уыдан даә фыды хабәрттә куы базоной, уәд та бынтон фегад уыдзынә.

— Цы загътай, цы?!

— Цы фехъуыстай, уый. Да тәппуд фыд хәстәй кәй ралыгъди, нә пъадвалы кәй амбәхсти, амә йын аз уырдәм гыццыл сывәллонәй хәринаг кәй хастон, уый мә нәма ферох и, — былысчыиләй йыл баҳудти Габо, систади амә дуарырдәм араст и. Данелы цима исчи кардәй фәрәхуыста, уыйау фесхъиудта, иә фәдыл атындзыдта амә йә йәхима фездәхта.

— Куыд әнцион къахән дә, әвәдза. Да хәлардзинад дын бәрәг кодтон, цымә, зәгъын, дәхи куыд дарис. Да разәй ма ‘хца кәмән хъуамә раттон уәдә? Ацу амә дәхи балцмә цәттәе кәнын райдай.

— Аңаң әңаң зәгъыс, әви мә хынджыләг кәныс? — әнәүүәнк цәстәй йәм бакости Габо.

— Ам куы кусын, уәдәй нырмә абонәй әңәгдәр ныхас никуыма кодтон. Да рынчыны дын йә низәй кәй фервәзын кәндзынән, уый тыххәй дын ард хәрын мә фыды ингәнәй...

— Де ‘хцамә дын кәдмә ‘нхъәлмә кәсон? Тәрсын, рак йә сәрә куы ахәлиу уа амә куы нал фервәза...

— Хъуыддаг мәхимә кәм райстон, уым ын мауал тәрс. Мә хорзәх дәм хәецә кәндзән...

— Бузныг. Цәуюн амә мә бинонтәм хәрзәггурәггаг фәуон, — бацинхуыз и Габо. Чысыл раздәр йә риуы цы фыдах әрәмбырд и, уый әrbaisäfti, амә ие уәхсчытәй уәззазу уаргъ ахауди. Чермены къухыл ахәцыди амә, хъәлдзәг ныхасгәнгә, хүрәфсәст уынджы хәхты ‘рдәм сабыргай араст сты. Сәхимә куыд фәцәйхәецә кодтоя, афтә фәзиләнәй сау «джип» ратахти амә сә йә разәй ахаста. Чермен дзыхъмард фәци амә тугәйдзаг асфальтыл хуысгәйә бazzади. Ләг ам йә фәстаг хъарутәй бабырыди амә йыл ныттыхсты. «Да рынчыны дын йә низәй кәй фервәзын кәндзынән, уый тыххәй дын ард хәрын мә фыды ингәнәй... Мә хорзәх дәм хәецә кәндзән...», — дард кәцәйдәр ам, гуыргуыргәнгә, әrbaiхъуыстысты Данелы ныхастә. Цы рәдый фәкодта, уый бамбәрста амә йә сәрмә дыууә къухәй фәләбурдта. «Мә мәгуыр сывәллоны тәригъәд дын Хуыщау ма ныббәрәд!» — зәрдәбынәй ралгъыста йә кәддәры ‘рдхорды амә, фәсмона арты судзгәйә, йә уд система.

ЦЫКУРАЙЫ ФÆРДЫГ

— Тæхуды æмæ чи амæлы. Уымæй уæлдай дæ бон цæрын мауæд. Ныр ацы сывæллонæн цы ‘рхъуыдычындæуа, Хуыцауы хатырæй? Ахцайы капекк мæм куынæ и, уæд ын уййбærц зынаргъ хостæ цæмæй æлхæнон? — йæ цæссыгтæ ныхъуыргæйæ, йæхи хъарæггæнæгай фæрсы Альбинæ æмæ йæ хъуынавæрд уатыл йæ цæст тыхстхузызæй хæссы. Нæ дзы шифанер и, нæ скъапп, нæ диван, æрмæстдæр нараЙт стъол, æртæ хуызивд табуреткæйы æмæ дыууæ зæронд сынтæджы. Сæ иуы йæ рынчын чызг æнæзмæлгæйæ хуыссы æмæ йын йæ зæрдæмæ æнахуыр тыхæй æвналы.

— Мамæ, мауал фæстиат кæ, байрæджы дын уыдзæни, — цæмæй йæ сагъæстæй фервæза æмæ йæ куыстмæ афоныл ацæуа, уый тыххæй йæм лæгъстæхуызæй дзуры йе стдæсаздзыд чызг Рухсанæ. Мад æм æнæбары йе ‘ргом аздæхта. Цыма йæ фыццаг хатт уыны, уйайу æм цымыдисæй кæссы. Аєрдзы бирæ сусæгдзинæдтæ ис, æвæдза. Аєрыгонæй дæр цæстыахадгæ куынæ уыди, уæд дзы ахæм зæд куыд райгуури? Йæ фыдаïй йæм цыдæр фæци, фæлæ уæддæр... Йæ фыд, йæ фыд...

Сылгоймаг дæлиауæй ныуулæфыди. Йе сунаг цардæмбалимæ куыд базонгæ и, уыцы ныв йæ разы февзæрди, æмæ йæ тар цæсгом зымæгон æргъæвст хурау чысыл рангæс и. Аємдæрæнæй уынгмæ куыд рапхызти, афтæ уæзласæн машинæ йæ цурмæ ‘рбатылди, зæрдæмæдзæугæ, цæрæццаг лæппу кабинæйы гом рудзынгæй йæ сæр радардта æмæ йæм фæлмæн хъæлæсæй хъазгæмхасæн сдзырдта:

- Чызг, цыдæр æнкъард дæ.
- Цин дæр цæуыл кæнон?
- Сбад æмæ дæ дзæнæты цæхæрадонмæ аласон. Йæ дисса-джы мæргæты цыыбар-цыыбурмæ хъусгæйæ дæ зæрдæйы уаг бæлвyrд фæхуыздæр уыдзæни.
- Дæхи ма тухæнæй мар: уырдæм мæ ничи бауадзdzæни.
- Цæуыннæ?
- Аñæтæригъæдтæ кæм сты, уыцы бынаты аккаг нæ дæн.
- Уагæр дæм цавæр тæригъæдтæ и?
- Мæхæдæг дæр сæ нæ зонын.
- Цом уæдæ мемæ, кæд дæ мæ фæрцы бауадзиккой. Аз авгæй сыгъдæгдæр дæн. Мæ фарсмæ сбад, нæ дæ аскъæфдзынæн.
- Уымæй мын тас нæу. Скъæфгæ рæсугъдты фækæнынц.

– Рæсугъдзинад алкæмæ дæр ис, ӕцæг ӕм зæрдæйы цæстытæй кæсын хъæуы...

Цыма иумæйаг ӕвзаг ссаrdтой, уыйау ын лæппу дуар байтыгъта. Чызг исдугмæ сагъдауæй алæууыди, стæй кабинæмæ, дызæрдыгæнгæ, схызти.

– Мæ ном Артур хуыйны, – йæ къух ӕм рагон зонгæйау балæвæрдта шофыр, – дæуæн та?

– Альбинæ.

– Дæ мыггаг дæр мын зæгъ. Уæд та ‘рвадæлтæ стæм.

– Кæд дæ хо дæн, уæddæр æй næ зонын.

– Уый та куыд?

– Мæ мад мæ ноггуырдæй уынджы ныууагъта, ӕмæ сидзæрты хæдзары схъомыл дæн.

Лæппуйæн фырдисæй йæ цæстытæ ахъоппæг сты. Ахæм æргом ныхас фехъусын æнхъæл дзы næ уыди ӕмæ ӕвиппайды фæкуыддæр и.

– Йæ нийгарджыты чи næ бахъуыди, ӕмæ ацы рæсугъд дунейы бырæттæй хуыздæр бынат кæмæн næ разынди, уый ма дæ дзæнæты цæхæрадонмæ ласын фæнды? – йæхиуыл былысчылæй баҳудти чызг.

«Амæн ӕвзæрæй тас нæу», – ахъуыды кодта лæппу ӕмæ йæ сæр банкъуыста.

– Ныр мæ ноджы тынгдæр фæнды. Дæ риуы цы их ныссалди, уый дын хъуамæ стайын кæнон...

– Мæ зæрдæ хъармæнгæйæ, ме ‘намондзинадæй куы фæхъæстæ уай, уымæй næ тæрсыс?

– Нагъ.

Альбинæ йæ ‘мбаргæ дæр næ бакодта, куыд тагъд ыл са-хуыр и, уый. Цыма йæ сывæллон уыди ӕмæ йæ стыр бæллæхæй бахизынмæ хъавыди, уыйау æй йæ риуæй атонын нал бафæрæзта ӕмæ цалдæр мæйы фæстæйемæ бацаради. Рухсанæ йæ гуыбыны куы базмæлыди, уæд Артур фæндаггон фыдбылызы фæмард и. Сылгоймаг ӕм куы мой кодта, уæд дæр йæ хъысмæтмæ хорзæй ницæмæ ‘нхъæлмæ касти, фæлæ афтæ тагъд бабын уыдзæни, уый йæ фæсонæрхæджы дæр næ уыди, ӕмæ йæ ныфс асости. Иуцасдæр ыл фæкуыдта, стæй йæ цæссыгтæ йæ мæллæг уадултыл баҳус сты, фæлæ йæ зæрдæйы рыст næ бандади. Сывæрджын кæй у, уый сыхы устытæ куы базыдтой, уæд ын уынаффæтæ кæныныл схæцыдисты:

– Сидзәры уынгәг бонтә кәй бавзәрстай, уый дын јегъгъәд нәу? Уыңы уәззая уаргъ та ма де ‘ккойы цәмә әвәрыс?

– Рәзгә адәймаджы йә къәхтыл сләууын кәнынән бирә хъарутә хъәуы. Нә бәстә күү бацараЙтыд и, әмә нын бахәринаң күү нициуал и, уәд әм әнә ләгәй дә ныфс күүд хәссис?

– Чызджыты курәг күү нал и, уәд ма ды сывәллонимә кәй бахъәудзына? Дәхи дзы ссыгъдәг кә әмә дә цард сараз.

Сә зонгәтә әмә йын сә хәстәджытәй әбуалгъ дәнцәгтә фәхастой, алыхуызонаң зындзинәдтәй йә фәтәрсын кодтой, фәлә сәм нә байхъуыста. «Цыфәнды хъизәмәрттә күү ‘вазрон, уәддәр мә хъәбулы цард нә аскүүндзына!» – скарста йәхинимәр әмә йә рухс дунемә раугъата. Йә хъәбысмә йә күү систа, уәд әппәтәй тынгдәр фәдис кодта йә мадыл. Йе ‘гъатырдзинад әм уыңы тәмәссаг уысмәй тынгдәр никүү бахъардта. Артмә дә күү дарой, цәрдудәй дә күү ныгәной, уәддәр, дә тугәй чи равзәрди, уымән бирәттәм аппарән күүд и? Афтә йәм кости, цыма йын ай исчи адавдзәни, әмә йә нал фендзәни. Цалынмә йә дохтыртә не ‘рсабыр кодтой, уәдмә йә никәмәуул ләвәрдта. Күү йын бахъомыл и, уәд дәр йә уд йә мидәг не ‘рцыди. Тынтухәнтәгәнгә йә хаста әмә, йә амондмә бәлгәйә, йә бонтә ‘рвыста. Йе стырдәр бәллиц уыди, йә цард уымән снывонд кәнын әмә йә јегъатыр адәмы фыдәхәй бахизын, фәлә йәм Артуры фыд кәңәйдәр фәзынди әмә йын йә хъысмәты цалх иннәрдәм әрзылдта...

– Мә фырт күү фәзиан и, уәд мын ссәууыны фадат нә фәци, фәлә амәй фәстәмә ам уыдзынән әмә йын йә чызджы схъомыл кәндзынән, – зәрдә йын бавәрдта әмә къуындәг агъуысты йемә ‘рцарди. Иуцасдәр йә рохтыл фәхәцыди, стәй йәм иу әхсәв фынәйә бахъуызыди әмә йә сымалын дәр нал суагъета. Альбинә дзы алидзынвәнд скодта, фәлә йә ныфс нә бахаста. Йәхи амарынмә хъавыди, фәлә йә сывәллоны әвәгәсәгәй ныууадзын йә зәрдә нә бакуымдта әмә бирә хъуырдухәнты фәстә йәхииуыл йә къух ауыгъата. Цы уа, уый уәд. Иугәр дын Хуыщау амонд нә дәтты, уәд зәхх дәндагәй дәр бахсын – цыифдзасты ма арфдәр цы ныссәдзай, әндәр никүү сәнтаудзына. Цәмәй йә худинаң ма рагром уа, уый тыххәй йәхи хъаҳхъәдта, фәлә йә ләг йемә нә разы кодта:

– Нырма мә хъарутә мәхимә сты, әмә мә цоты схәссын бафәраздзынән. Иу ләппу мын уәддәр ныйтар.

— Цы цәсгомәй? Адәм нә куы бамбарой, уәд нә цы фенхъәлдзысты?

— Әндәр ранмә цом әмәр Артуры кой мауал скәнәм, — загъта ләг, хәдзар ауәй кодта, әмәр горәты кәрон иу хәлдзаг къәссы аслам фатер баххуырста.

— Уыцы ‘хаттәй иу агъуист балхә, науәд сә лыстәг хъуыд-дәгтыл бахардз кәндзынә, әмәр уынджы къәйыл баззайдыстәм, — нылләгъстә йын кодта Альбинә, фәлә ләг къәрттәй цъула нә аппәрста. Цалынмә йын йә ус дыууә чызджы ардта, уәдмә сә, әфсәннәттәгәнгә, йәхи хуызән расыг-гәнаг сылгоймагимә банизта, мидәгмоймә йәм бацыди әмәр әгъуист, әдзәллагәй царды бынмә ‘рхаудта. Альбинә дзы йә бон базыдта әмәр дәллаг галау йәхи баифтыгъты.

— Цәргәбонты судзины быны йас зындинад дәр куы никәмән ракодтон, уәд мә Хуыңца афтә карзәй цәмә ‘фхәрь?’ — ныдздзынәзта зәрдәбынәй әмәр, йә цәссыгтә сәрфгә, къәсәрәй ахызт.

* * *

Ног цалцәггонд хәрзаив агъуист кәрәй-кәронмә тәмәнтә калы, уәддәр ма дәргъәй-дәргъмә ‘рттиваг стыол, стыр телевизор, фәтән рудзгуыты тәрхәдҗытә, къәләтджын бандәттә, морәбын ламинат пъол әмәр плинтустә амәй-ай сыгъдәгдәр хәцъилтәй биноныг сәрфтытә кәнү.

— Йә кабинет афтә рәсугъд әм у, уым ма уәгәр йә цәрән-уат та қавәр у? Әртәуәладзыгон хәдзар, дам, ын и. Йә фыдмә иу капекк дәр нә уыди, куы зәгъынц, уәд әм цыбыр рәстәгмә уыйбәрц әхца кәцәй арәмбырд и? — йәхииимә ныхастә кәнү мынәг хъәләсәй, цыма йә исчи куы фехъуса әмәр йыл йә хиңауы куы сардауа, уымәй тәрсы.

Дуар әrbайтом и, әмәр мидәмә ‘рбахызти цыппорфондаз-дзыд фидәрттәарәзт хәрзуынд нәлгоймаг. Йә бәзджын сәрыйхуынта фәхалас сты, фәлә йын йә цардәфсәст тымбыл цәсгом асдәрхуыз нә кәнүнц. Асдәрхуыз нә, фәлә ма йә, цъәх костюм әмәр урс хәдонимә әмәрттывдәнгәйә, әрғондәрәй әвдисынц. Стыр бынат ахсәйә, хуыматтәг әфсна-йәгыл кәй әрвәссы, уый йә барон мидбылхудтәй әвдисы, афтәмәй йын салам дәттә:

— Дә райсом хорз, Альбинә.

– Кәй райсом у, уйй хорзәх дә уәд, Дәкка.

– Ныртәккә мә дә хорзәхәй тынгдәр ницы хъәуы...

«Дә хъал мыл куынә калис, – йә был ыл акъуырда сылгоймаг. – Уәвгә...хъәздыг цы нә кәны, мәгуыр цы нә бары».

– Цы дын фәхъыг уа, ахәмәй куы ницы загътон, уәд цәмә фенкъард дә?

– Зәрдәмә рухсы цыртт никәцәй кәлы...

– Исты ‘взәр хабар?’

– Мә чызг церебриалон параличәй сәйы...

– Рухсанә?! – фестъәлфыд ләг әмәй йәм тарстхуызәй бақаст.

– Нагъ. Ме ‘ппәты кәстәр.

Дәкка ‘рсабыр и әмәй йә къәләтджынмә бацыди, стъолы уәлхъус йә хъуыдитимә иучысыл афәстиат и, стәй йәм ие ‘рғом раздәхта әмәй йә хионы хъәләсәй бафарста:

– Ме ‘ххуыс дә хъәуы, мыйяг?’

– Бузныг, дә уәздандзинадәй. Кәд гәнән ис, уәд мын мә мызды ‘рдәг ратт, әмәй дзы хостә балхәнон.

– Әгайтма дә хъәуы, – разәнгардәй сәзүрдта Дәкка әмәй йә риуы дзыппәй бәзджын чыссә фелвәста, цәмәй ын Альбинә йә хъәздыгдзинад банкъара әмәй дзы йәхицән хатдзәгтә скәна, уйй тыххәй йә иуцасдәр гомәй фәдардта, стәй мингай сомтәй әртә къәр-къәраг гәххәтты фәхицән кодта әмәй сәе стъолыл әрәвәрдта. Сылгоймаг әм ләгстәхуызәй кәсү, әмәй фырхәләгәй йә цәстү фиутә тайынц. Рухсанәйы ын ахәм бонджын ләг куы ракурид, уәд әнәхъән бинонтәй дәр цы амондджын уаиккой, әвәдза. Сә зындзинәйтә сын нымәтүн ексәй әрцәвәгау айсид. Йә хәрзәгъдуа рәсугъд чызг аргъауы хъайтары аккаг бәргә у, фәлә хъысмәтән цы загъдәуа? Уәвгә, Хуыщауән зынгәнән ницы и. Сидзәрыл дәр иу хатт хур ракәсү. Әхца йә кусән халаты дзыппы нывәрдта әмәй дуары ‘рдәм араст и.

– Ныртәккә мә дә хорзәхәй тынгдәр ницы хъәуы, зәгъгә, дын әфхәрүни тыххәй нә загътон – йә сойәсәрст хъәләсү рәвдауән мыртәй йә баурәдта Дәкка.

– Мәгуыр адәймагмә та цәй хорзәх и?

– Ма зәгъ... Дәхи куыдәй әвдисыс, афтә мәгуыр нә дә...

Альбинә йәм фәрсәгау бакости әмәй ницы сәзүрдта.

– Иу хәзна дәм ис, – йә ныхас дардәр ахәццә кодта ләг.

– Уагәр циу?

– Да чызг.

«Æвæцçæгæн æй йæ хæстæджытæй искæмæн бانымудзынмæ хъавы! Цы хорз уайд!» – арвæрттывдау февзæрди сylгоймаджы сæры, æмæ йæ риу цинæй айдзаг и.

– Æрбад-ма, дæ хорзæхæй. Нæ дыууæйæн дæр чи фæпайда уа, ахæм хъуыддаг саразынмæ хъавын, фæлæ, мæ ныхас цæмæй райдайон, уый нæ зонын. Мæ бæллиц мæ зæрдæйы куы бамбæх-сон æмæ фæсмонгонд куы фæуон, уымæй дæр тæрсын, куы дын æй рагом кæнон, æмæ йын фаг аргъ куынæ скæнай, уымæй дæр тæрсын.

Альбинæ фæгæмæл и, кæройнаг бандоныл йæхи ‘руагъта, æмæ йын йæ хицау дарддæр цы зæгъдзæн, уымæ ‘нхъæлмæ кæсы, фæлæ уый ницы дзуры, йæ цæстытæ хæрдмæ дæр нæ исы, афтæмæй дыууæрдæм хъуыдзастæй рацу-бацу кæны. Æрæ-дjiau йæхиуыл схæцыди, æмæ сylгоймагмæ йæ мæтæйдзаг хъæлæс райхъуысти:

– Рухсанæйы куы федтон, уæдæй фæстæмæ мæхицæн быннат нал арын. Æмбарын æй, раст нæ дæн æмæ æнæрынцойæ мæхи ‘фхæрын, мæ тых-мæ бонæй дзы фервæзыныл архайын, фæлæ йæ мæ зæрдæйæ стонын нæ фæразын.

«Нымудзыны кой йæм нæй. Йæ сæры ‘ндæр хъуыды сфыхти. Ау, мæ мæгуыр чызгмæ йæ зæрдæ бахъазыди? Уын куы и, стæй дзы бирæ хистæр куы у, уæд ыл куыд сдзурдзæни?»

– Хатыр бакæ, дæ хорзæхæй, фæлæ мæ къæбæргæнæджы фарсмæ хуысгæйæ дæр мæхи ‘хстæйæ дæр, хæргæйæ дæр, ма-шинаїыл цæугæйæ дæр, кусгæйæ дæр, мæ фæллад уадзгæйæ дæр иудадзыг ууыл хъуыды кæнын. Иу минут дæр мæ зæрдæйæ нæ хицæн кæны. Фæрынчын дзы дæн æмæ йын цалынмæ йæ зæды ‘нгæс цæсгомæй дзæм-дзæмы дон банаzон, уæдмæ не сдзæбæх уыдзынæн. Хуыцауæй курæгау дæ курын, йемæ аны-хас кæ, æмæ мæм ие ‘ргом раздаха...Мæ фæндыл куы сразы уа, уæд æй ницы хъуаг ныууадззынæн...

Альбинæ ныггуыбыр и æмæ сагъæс кæны. Æвæрæз кæй у, æмæ йыл алкæй бон дæр кæй цæуы, уый ие ‘ппæт буарæй дæр æнкъары, æмæ йын йæ риу цыдæр тых æнауæрдонæй æлхтиви. Адæргæй йæ кæуын йæ билалгæмæ схæцçæ и, æмæ йæ тыххæй уромы. Фæнды йæ Дæккайæн алывидтæ акалын, йæ цæсгомыл ын бату кæнын æмæ ацæуын, фæлæ йæм нæ уæнды. Йæ ницæйаг

куыстай дәр ма куы фәхая, уәд йә цот цы фәуыздзысты? Уәлдайдәр йә рынчын чызг... Нә, нә! Уый тәригъәдмә кәсны бәстү ңауылфәндү дәр сразы уыдзәни.

— Бинойнаг дын куы и, уәд ма ус курынмә куыд хъавыс² — дәлдонгәнәг хъәмпыхалмә куы ләбура, уыйай әй фәрсы хатыркурәджы хъәләсәй, әмәй йә тәппуддзинады тыххәй йәхимә мәстай мәләй.

— Раст зәгъыс. Мә хәдзары чи ис, уый мын бинойнаг у 'рмәст, мән та, мәхицәй фылдәр кәй уарzon, йә хъәндзинәйтә кәмән нә уынон, йә рәдыйдтытә кәмән барон, сывәлләттә мын чи ара, әмәй йә алы фәндөн дәр әхсизгонәй кәмән әххәст кәнөн, ахәм ус хъәуы. Рухсанә мә къухы куы бафтид, уәд әй мә уәлныхты хәссин әмәй йәм зул дзыхыныхас скәнин дәр никәй баудзин.

— Дә Хуыцаумә скәс әмәй нын батәригъәд кә. Цы әнамонд стәм, уымәй ма нә әнамонддәр ңәмә кәнис³ — тәргайхуызәй йын баудзәф кодта Альбинә әмәй сыйтади, ома хъуыддагәй ницы руайдзәни, әмәй дә рәстәг дзәгъәлы ма саф.

— Әз дәр сымахәй хуыздәр уавәры нә дән, — бынтондәр ныммәгүүрхуыз и Дәкка әмәй скәуынәввонгәй иуварс азылди. — Цы бынат ахсын, уый ңәстүлуайгә ныв у, әмәй кәд әрбайсәфдән, уый бәрәг нәй, мә зәрдә цы сагъәстай дымсы, уыдан та әңгәг сты әмәй мә тухәнәй марынц.

— Кәд ды дәр әнамонд дә, уәд ма амондджын та чи у?

— Ацы зәххыл әнәуынон сылгоймагимә ңәрүнәй зындәр ницы ис. Йә алы ныхас дәр мыл карды ңәфай ахады, йә бавнәлд та мын калмы ‘ндиәвдәй әнаддәр у.

— Кәд әй нә уарзыс, уәд әй ңауыннае ныууадзыс?

— Нырма нәма... Фәстәдәр... Ды мә цы фәндагыл саразай, ууыл аңаудзынән... — сусәгвәндгәнәгай загъта Дәкка әмәй йәм йәхи ‘рбайста. — Цы уавәры дә, уый зонын әмәй дын баххуыс кәнинмә хъавын, фәлә мәм ды дәр дә ңәст фәдар. Әз Хуыцау нә дән, хуыматтәг зәххон адәймаг дән әмәй айдагъ бузныджы тыххәй паддзахы ләвәрттә кәнин мә бон нәу. Кәд дә чызи ңыымарайә сыгъдәг уатмә схизын фәнды, уәд уал дзы дә чызджы мемә ‘р҆ңәрын кә, кәд дә нә фәнды, уәд әндәр куыст агур. Куы нал дә уынон, уәд мын йә ферох кәнин әнцондәр уыдзән...

Дәгъәл әмәй йын адрес йә цуры әрәвәрдәтә әмәй аңыди. Альбинә сәм әнкъардәй кәсү әмәй дывыидон арты судзы.

* * *

Әрхъәцмә дәр кәуыл нә хъәцыди әмә авгау әрхауынәй кәмән тарсти, йә комы комдзәгтәй кәй хаста әмә ‘хсәв-бонмә йә уләфтмә кәмән хъуыста, уый күү схъомыл и, уәд ай хъуамә кәйдәр әфсәст ләджы хъәбысмә рәвдауынән баппара. Нә, фәлтау йәхимә йә күүх сисдәни. Ныртәккә дәр йә цоты тыххәй йә цард раттыныл разы у, фәлә сә кәмән ныууадза? Чи сыл батыхсдәзәни? Әнәуи дәр мәгүүр күү сты, уәд әнә мадәй цы хуртә уындысты? Ацы ‘лгыист дунемә сә күүнә рауагътаид бәргәе, фәлә цы ‘р҃цыди, уымән аивән нал и. Иумә күү амәликкөй, уәд сә хъизәмәрттәй фервәзиккөй. Газ байгом кә әмә бафынәй у, әндәр дзы ницы хъәуы. Уыцы хъуыды йә сәрмә күүдү никүү ‘р҃цыди, уый диссаг у.

Хъәрзы, йә хуыссәны рафт-бафт кәнни. Йә зәрдә риссы, әмә йә арәхстай сәрфы, хъавгә сыйсты, пецимә сындағгай бацәуы, дзәвгар рәстәг, йәхииимә тохгәнгәйә, йә разы фәләууы әмә та фәстәмә раздәхы. Мәлынән дәр ныифс хъәуы, уымә та тәппудзинад йеддәмә ницы и. Йә хъару дәр ын уый сәтты, дызәрдиг хъуыдыштыл дәр ай уый әфтауы. Йә ләмәгъедзинад ыл күүнә фәуәлахиз уайд әмә йә сывалләтты күүнә байсафид, уый йә фәнды әмә йәхидән зәрдәтә әвәры. Йә чызджы Дәккамә күү арвита, уәд ын, гәнән и, әмә йә цард сараза. Бирәй йә күү уарзы, уәд ын йә бынтәй ницы бахай кәндәзәни? Зәрдә син цы уатәй әвәры, уый дәр ын нә ратдәзәни? Хъуамә йын ай ратта. Чи зоны, йә усай дәр ахицән уа әмә йә ракура. Йе сәфт кәмәй уыны, уый ма цас быхсдәзәни?

— Цы кәнис, мамә? Цәмә хъәрзыс? — цыма ‘хсәв-бонмә иу минут дәр йә цәстытә кәрәдзиуыл не ‘рәвәрдә, ахәм хъәләсү уагәй йә фәрсү Рухсанә.

- Ницы, мә хәдзар, ницы... Бафынәй у...
- Ма мә сай, мамә. Цы дә риссы, уый мын зәгъ.
- Мә зәрдә мә хъыгдары, фәлә адзәбәх уыдзәни... Фың-цаг хатт мын нәу, мыйяг...
- Цәмә дә хъыгдары? Дәкка дә бафхәрдта?
- О, фәлә йә цәмәй базыдтай?
- Әрдәгмардәй дзы ‘рбацыдтә.
- Мард бафәразәд, уастән.
- Цы дын загътә?

- Демә цәрын ай фәнды.
- Әмәй ийин ус куы и.
- Нәй иә уарзы әмә дзы аңауынмә хъавы...
- Уый ныр афтә дзуры, фәлә фәстәдәр та цы зәгъездәни?
- Хъәздгуитән сәе бон бирә у. Әлдар иә мид-зәрдәйи зарыди әмәй иә адәмы ныңғағты, цәуыннә мын хъырнут, зәгъгә. Хуыңа дәр сәе фарс у, мах хуызән мәгуырты та сын сәе къәхты бын сәенды. Мәй зонгәтәй дә чи фены, уый мын, цингәнгәйә, фәзәгъы: «Чызг нае ныйгардтай, фәлә цыкурайы фәрдиг». Әнхъәл уыдтән, исты хорз хәдзармә дә ратдзынән әмәй ме ‘цәг дунемә әнәмәтәй аңаудынән, фәлә, хъисмәт адәймагән иә ныхыл цы ныфғысса, уымәй ийин алидзән наәй...
  - Ма тыхс, мамә. Исты ‘рхъуыды кәндзыстәм.
  - Нәхи куы акъәртт кәнәм, уәддәр иә фәндыл сразы уәвүйнәй хуыздәр хъуыдымә кәй не ‘р҆цәудзыстәм, ууыл Әәкка гуырысхо нае кәны әмәй мын мә хурхыл дәр уымән хәңцы. «Кәд дә чъизи цымарайә сыгъдәг уатмә схизын фәнды, уәд уал дзы дә чызджы мемә ‘р҆цәрын кә, кәд дә нае фәнды, уәд әндәр куыст агур», – ацы ныхастә мын хуымәтәджы нае загъета. Коммәгәс фосәй уәлдай кәй ницы стәм, әмәй нахи уәй кәнынмә кәй райгуырдыстәм, уый равдисыны тыххәй ма мәм иә дәгъәл дәр ныууагъта.
  - Ахәсс ын ай фәстәмә, мамә.
  - Даюәй афтә, ныр әнәхъән къуыри цәуыл наәтын? Иә ахәссын әнцон у, фәлә дарддәр та? Да куыст нае арыс, дә хотәй иу цардәй мәләтәй ‘хсән дзедзырой кәны, иннә та нырма ‘вдәм къласмә цәуы. Кәйдәр әмбыд фатеры цәргәйә, хәстү бын фестәм. Не уәлә цы скәнәм, уый наәй. Ахәм уавәры ма әз дәр мә быннатәй куы фәхаяон, уәд цы фәуыдзыстәм?
  - Тәрсгә дзы кәнын, мамә... Иә цәсттиятәй мын мә дзауматтә куы фәласы, уәд мәхимидағ бампылын, әмә дзы кәм бамбәхсон, уый нал фәзонын...
  - Йемә дә куынә цәрын кәнын... Әз афтә әнәуи дзурын...
- Дзәвгар рәстәг сәе дыууә дәр хъусәй фәләууысты, стәй та мады хъәрзын ссыди, әмәй йәм чызг йәхи балхъывта.
- Куы ничиуал мә ракура, әмә куы фенамонд уон, мамә...
- Ныртәккә ма уыдтәттәй чи кәсү? Әз бирә уайәнты аудаттән әмәй бирә диссәгтә федтон. Мә хистәртәй, мә

караентәй әмә мә кәстәртәй ләппутимә чи хатти, уыдонай иу дәр әнәмойгондәй нә баззади. Амәй-ай хуыздәр ләгтә сә ракуыртой, сәхицән сә ‘нхъәл дәр не сты әмә сә сә былтыл радав-бадав кәнынц, йәхі сыгъдәгәй чи баҳъахъәдта, уыцы фырнымд чызджытән та сә фылдәр сә хәдзәртты урс дадалитә рауагътой әмә, фәсмонгәнгәйә, сә къухы фыдтәм дәндагәй ләбурынц. Әнәгъдау әхсәнады ‘гъдау ницәмән хъәуы...

— Әмбарын дә, мамә, фәлә мә ныфс нә хәссын... Әрыгон дзәбәх ләппумә смой кәнынмә бәллын...

— Дә рәсугъд бәллиц әмә нә тызмәт цард кәрәдзимә тынг дард сты, мә къона. Йә къәхтыл фидар чи нә ләууы, ахәм дә куы ракура, уәд әм, чи зоны, тухәнәй амәлай, Әеккамә та әппәтәй амондджындаер уай. Йә усәй чи фәфыдәнхъәл и әмә әнамонддинад йәхүуыл чи бавзәрста, уый дын дә уәз-дандзинад әмә де ‘взонгдзинадән әвәлтәрд ләппуйә фылдәр аргъ скәндәни. Ацу әмә йә фарсмә ‘рхуисс, зәгъгә, дын нә зәгъын. Сывәллон нал дә әмә бәстон ахъуыды кә. Әз мәгуыр-дзинадәй мә хъуырмә дән, әмә дә дә ләдҗы хәдзары, тых-тухәнтәгәнгә куы фенон, уәд мә зәрдә аскъуындзәни.

— Ахәм ныхас кәңыс, цыма мә Әекка курынмә хъавы. Мәнмә гәсгә мә йәхицән хәзгүл аразы.

— Цард тох у, мә хәдзар. Ләмәгътә дзы әдзуходәр састы бынаты вәйийнц, тыхдҗынта та уәлахиз кәнынц. Дәуән дә хъару дә рәсугъдзинады ис әмә дзы спайда кә. Иры дзылләтә дә ныхмә куы систой, уәддәр, цәуыл фәхәст уай, уый ма суадз, дә къухтә дын куы алыг кәной, уәд та йыл дәндагәй ныххәц...

* * *

Доны ‘ртак дур хуынкъ кәны. Мады ныфсәвәрән ныхәстә чызджы фәлмән зәрдәмә баҳъардтой, әмә бирәе сагъәсты фәстә стъолы лагъзәй дәгъәл йә лыстәг әнгуылдзтәй, зыр-зыргәнгә, систа, ацу әмә ма ‘рҔуиы фәндагыл цәуәегау кәйдәр ләгмә тәрсгә-ризгәйә араст и әмә дзы йә фыццаг «мызд», йә буар рисгәйә, әфсәрмыйтәгәнгә, әрбахаста. Алъинә йын ие ‘хцатыл әхсәв-бонмә сусәгәй йә цәсссыгтә фәкалдта әмә дзы йәхинимәр хатыртә фәкуырдта...

Хъуыддагән йә зын – йә райдайән. Къахвәндаг куы

фәхъәбәр уа, уәд ыл әнцондәр ңәуән у. Рухсанәй йә карджен ирхәфсәгыл фәцахуыр и әмәе дзы нал тәрсы. Йә зәрдәйи уаг әм күнд ивы, афтә мадән дәр йә мидсагъәс йә риуы сыйы, әмәе йәм йә аххос үйбәрц нал хъары. Раздәр ие уәхсчытыл цы уәз әнцади, уымән ие ‘мбис ахауди, әмәе йын фенцондәр и. Дәкка йын йә адджен хъәбулы куы ракурид, уәд инна ‘мбис дәр ахауди, әмәе йә фәнд йә къухы бафтид. Уәвгә дзы афтәмәй дәр ницы хъаст кәнен. Йә чызджы зәрдәйиин алыхуызона дзаумәттәй әлхәнни. Йемә ма йә бәстәйи сәйраг горәтмә дәр аласы. Әрәджы та йә Сау дендҗизыбыл йә дәсуатон хәдзары баләууын кодта, әмәе дзы зәххон дзәнәтү ад банкъардта. Йәхимә дәр ын йә ңәстәнгас аивта. Фырбуцай ма йын йә мыздыл дәр бафтыдта. Салам дәр ын ныфсәвәрыны хуызы фәдәтты, ома ‘рсабыр у әмәе мыл баууңд. Абон күнәе уа, уәддәр райсом дә чызгимә байу уыдзыстәм, әмәе дә зындинәйтән кәрон әрцәудзән. Йә ңәсгомыл фәлмән мидбылхут хуры тынау хъазы әмәе, Рухсанәимәтынг амондҗын кәй у, уый йә хуызыл ирдәй зыны. Уәдәй йә үсәй ңәуыннә хицән кәнен әмәе йә ңәуыннә куры?

Ацы фарстән Альбинә дзуапп раттын нафәразы әмәе, рәстәг йә иувәрсты күнд цырындәргәнгә згъоры, афтә тынгәй-тынгдаәр тыхсы. Әнәнхъәләджы йәм кәцәйдәр кәуындзәг әрбахъуызы әмәе йын йә хуурысәртә ахгәнни. Мәнә та ныр дәр йә былалгъымә схәццә и әмәе йын ие уәнгты хъару сәттү. Сылгоймаг йә уавәр не ‘мбары, ие суинаг сиахсы кусән уат әфснайы әмәе ңәмәйдәр тәрсы. «Сә ахастдинәйтә хорз куы сты, уәд мәм цы ‘нхъәлмә кәссы? Әвәццәгән, мә мәгуыррынчын... Нә, нә! Хуыцау мә уыци бәлләхәй бахизәд. ңәмәй йә банигән-дзынән²» — сагъәс кәнен йәхинимәр. Дуары хъинц фәцыди, әмәе йәм цыма къәсәрәй йә чызджы удисәг әрбахызти, уыйай фәсәццә и. Йә хицая ын райгондәй салам дәттү, фәлә уәддәр йә мидкатай нафәззат кәнен. Ахәм уавәрни ма Артуры мәләтү размә уыди. Уәд дәр ыл уыци әнәбайрайгәйи катай йә дзәмбытәй хәсцыди әмәе йә фезмәлүн нафугъя.

- Цы кәнис, Альбинә? Цы дә риссы?
- Мә зәрдә та цыдәр фыдыбылыз әнкъары әмәе мын мә риуы гуыдыр хойы... Уый хуыматәджы наэ...
- Зәрдә фыды мур йеддәмәе ницы у, әмәе йыл ма ‘ууңд. Цалынмә дын мә ңәстүтә ‘рттивой, уәдмә дә ‘фхәрүн

никәмән баудаңдынән, – ныфсытә йын әвәры Дәкка. Ахәм хуыз ын и, ымда әңгәдәр, йә сәрыл хәңгәйә, къәдәхтә афәлдахдән. Фәуәлахизуәвәгау йә къәләтдҗынмә фидар къаңдағытәй баңыди, сәрыстырхуызәй дзы ‘рбадти әмә, худгәйә, дуарырдәм ие ‘ргом раздәхта. Альбина үәмәнән кәсеси әмә дис кәны, ныртәккә дәр ма туг әмә ‘хыптар кәм хъазыди, уыңы ‘рттивгә цәсгом куыд хъуләттә кәны, ууыл. Сырх-сырхид афәлдәхти, әваст афәлурс и, стәй үыл сывәрдҗын сылгоймагау морәбын тәлмитә фәзынди. Къамбәцы йас ләг фыртәссәй баруади, йә бандоны нынныгъуылди әмә дзы зынгә дәр нал кәны. Цыдәр зәгтынмә хъавы, фәлә үе ‘взаг үә коммә нал кәсеси әмә, стыр кәф донәй сурмә куы рахая, уйайу үә дзых фәхәлиу-фәхәлиу кәны.

– Кәңәй фәдә, дәхорзәхәй? – аххосдҗын сывәллонау козбаугәнәдҗы хъәләсәй фәрсү, къәсәргәрон хылмондагай цъәх арт чи уадзы әмә үәхи тыххәй чи уромы, уыңы рәдәнгарәст бәзәрхыг сылгоймаджы.

– Мә фәссаууон уәртә үыңы ләппутусы гацца чызгимә кәм родтәм цәуыс, уырдыгәй!

– Әз куы ницы... Мәнән ахәм әнәуаг митә мә...

– Ныххъус у, әдзәстгом джир! Сайгә дәр ма мә кәныс?! Зәрдәрухсәй дзы куыд раңауыс, уйй мәхи дыууә цәстәй фенени! Цыыфдәстәй дә сластон, де ‘мбыд буар дын сапонәй ныхсадтон, зынаргъ дзаумәттә дыл скодтон, мә фыды куыстуат дын дә къүхтәм радтон, дә фыны дәр кәй никуы федтас, ахәм хәдзары дә ‘рҔәрын кодтон, әмә мыл гадзрахатәй раңыдта! – Дәгъәл ыл фехста әмә ма үә ныхасмә ноджы карздәрәй бафтыдта: – Дә хъахпайы кәм рәвдауыс, уыңы уат дәр ме ‘хнатәй әлхәд у, әмә үын үә гуыдыр баивтон! Дә уарзоны та дын дзы үә сәрыйхъуынтәй разывывитт ластон! Аңу әмә ныр үемә уынджы цәр! Дыууәйә дәр уым схөмомыл стут әмә дзы иумә хорз сфидаудзыстут!

Дәкка үә бынатәй фестади, ымда үә ‘ндыснәг ацахста, уйайу фәгүубыр и әмә үын үынгәг хъәләсәй ләгъстә кәннынмә фәзи:

– Ныббар мын, дәхорзәхәй, Бәдинә... Мәнә мә ацы куырысмәдзәуәг фәрәдийин кодта... Үә чызджы мыл кәләнты фәрцы сбаста, әмә мә сәр сәзәгъәлтә и... Ныуадзынмә үә хъавыдтән, фәлә мә үә тәригъәд баураңтада...

Уыцы әвиирхъау ныхаестә Альбинә йәхи хъустәй күнәе хъусид, уәд әй на бауырнид, йә хицауы дзыхәй кәй хауынц, уый. Стай әнхъәл кәмән уыди, уый тәрхъус разынди, ие ‘ууәнк ын бахордта, әмә зәхх йә къәхты бынай иуварс фәлидзы. Йә сәр зилы, әмә ахауыны тәссәй стъолыл хәңци.

– Ай дәр цы у, уый у! – былысчыләй йәм кәссы Бәдинә. – Йә родтәмдоз мад бырәттәм кәй аппәрста, уымәй цы бадомән и? Йә диссаджы фарн ын бахъаҗъәдта, фырт әмә фыдәй әртә чызджы ныйгардта әмә Хъарсы фидар басәттәгай йәхицәй ныххъал и! Күнд сылгоймаг, афтәй ‘мбарын! Әлгъагәй фәцарди әмә йәхиуыл схәңцины тыххәй йә чызджы хъәздыг ләджы бын батъыста, фәлә дзы иу хъуыддаг ферох и! Чызи кәвдәссы чи райтуыра, уый дариты куы стухай, уәддәр фәлхәртты смаг кәндзәни әмә ‘ргъәу галуаны не сфидаудзәни!

Йә бон сыл цәуы әмә хъәр кәнны, әфхәр, әлгъиты, йә марг калы, фәлә Альбинәмәй йә ныхаестә нәдәр әнәуынондзинад әвзәрын кәннынц, нәдәр хәрамдзинад, уымән әмә раст сты, рәстдзинад та цыфәнды зынәй дәр быхсын хъәуы. Әмә быхсид. Әнауәрдон цәфтәй йыл иу әмә дыууә хатты не ‘р҃цыди, фәләй йын сылгоймаг йә риссаг хъәдгәмтә скъахта, әмәй йын йә уд йә хъуырәй ласынц. Йә хъизәмәрттәй йыл дывәрәй әртәфстысты, әмәй йыл йә дуне баталынг и. Цымыа йын йә зәрдәйи арт бандзәрстәуыди, уйайу судзы, цәуыл фәхәңца, уый йын нал и әмәй йә риуы дзедзырой кәнны. Исчи йә кардәй куы барәхонид, уәд дзы иу туджы ‘ртак дәр нае рапхъарид. Фәнды йә алидзын әмәй йә удхортәй фервәзын, фәләй йә къәхтә бандзыг сты әмәй йә коммә нае кәссынц.

– Мәе цәстү кәронәй дәр дә күнд нал фенон, афтәй! – йә ләгән марыны тәрхон рапхәссәгай тызмәтгәй загъта Бәдинә әмә феддәдуар и. Дәкка йә байяфынмә хъавыди, фәләй йә Альбинәй фервәзын кәй хъәуы, уый фембәрста әмәй йәм цәхгәр фәзылди.

– Ацы әерра мәе хабәрттәй йә фыдән куы радзура, уәд мәе хъиладзагъдәй фәсурдзәни, әмәе уынджы астәу бәгънәгәй баззайдзынән. Бамбар мәе, дә хорзәхәй, әмәе күистмәе мауал рацу, – сазырдта талф-тулфәй, йә халаты дзыппы йын дәс мины аттыста әмәе пыхс йә сәрэл ахаста. Альбинә иудзәевгар әдзәрәг-әмәләгәй фәләууыди, стәй сәхимә цүдтүйтәгәнгә араст и, йә хуыссәнү бафынәй и әмәе нал рапхъал и. Йә рынчын чызг дәр

йә фәстә бирә нал ахаста. Рухсанә сә тыхамәлттәй банигә-
дта, иуцасдәр сый сау фәдардта, стәй йәхимә базылди әмә
уынгмае ацыди...

Нывәрзән здахаг у. Ләгъстәты әмә зәрдәлхәнәнты фәрцы
Дәкка йә ацәргә фыдының усы йәхиуыл әрәуүәндүн кодта,
әмә та әгәрон нығс йе уәнгты ахъардта. Йе ‘рттиваг «Мер-
седес»-әй хъәдмәй йә ног амәддаджы күң фәңгәйскъәфы әмә
Рухсанәйи фәндаджыбыл мәгурыхуызәй күң ауыны, уәд йәхү
аххосджынәй нае банкъары, әмә йә зәрдәйи фәсмонырдәм
иу хал дәр нае базмәлү. Аләмәтти дидинәг кәй әртүрдә
дзы йә мондәгтә кәй суагтта, уый тыххәй йә әнахуыр сәры-
стырдзинад йә уәлныхты сиси, әмә йә иувәрсты асыффытт
ласы. Рухсанә дәвәгар рәстәг йә фәдил әнкъардәй фәкәсү
әмә йә цәститтә доны разилү. Йә цард ын кәй фехәлдта,
ууыл нае кәуы. Йә уавәрлы сахуыр и әмә йәхиуыл уыйбәрц
нал мәт кәнү. Әндәр сагъәс ын ахсыны йә зәрдә. Цы ‘фсон-
дзы бын удхар кәнү, уый йә кәстәр хойыл күнә әрәнцаид
әмә йә фәндагыл күнә әцәүид, уымә бәллү, фәлә йә, цы
чъизи ‘хсәнады цәрү, уым сыгъдәг удән баҳъахъәнән и,
уый нае уырны...

ДОМБАЙЫ МОНЦ

Бакастәй дәр сырдаты паддазахы ‘нгәс уыди. Хъуынджын,
сырххил, бәзәрхыг. Цыдаид ыл әртүн фондз азы кәнә чысыл
фылдәр. Афтә зынди, цыма цыфәнды тыхдҗын ләгмә күң
фәләбүрдатаид, уәддәр әй йә быны ассәстаид. Бирә нае дзыра-
та, фәлә дзы-иу искуы иу ныхас күң схаудта, уәд-иу йә гуы-
миры хәрхәргәнаг хъәләс зәрдәйи иннәрдәм ахызти. Йә
бурбын әнәууынк цәститтә цыдәр сусәгдзинад амбәхстай әмә
адәймагмә комкоммә нае кастысты, фәлә әдзухдәр, гурыс-
хотәгәнгә, кәйдәр агуырдтой. Домбай йә амәддаджы фәдил
куы зила әмә йын алидзынәй күң тәрса, уыйай цыди хъуыз-
гә, хус каухаләнтыл цәугәйә дәр әй къәхты хъәр нае хъуыс-
ти. Аууонау-иу кәцәйдәр әнәссыбырттәй фәзынди әмә-иу
фәстәмә әнәссыбырттәй цыдәр әрбаци. Цыфәнды хъызты
дәр үе уәлә дардта кәрдәгхуыз хәдон әмә галифе хәлаф,
стәй сау фәлмән цырыхъыттә.

Хъәумә кәцәй әрбафтыди,

үй ничи зыдта. Иутә дзырдтой – Гуырдзыйә, иннәтә – Сыбырәй. Кәцон дә, зәгъгә-иу, әй исчи куы бафарста, уәд ын-иу цыма йә цәстмә исты әгад ми бадардта, уйайу-иу йә дзыгъуыр цәсгом фәтар и, әлхынцъәрфыгәй-иу әндәр ныхәстыл ахәцыди әмәй ыйн-иу дзуапп наә радта. Йә ном хүйнди – Мардан.

Йә райгуырән хъәу әмәй йә хәстәджыты кәй не ‘ргом кодта, уйй тыххәй дзы ләгтә сәхи иуварс ластой, фәләй йыл куыдфәстәмә сахуыр сты әмәй йәм хионы цәстәй кәсын райдытой. Дисы сәе ‘фтыдта, нозтән куыд фидар уыди, уйй. Уыдон-иу сәе сәр, сәе фат кәм нал әмбәрстой, уым-иу арахъхъ йә хъуыртты дәр наә фәзынди. Кәстәриуәг бакәнынмәй йә разәй никәй аугъатаид. Стур әрбәргәвдымә та йә ‘мбал дәр наә хъуыди. Дынджыр гал-иу гугын фысай әңционәй әрфәлдәхта әмәй ыйн-иу кард йә хурхыл әрбауагъта. Уыцы куыст ын ахсыз-гондзинад кәй ләвәрдта, уйй йә цәстыты ‘рттывдыл ирдәй зынди, әмәй ыйн йә бартә ничи иста. Туг нуазы, стәй хом дзидза хәры, зәгъгә, йә фәссаууон сусу-бусу кодтой, фәләй йәм ахәм миниуджытәй ницы раиртәстой. Әнхъәл уыдысты, кәмдәр ын бинонтә ис әмәй йәм рәхдҗы фәзындысты, фәләй йәм цыни әрбатәхәг дәр наә фәци. Хъәуы кәрон кәйдәр зәронд хәдзар балхәдта әмәй дзы иунәгәй царди.

Әппәтты фыццаг балымән йә бригадир – сыхаг Әвдулимә. Йәхижәй нылләгдәр әмәй мәлләгдәр, фәләе хәрзуыннадәр әмәй дзәвгар хистәр. Мардан әгүйст әмәй әнаәфәхәңәг кәй уыди, уйй тыххәй ыйн фәтәригъәд кодта әмәй йә йәхимә хыгъдхәссәгәй райста. Цы ыйн-иу загъта, уйй-иу тагъд әмәй әнәе уәлдай ныхасәй сәххәст кодта. Йә цуры ыйн ләг куы амардатаис, уәддәр әй ничи базыдтаид. Куыд наә хъуамә фәңдианд үә зәрдәмә ахәм хиуылхәст сәрән кусәг. Тынг разы дзы кәй уыди, уымә гәсгә-иу әй сәхимә ‘рбахуыдта. Хәдзары ‘фсин ын-иу фынгыл дзаджын хәринәгтә әмәй нозт куы әрәвәрдта, уәд-иу йә зәрдә барухс и. Йәхимә-иу хорз фәкасти, стәй-иу се ‘взонг ләппуимә хъазыны ‘фсон әрыгон сылгоймаджы әрдәгәхгәд цыбәлгәнән риутә әмәй әгъдтә үә цәстытәй фәрәвдыйта, стәй-иу фәсахсәвәрты талынг кәртмә, зивәтгәнгә, ахызти әмәй-иу йә уазал къәсмә әвәндонәй бацыди, үә тъахтиныл-иу ныффәлдәхти әмәй дзы-иу әхсәв-бонмә үә тыптыртә фәуагъта. Йә бинойнаг куы уайд, уәд әй үәлныхты куыд хәссид әмәй йыл үә алы нуарәй дәр куыд

узәлид, уыцы зәрдәхъыдзыгәнән нывтәй йә цәсттыл уадысты, әмәе-иу фырмондагәй йә комыкъултә срыстысты.

— Хъызмыдә, Әвдулы ныууадз әмә мәнмә рацу. Әз дә уымәй фылдәр уарзын. Мемә амондджындәр уыдзынә, — дзырдта йәм-иу, йә судзгә монцы фыңгәйә, фәләй йә уый нә хъуиста, әмәй йә къухы фыдтәм дәндагәй ләбурдата. Йә фәлгәнәнән се ‘хсән цас фылдәр быдыртә ‘взәрыди, уыйас йә ныфс тынгәй-тынгдәр састи. Ахәм рәсугъд сылгоймаг йә хәрзконд ләгыл йәхи атигъ кәна әмә кәйдәр фыдында ләгимә бацәра, уый йә нә уырныдта әмә адәргәй арвмә асингатә әвәрдата.

— Ус цәуыннә курыс? Дәхиуыл дә зәрдә нә дарыс?

Ацы ныхәстә хъәуы цәрдҗытәй арах хъуиста, фәләе сә нициәмә дардата. Хъызмыдә йин сәй йәхиуыл ардауәгау, хины ‘нгас әвдисгәйә, уыцы быйсәрфтај күн загъта әмә ма йәм йә цъәх цәсттытәй зәрдәвәрән худт дәр күн бакодта, уәд удылтайгә ‘нкъарән ие ‘хсидгә буары анхъәвзта, әмәй йә дун-дунетыл уый йеддәмәничиуал хъуыди.

— Мәнән хъуамә дәу хуызән ләг фәуыдаид... — иуизәр ма йин сылгоймаг амидингәнәгау фәлмән хъәләсәй йә тугыл ноджы цырындар арт бандзәрста, әмәй йә әппындар хүйссәг нал ахста. Иуафон-иу систади әмәе-иу уынджы дыууәрдәм силләг и, Рәстәгәй-растәгмә-иу йә уарзоны ‘хәвиуаттән агъуисты рудзынгмә нымдзаст и әмәй йин-иу йә моймә хәләтәй марди. Афтәй йәм кости, цыма уыцы минут Хъызмыдәйи рәвдауы, әмәе-иу фыртыхстәй йә уд йә хъуырмә схәццә и. Әппәтәй тынгдәр ай фәндиidi мидәмә базгъорын, Әвдулы ныххурх кәнын әмәй йин йә усы рахәссын. Йә мидхъуир-духәнәй күн сфермәцыди, уәд, Хъызмыдәимә цалдәр уысмы аззайгәйә, ләгстәхуызәй сдзырдата:

— Ахсәв ма-иу уә фәткүуы бәласы бынмә рацу... Мәз зәрды дын цыдәр зәгъын и...

Уыцы дыууә хъуыдыйады йәхицән бирә хәттиты сфермәхатт кодта. Йә сәримагъз дәр ма сәе-иу фырараҳдзырдәй срысти. Сылгоймәгтыл тынг не ‘ууәндиidi, әмәе, Хъызмыдәй йә дзыхыл хәңди күннә бафәраза, уәд Әвдулы раз йәхи күнд сраст кәндзәни, уый дәр зыдта. Сыхәгты арыгон чызджы уарзы, фәләй йәм йә ныфс нә хәссы әмәй йәм ие ‘рдхорды усы барвитетиимә хъавы. Уым әвзәрәй цы ис? Ницы. Хъызмыдәй йәм

цы зәрдәе дары, уый бамбарыны тыххәй йәе ныхас цәмәй райдайдзәни, уый дәр йәе дәләвзаг цәттәйә ләууыди, фәләе йәм йәе уарzon цъаҳ нартхәртты ‘хсәнәй, дуихиы тәфгәнгә, афтид халаты куы рацыди, уәд дзы йәе зәгъинәгтә иууылдәр ферох сты. «Цы уа, уый уәд! Кәнә мәлгәе, кәнә цәргәе! Донласт хуылыздәй нә тәрсы!» – скарста йәхинимәр әмәе йәе риумә ‘рбалхъывта. Йәе фидар къухтә сылгоймаджы әрәсгәрстөй әмәе, бәгънәг буарәй уәлдай куы ницәуыл фәхәст сты, уәд ай кәрдәгүл әрфәлдәхтой...

– Фәләуу-ма, фәләуу-ма, – әндәр ницыуал зәгъын сферәзета Хъызмыда. Йәе туджы ‘мбисонды хъарм уылән зырзыргәнгә аңыди әмәе йәе әнахуыр рәсүгүд дунемә ахаста. Йәхи афтә райгондәй банкъардта, цыма урс мигъы къәм фестади әмәе әгәрон арвы тыгъады атади. Йәе ләджы размә дәр ма йын уыди хәзгүл, фәләе сә иуәй дәр ахәм җхсызгандзинад никуы райста, уымәй дәр иу хатт нәе, фәләе фәд-фәдил ىалдәр хатты әмәе йыл афтә тынг ныттыхсти, цыма йын алидзынәй тарсти.

– Ныры хуызән амондҗын никуыма уыдтән. Дәуыл куын нә сәмбәлдаин, уәд куыд цардаин, цымә? – дзырдта йәе хәрзгәнәджы хъусы әмәе йәе хъәбысәй нал әмәе нал уәгъд кодта. Марданы дәр сәхимә йә къах нә хаста, әмәе сыл, кәрәдзи ирхәфсгәйә, рәстәр адаргъ и. Әрәджиау сылгоймагән йәе рәсүгүд билтә әвәндонәй базмәләйдисты:

– Цәуон. Нә ләг мыл куы фәгүүрысхо уа, уәд мә амардзәни...

– Ма дзы тәрс, әз дә бахъахъәндзынән.

– Цыфәнди карзәй мә куы ‘фхәра, уәддәр мә фарс ма рахәң. Бамбардзән нә әмәе нә кәрәдзийә фәхицән кәндзән.

– Махән кәрәдзийә фәхицәнгәнән нал и. Мә къухы кәм бафтыдтә, уым дә никәмәнуал ратдзынән.

– Уымәй цы зәгъынмә хъавыс?

– Дә дзаумәттә ракәсс әмәе мә хәдзары ‘р҆цәр.

– Әдиле фәдә?

– О. Фыццаг хатт дә куы федтон, уәд мә зонд фәллыгъди, әмәе, ىалынмә мәхи бауай, уәдмә йә бынат не ссарадзәни.

– Әмәе ныр дәу нә дән?

– Иууылдәр – нәе. Ди мәнән мә удәнцой дә, мә цард, мә хуры тын, әмәе мә дәуәй искәмән галаган дәр дәттын

нæ фæнды. Амæй фæстæмæ хъуамæ Ӕвдулы дæр мауал уай.

– Кæд афæдз иу хатт кæрæдзиуыл сæмбæлæм, уæд хорз. Сылгоймаг æй нæ хъæуы, æмæ ‘рмæстдæр дæу уыдзынæн...

– Кæд?

– Нæ фадат куыд амона, афтæ фæсвæд рæтты сусæгæй æмбæлдзыстæм æмæ нæ рæстæг иумæ ‘рвитдзыстæм...

– Схъиуæццагæй дæ цы ‘хсызгон минуттæ исон, уыдон мын фаг нæ уыдзысты. Ӕз хъуамæ алы ‘хсæв дæр мæхиуыл дæ буары ‘нðæвд æнкъарон.

– Тагъд дзы схъыг уыдзынæ, æмæ дæ иу æхсæв дæр нал баҳъаудзæн.

– Цытæ дзуры? Ӕнæ дæу мæ цард афтид уыди æмæ дзы дæ фæрцы цыдæр нысан фæзынди. Ма мын æй фесаф, науæд... – Марданæн йæ цæсттытæ мæйы рухсмæ знæт æрттывд фæкодтой, æмæ йын Хъызмыдæ йæ дзыхыл фæхæцыди.

– Сс, æрсабыр у. Фæлæуу уал, кæд исты ‘рхъуыды кæниккам.

Рæстæг цыди, фæлæ сæ бон ницы ‘рхъуыды кæнын уыди, æмæ Марданæн йæ уд æрдуйæ нараæгдæр сси.

– Ӕвдулы ныууадз æмæ мæнмæ рацу, – лæгъстæ кодта йæ хæзгулæн, фæлæ уый къæрттæй цъула не ‘ппæрста:

– Йæ лæгæй алыгъди æмæ кæйдæр лæгимæ бацарди, зæгъгæ, мæ адæм фæндырты фæцæгъдзысты.

– Адæм капечы аргь дæр не сты, æмæ сæ мацæмæ дар. Фæлтуу дæхи кой бакæ, æмæ ма дын цы азтæ бazzади, уыдон æхсызгонæй арвит. Ӕввахс дæм чи нæ цæуы, уыцы зæронд лæгæй цы кæнис?

– Лыгтæ фæуæд мæ тæригъæдæй! Фегад уæвынæй тæрсын, æндæр мæ ницæмæн хъæуы. Сывæллон-чызгæй мæ йæ рæсугъд ныхæстæй куынæ асайдтаанд, уæд дæу хуызæн цæхæрдæст лæппумæ смой кодтаин æмæ йæм исты амонд федтаин.

– Уæ хъæумæ æнæнхъæлæджы ‘рбафтыдтæн. Ме ‘рдхорд мæ йе ‘рвадæлты чындзæхсæвмæ ‘рбахуыдта. Фæстæмæ ‘мбойны ацæуынмæ хъавыдтæн, фæлæ дæ хъазты кафгæ куы федтон, уæд мæ дæуай мæ къах нал ахаста. Дæ фарсмæ дæр уымæн æрцардтæн. Ам мæ ды уромыс æрмæст. Рæхджы куынæ байу уæм, уæд мæ сæр искæдæм ахæсдзынæн...

– Нæ, нæ! Дæуай фæхицæн уæвыны бæсты цæуылфæнды дæр разы дæн! Нæлгоймаджы ад куы базыдтон, уæд та хъуамæ мæ бонтæ раздæрау æнадæй æрвiton? Иучысыл ма баҳъæц. Кæд

нæ царды исты ивддзинад æрцæуид... Мæ дæлдзæхфæуинаг дæр иудадзыг мæлгæ кæны, афтæмæй йын аккуырсæн нæй... – æнæнхъæлæджы дзы сирвæсти, йæ зæрдæйи ‘мбæхстæй кæй дардта, уыцы бæллиц. Йæ мой цыма уыцы ныхæстæм æнхъæлмæ касти, уыйау нозтджынæй цæугæдонмæ ныххызти æмæ дзы фæхуыдуг и.

– Аевдулы хуызæн цардбæллон лæг йæхимæ йæ кьюх ницыхуызы систайд. Уым æй чидæр амардта, – сæ уды быцьынæг тыдтой йæ хæстæджытæ, фæлæ сæм йæ хъус ничи ‘рдардта. Расыгæн денджыз йæ фадхъултæм у, æмæ йæ сæры кæд цы фæкуыси уыдзæн, уый йæхæдæг дæр нæ зоны. Аевдул та фыдбылызы рæстæг кьюымæлдзæф уыди. Ахæм хатдзæгмæ ‘рçыдышты стырзæрдæ барадхъахъæнджытæ æмæ хъуыддаг сæхгæдтой. Уийадыл лæг бындзы сæфт фæкодта. Хъызмыдæ йыл адæмы цæстмæ ставд цæссыгтæ æрьизгъæлдта æмæ йын цыбыр рæстæгмæ йæ хуыссæны Марданы рæвдауын райдыдта. Йæ мондæгтæ дзы куы суагъта, уæд йæ цæнгтæ ‘фæстхуызæй фæйнæрдæм аппæрста æмæ йæ, йæ хин худт æмбæхсгæйæ, æмвæндгæнæджы хъæлæсæй бафарста:

– Йе ‘цæг дунемæ йæ ды арвыстай æви йæхæдæг аçыди?

Мардан ын йæ былтæй йæ дзых ахгæдта æмæ та йыл, батæгæнгæ, узæлын райдыдта. Сылгоймаг ма дисхуызæй «Цы дыл æрçыди? Цы дыл æрçыди?» кодта, æндæр цы загътаид, уый нал зыдта. Фырцинæй дзы йæ мой дæр ферох и, йæ марæг дæр. Уыцы рæстæг Хуыцаумæ чи куывта, уый æрмæстдæр – уымæн. Никæмæйуал тарсти, æмæ йæ хæзгулæй йæхи атонын нал фæрæзта. Йе ‘нахъом фырты-иу гыццыл агъуысты бафынæй кодта æмæ-иу уæрæх райдзаст уаты Марданы фарсмæ ‘рхуыссыди. Цы амондмæ бæллыди, уый йæ кьюхы бафтыди æмæ дзæнæтты цады сызгъæрин кæсагай йæ уды дзæбæхæн цыллинджытæ кодта. Иуафон йæхи бар нал уыди æмæ йæм, зæрдæрайгæйæ, хæрзæггурæггаг фæци:

– Мæнмæ гæсгæ дын тагъд лæппу ныййардзынæн!

– Цы хорз у! – бацинхуыз и Мардан æмæ йыл йæ цæнгтæ ‘рбатыхта.

– Цалынмæ нæ хъуыддаг нæ рапром и, æмæ адæмы цæсты нæ бафтыдыстæм, уæдмæ нæ цард баиу кæнæм.

Лæг цыма истæмæй фæтарсти, уыйау фестъæлфыди æмæ кæдæмдæр аджих и.

- Мемә цәрын дә нә фәндү? – әңкъардәй йә бафарста ус.
- Фәнды.
- Уәдә дә хуыз цәмә фәлыйгъди?
- Мә-гъя, – дәлиауәй ныууләфыди Мардан. Нырма йәм ныр бахъардта, йәхисән ай әргәвдән кард сцыргъ кәнын кәй бахъәудзән, уый. Әвдулы фырт нырма сывәллон у әмә йә фыды марәджы нәма зоны, фәлә куы сдынджыр уа әмә йә куы базона, уәд та? Хъызмыдәимә сын сә ахастдинәдтыл чи фәгүүрүсхо и, уыдон ай адәмән сусәгәй дзурынц, әмә йын ай мачи зәгъя, уымән уәвән нәй. Уый йә тәkkә ләмәгъәй уыдзән, ләппу та йә тәkkә тыхджынай әмә йын иу әхсәв кард йә хурхыл әрбабәрдзән. Нә, Мардан ахәм рәдыйд әруадзыны бәстү цыфанды фыдракәнд дәр сараздзән. Йә тыхстхуыз цәсгоммә кәсгәйә, Хъызмыдәйи зәрдәмә катай бахъузыди.
- Кәд искай уарзыс, уәд мын ай әргомәй зәгъ, әмә рагацу мә худинағ бамбәхсон...
- Дәу йеддәмә мә ничи хъәуы, дә гуыбыны кәй хәссис, уый дәр мын зынаргъ у, фәлә дә фыртимә иу цары бын цәрныл не сразы уыдзынән.
- Цәуынна?
- Йә фыды халдих у.
- Әмә цы?
- Әдзухдәр мын мә зәрдыл Әвдулы ләууын кәндзән әмә мә демә аддженәй цәрын нә баудзән.
- Куы фестырдәр уа, уәд ай искаәдәм арвитдзынән, әмә йә дә цәстү кәронәй дәр нал фенdziнә.
- Әз гәдүныхәстәм хъусын нә сахуыр дән әмә сә дәуәй дәр нә бабыхсдынән! Кәнә – дә фырт, кәнә – әз! Нә дыууәйә дын иу әнә равзаргә нәй! – цәхгәр алыг кодта Мардан әмә йәм әнауәрдон цәстәй бакаст. Хъызмыдә бандоныл уәз-зуу бадт әркодта, ныггуыбыр и әмә, йә къуутә әууәрдгәйә, сдзырдат:
- Әвәгәсәгәй фесәфдзән әмә тәригъәд у...
- Әз мә царды иу тәригъәдгәнәджы дәр никуы федтон.
- Цәмән зәгъыс?
- Уымән әмә йә зонын. Мә фыд-иу мә мады къахәй куы надта, әмә-иу фыркуыдәй куы бацъәх дән, мә фыды мәләтү фәстәрасыг ләгтә мә цәстүтү раз мә мады куы рәвдыйтой,

әмә мә риу әнәуынondзинадәй күү дзаг кодта, мә мад мә уынджы къәйыл, сыйдәй мәлгәйә, күү ныууагъта, әмә давыныл күү фәцалх дән, ахәстәтты рахау-бахау кәнинәй күү сфермәңцидәй әмә мә райгуырән бон күү ‘лгъистон, цәркеси ныфс мын чи радта, уыцы чызг мә цыдәр гәвзыккыл күү баивта, әмә мәхи марынмә күү ‘рцыдтән, уәд мын ниши тәригъәд кодта. Цәмәен хъуамә тәригъәд кәнен әз, мәнәй амондажындәр чи уыди, әмә фырхәләгәй мә бىлыцъәрттә кәмә хордтон, уый байзәддагән?

- Цы йә фәкәнен, уый мын уәддәр зәгъ.
- Ам ай уадз әмә исказдәм алидзәм.
- Нырма гыццыл күү у, уәд иунәгәй күүд цәрдзән?
- Әз кәм нә фесәфтән, уым уый дәр нә фесәфдзән.
- Хъуамә мә ләппү дәр дәууау зындоны арты басудза?
- Ма йын тәрс. Нәлгоймаг зындинәдты ‘хисиды.
- Мә бон ай ныууадзын нәу. Фәлтау мәхи асыгъдәг кәндзынән...

– Кәдәй-уәдәй мәм хъәбулы ад бахъардта, әмә мә ма фәфыдәнхъәл кә. Әз ацы зәххыл дәүәй фылдәр никәй уарзын, фәлә мын мә зәрдә күү скъахай, уәд мә уарзондзинад фыдәхмә рахиздзән, әмә мәхи уромын нә бафәраздзынән...

Хъызмыдә дыууә арты ‘хсан бахаудта әмә йә къәхты бынәй ныккәрзыдта. Хуры рухс чи федта, уый равзара әви, чи наема райгуырди, уый? Фыццагимә баст сты сидзәргәсү тухәнтә әмә удхор сагъәстә, дыккагимә та – әнәфсис ләдҗы цинтә әмә удылтайгә ‘нкъарәнтә. Уәвгә ма йын ахәм әртхъирәни фәстә әвзарыны фадат дәр кәм и? Әгәрон әхсизгөндзинад кәмәй исы, уымә күүнә байхъуса, уәд әнә рәвдауәгәй бazzайдзәни әмә йә цард, ләгджын устытәм хәләгтәнгәйә, әрвитдзәни. «Нә, Марданәй фәхицән уәвүнү бәстү фәлтау мә фырты цард фехәләд», – скарста йәхинимәр.

– Цы дә фәнды, уый кә уәдә, – загъта, хъәрзгәйә, әмә иу әхсәв йә ләппүйи кәрдо бәласыл ауыгъдәй ссардта. Йе ‘рдиагмә адәм фәфәдис сты, йә зианыл ын дыууә болы фәхъыг кодтой әмә йә банағәдтой. Әртыккаг бон әм районнәй иу хәрзарәзт рәстәмбискар нәлгоймаг фәзынди, фәрафәрс-бафәрс ай кодта, фәлә Хъызмыдә йе ‘мбәхстәлхынцъытәй иу дәр нә райхәлдта. Күүдәр йә уазәгәй

фәзицән и, афтә Марданы уаты фәмидәг и әмәй йын йә риү ныххоста.

— Ләдҗыфыдхор! Даң фәндил куы сразы дән, уәд ма йә марын әмәй хъуыди?! Даң зәрдә куың бакуымда ахәм әбуалғи ми бакәнын?!

— Даң уавәр дын әмбaryн әмәй дын уымән хатыр кәнын, әндәр дыл нә баңауәрдин! Ахәм хъәләсү уагәй мәм куың никуынал сәзурай, афтә! — тызмәгәй загъта Мардан әмәй йә тъахтимәй йә къабазәй баласта.

— Фәләүү-ма. Сау куы дарын, уәд мын цы кусыс? Даң сәрмә цытә хәссис? — ие ‘фсарм бахъахъәнныны тыххәй дзы йәхи суәгъдә кәныныл афәлвәрдта Хъызмыдә, фәлә ‘ндон әлхъивәнты хуызән тыхдҗын къухтәй фервәзын йә бон нә баци әмәй йә уарзоны хъәбысы ‘рсабыр и. Уый әрсабыр и, фәлә ‘Әвдулы ‘рвадәлтә бәстә сә сәрүл систой, әмәй сә уромағ уромын нал фәрәзта:

— Нә бинонты нын уыцы тугдзых сырд ныңцагъта, әмәй йә ныргәвдәм!

— Нә гацца чынды дәр ын йемә амарәм! Уый йә куынәе сrazilгард кодтаид, уәд сәм нә бавнәлдтаид!

— Иугәр ахәм фыдгәндҗиты закъон не ‘фхәры, уәд син нәхәдәг стәрхон кәнәм!

Иу тар әхсәв сәм баләбурдтой, фәлә син сә фәд дәр нал ссардтой әмәй, мәстәймәлгә, сә хәдзәрттәм ахәлиу сты. Бирә азты фәстә сәм Марданы ‘нгәс ләппләг кәңейдәр фәзынди әмәй тәфәрфәсгәнәгу сә разы ‘рләууыди.

— Мә фыд агъатыр низәй хъизәмар кәны әмәй Хуыңауәй мәләт куры, фәлә йә мәрдтә сәхимә нә уадзынц, әмәй йә уд сисын нә фәразы. Йә тәригъәдтә ссыгъдәг кәнын ай фәндү әмәй уә хатыр куры. Кәд гәнән и, уәд ын йә рәдый ныббарут, уә хорзәхәй, — нылләгъстә син кодта хъуырыцъарәй, фәлә йын йә ныхәстә фаджысы хъәндилү дыв-дывәй уәлдай ницәмә ‘рдартой.

ЧИ ЦЫ КӘНЫ, УЙЙ – ЙӘХИЦӘН

Иушалдәр мини ма куы бакусид, уәд йә уәззаяу уәргүтәй иу ие ‘ккойә ахауд, фәлә мәләтти зын кусән сты ацы әнәбай-райгәйи минтә, ссыгъд сыл ссәяу! Изәрмилтү йә цәст стәм

цәүд жытыл зыдәй хәссы әмә дзы йәхицән бәлләттә агуры, фәләй йә хъуыды дәр ничи кәны. Иууылдәр сәхи афтә дарынц, цыма уәларвәй әруадзгә зәйтә сты әмә се ‘туыдзәг цагъайраджы сә сәрмә нә хәссынц. Йә хәлдзаг машинәмә йын, алгъянгәйә, әмә кәсынц, уый хорз әмбары. Әгәр фыдынц у, әмә йыл не ‘рвәссинц. Чи йыл әрвәссы, уыдан та сә мәгүыры хъиутә хәрынц. Искуы иу хатт әй исчи, бывысчылтәгәнгә, куы бауромы әмә йә капеччытә ‘рхәндәгәй куы фәнемайы, уәд Дәрәбийән фыртәригъәдәй йә зәрдәйи тугтә ныккәлынц. Йе ‘хцатә йын фәстәмә куы раттид әмә йә сәхимә хъәлдзәгәй куы арвитид, уый йә ‘рфәнды, фәләй йын йә бирә хъуәгтә йә фәнд сәххәст кәнын нә баудзынц. Әмә ма уыданән истыхуызы бабыхсид. Цәргәбонты йә сәдә зәбулы иу әндахыл хәцынц, әмә йә тыхст уавәрыл сахуыр и, фәләй йә усмә куы ницы бахәссы, уәд ыл хылычы уасәгау йәхіи ныццәвү әмә йын йе ‘дзәлгъәд әлхысчытәй йә цард бынтондәр сәнад кәны.

Кәд цәфәй нә мәләис, уәд дын уый та – рәхуыст. Йә къұхы кәй ницы ‘фты, уый йын фаг әғхәрд нәу әмә ма йыл хъуамә әвирхъяу фыдбылыз дәр әрқауа. Зымәгон арв нын-нәрәгау иу әвзорнг ләппу йә велосипедыл әнәенхъәләджы талынг къуымәй рагәпп ласта әмә әваст йә размә февзәрди. Ләг ма машинайы уромән бәргә нылхъывта, руль ма иуварс бәргә фәзылда, фәләй байраңды и. Цәлхыты бынай йәм әнахуыр зәрдәсәттән хъыррыст райхъуисти, әмә адонзоныг и. «Амардтон әй!» – тасәфтауәг хъуыды февзәрди йә сәры, үе үәнгты сырхынг телау рисгә атахти әмә йын йә хъарутә айста. Фәнды йә ахизын әмә йын истәмәй баххуыс кәнын, фәләй фырләмәгъәй ницәмәул арәхсы. Ахәстонмә куы ба-хаяу, уәд үе әнә фыдәй бazzайдзысты әмә сә боны-фыдәртәм әрқаудзысты. Нә, нә! Уый бәсты цәуылфәнды дәр разы у. Уәлдәфы атайыныл, зәххы скъуыды ныххауыныл, суанг ма алидзыныл дәр. Цалынмә йыл адәм наема әрәмбырд сты, уәдмә йә ацы ‘лгыист бынатәй йәхіи айсын хъауы. Фәсвәд ран кәй и, стәй цырәгтә кәй наема ссыгъдысты, уый руаджы сә ирвәзы, әндәр әй афонмә апп-уппы систаиккой. Йе стырдәр бәллиц у ләппуиудағасәй фененин. Йәхиуыл куы схәцид әмә йәм, ницы мын уыди, зәгъягә, куы ‘рбадзурид, уәд Дәрәбийә амондажындағ нал уаид, фәләй бәстә гобийау федзәм и әмә

йыл йе ‘гүүппәгдзинадәй аегәрон тас аeftауы. «Аңу әмә дәхи бамбәхс, науәд әнаахкосәй байсәфдзынә. Тәрхондон дә куы сраст кәна, уәddәр дә зианджынтән бирә ‘хңа акалын бахъ-әудзәни әмә сә кәм ссаидзынә? Лидзгә, гормон, цәмә ма бадыс?» «Машинәйи бынмә мә сывәллон куы бахауд, әххуысмә куы ‘нхъәлмә кәсиid, әмә йә шофыр, йә уд исгәйә, куы ныуадзид, уәд та?»

Үңцы ‘рвонггәнән хъуыдыйә йе ‘муд әрцыди, цы уа, уый уәд, зәгъгә, дуарыл ахәцьди әмә йә къәхтә асфальтмә, зырзыргәнгәйә, әристә. Йә зәрдә риуы къултыл йәхи хойы әмә йын йә хъуырысәртә алхъивы. Ноджы ма кәйдәр мәстәлгъәд хъәләс йә хъусты зәль: «Ләгмар, ләгмар, ләгмар!» әмә фырматәй йәхихән бынат нә ары. Кәд цыфанды зын уавәры и, уәddәр йә ныфс кәронмә нә сәтты. Чи зоны, ләппу фыдцәф нә фәци әмә фервәза. Нә, уыдан әдыллыйы сәннәтә сты. Фыдцәф куынә фәуыдаид, уәд йә цәсгом тугәй нә самәзтаид әмә афтә тынг нә гәртт-гәртт кәниid. Тәхуды, ныр әм тагъдәххуысы машинә куы фәзынид әмә йәрынчындонмә куы аскъәфид. Уыдан та әвәрәз адәймаджы әнәбындур хъуыдитә сты. Ничи йә никәдәм аскъәфдзәни. Уырдаэм әй хъуамә йәхәдәгәт ахәцца кәна. Цас рәвдзәр, уыйас – хуыздәр, науәд әнәсрастгәнгә рәдыд әруадзәни әмә йә амәләтты бонмә йәхихән нә ныббардзәни. Сывәллоны былтә зына-нәзына базмәләйдисты әмә дзы тыхамәлттәй сирвәэти:

– Мәлйн...

– Ма тәрс, әз дә цуры дән әмә дә әвәгәсәгәй нә ныуадззынән, – йәхи йәм баппәрста Дәрәби, йә хъәбысы йә фелвәста әмә йә машинәйи фәстаг бандоныл авәрдта, мотор скусын кодта әмә йә тых-йә бонәй размә атындзыдта. Рәстәгәй-рәстәгмә йәм йе ‘рғом раздахы әмә йын ныфситә авәры:

– Иучысыл-ма бабыхс. Ныртәккә дохтыртәм бахәцца уыдзыстәм, әмә дә адзәбәх кәндзысты.

Үңцы ныхастә тынгдәр йәхихән кәны. Йә хәйрәдҗы хайыл куы фәтых уа, әмә йын йә зонд куы аива. Адәймаг цәмәй фәтәрсү, фылдәр хатт ыл уый әрцәуы. Ләппу исдугмә йә зыр-зыраэй фенцади, әмә ләдҗы зәрдә баузал и. «Куы амарди, уәд ма йә кәдәм ласыс? Ничи дә федта, әмә йә уәртә

уыцы хус къанауы бамбәхс. Уымән уәлдай нал у, дәу та нырма цәрын хъәуы әмә дәхи фыд мәстытәй бахъахъхъә. Йә ныйиарджытән цыфәнды хәрзты куы бацәуай, уәддәр сә фырты марәгәй бazzайдзынә әмә цәргәбонты уыцы уәз дәриуы хәсдзынә. Дә къах-къухы йаргъ чи наә у, уыдон дәр дәм зул җастәй қәсдзысты, әмә дын дә ных ацы фыдракәндәй къуырдзысты. Айс әй дә машинәйә әмә дзы фервәз. Бәлләх ыл дәу аххосәй не ‘рҴыди, әмә де ‘фармы раз къәмдәстүг наә уыдзынә», – ардауы йә, арф кәмдәр йә хуылфы цы дәлимон бады, уый, фәлә йә комма наә кәсы. Ацы мәгуыр сывәллоны тыххәй йә йә цард раттын куы бахъеуа, уәддәр ын ай наә бавгъау қәндзәни. Иугәр әй йә хъысмат түгәйдзаг фәнданыл сарәзта, уәд ыл, цыфәнды хъизәмәрттә ‘взаргәйә, дәр кәроннә аңаудзәни. Мәнә, аптынфәстаг, кәмә тырны, уыцы ‘ртәуәладзыгон бәстыхай. Машина фәурәдта, ләппуиы йә хъәбысы фелвәста әмә йә мидәмә баскъәфта.

– Чызг, тагъд мын дохтырмә фәдзур! Ацы сывәллон тынг әвзәр уавәры и, әмә йын әвәстиатәй баххуыс қәнын хъәу! – тыхстхузызәй фәситти, йә размә фыццагдәр цы урсхалат-джын фәци, уымә. Чызг ауади әмә палатәйә коляскә ‘рбаласта, ринчыны дзы сәвәрын кодта әмә йыл дуарырдәм ахәцыди, къәсәргәрон стъолы уәлхъус цы ‘ртыназдзыд дохтыр бадти, уый цур әй фәуагъта әмә фәтары и. Ләг йә гәххәттүтәм багуыбыр и әмә дзы цырагъы рухсма цыдәртә фыссы. Йә цәсгомыл ахәм әвәлмон хуыз аевдиси, цима йә алыварс къогъо дәр никәуыл фәхәцыди. Дәрәби мәстәй фәйнәрдәм фәтоны, фәлә йәм әвзәр җастәй куы ракәса, уымәй тәрсү әмә йәхиуыл хәцы. Ринчынән исты зиан әрхәссыны бәстү цасфәнды дәр быхсдзәни. Бандоныл әрбады, фесты әмә та тыргъы дыууәрдәм скатай вәййи. Әрәджиау йә зәрдә нал фәләууыди әмә йәм сабырәй бадзырда:

– Әфсымәр, ацы сывәллон мәлгә қәны, әмә уал уымә куы фәкәсис...

– Цы кодта? – йә сәр хәрдмә дәр наә исы, афтәмәй йә куыдфәндыйи хъәләсәй фәрсү дохтыр.

– Машинәйи бинмә бахаудта.

– Әмә йә уырдәм әз баппәрстон?

Дәрәбийән йә бон ард бахәрын у, йә сыләнгәс цәсгом кәй баҳудызмәл и, уый тыххәй, әмә йә күхтә ‘рбатымбыл сты.

– Да и я скъуырттай? – арбайхъуист та яэм дохтыры уазал хъяләс.

- О.
- Чи у?
- Мә-гъа.

– Дәхәдәг та чи дә? Да мыггаг, да ном...

– Мәнә уал ацы мәләг адәймаджы фервәзын кә, стәй сә ныфғысдынә! Аз дын никәдәм аирвәздзынән! Лидзынмә куы хъавыдаин, уәд ардәм не ‘рбацыдаин! – артхырәнгәнә-гау тызмәгәй загъта Дәрәби әмәй яэм фәләбурынәвонгәй хәстәгдәр баләууыди. Дохтыр дзы кәнә тәрсгә фәкодта, кәнә яэм яэ ныхәстә бахъардтой. Яэ бынатәй, зивәггәнгә, сыйстади, ам фәләуу, зәгъгә, йын яэ къухы әнәбары фәтүлдәй бандонмә ацамыдта әмәй бетон аситыл уәләмә схызти. Дзәвгар рәстәг дзы бафәстиат и, стәй фәстәмә ‘рхызти, әмәй та йын әмбәхст мидбылхудт яэ цәсгоммә бавнәлдта.

- Хизир дәм дыккаг уәладзыдьжы ‘нхъәлмә кәсы...
- Әмәй яэ кабинет кәм и?
- Рахизырдыгәй артыккаг дуар...

Дәрәби цәстыфәнүкъуылдмә уым баләууыди, райдзаст уаты фәмидаң и әмәй цыппораздзыд цардхъом хәрзуынд ләгән салам радта:

- Да изәр хорз.
- Әгас цу.
- Иу тыхстрынчыны уәм арбаластон. Яэ туджы мәцы, мәгүүр, коляскәй хәрдмә хауы, фәлә яэ ници ницәмә дары. Ләг ма уынджы дзәгъәл куыдзән дәр куы батәригъәд кәнә, уәд уый адәймаг куы у... Фәкәсүт әм, науәд амәлдзәни...
- Цы йыл арцыди? – яэ ныхәстәм ын нә хъусы, афтәмәй яэ фәрсү дохтыр. Яэ цәстәнгасыл бәрәг у, хъуылдаг кәй зоны, фәлә ма яэ барәй кәй къахы, уый.
- Иу талынг къуымы мә размә кәңәй фәци, уый әмбаргә дәр нә бакодтон.

– Къәппәдҗы бахаудтай, мә лымәнләггаг, әмәй дә дә чыссәе райхалын бахъәудзәни... – яэ сәр разәнгардәй батылдта Хизир әмәй яэм хынджыләтгәнәдҗы цәстәй бакасти.

– Аз алңауыл дәр разы дән, аңаң ай фервәзын кәнүт.

Дохтыр яэ бынатәй сыйстади әмәй скъапмә бацыди, дыууә афтид къоппы дзы райста әмәй Дәрәбимә ие ‘ргом раздәхта.

— Мәнә ацы хос әвдай мины аргъ у, мәнә ай та — сәдә мины аргъ, әмә ма сын ссарән дәр куы уаид. Туджы аргъәй сә уәй кәнүинц, әмә сә, марадз, балхә. Министрады капеч-чытә нын күүрийи фаг дәр не свәййынц, әмә фылдәр нәхи хъарутәй архайәм. Дәуәй афтә, рынчынтај кәй райсәм, уыдан нә дзыппыты сәвәрәм? Күйнә стәй. Сәхиуыл сын сә уәл-дайджынтај бахардз кәнәм. Цәстфәлдахджытә паддахады исбон фәдавтой, әмә нә зауаты бынатмә ‘ртардтой. Уымә гәсгә нәм алчидәр йәхи хостимә цәуы. Ди дәр дәрынчыныл дәхәдәг күйнә батыхсай, уәд ын нә бон ницы бауыдзәни...

— Бамбәрстон дә. Аз ныртәккә фәстәмә фездәхдзынән, фәлә ме ‘рбаңыдмә уыцы әнамонды кой бакә.

— Иугәр әй маҳмә ‘рбаластай, уәд ын маңәмәйуал тәрс, — әнәмбаргә сывәллонимә ныхасгәнәгау әбәрәг хъәләсы уагәй загъта Хизир, йә къоппитетә сә бынаты сәвәрдта әмә, фәуәләхизуәвәджы әнгас әвдисгәйә, рудзынгмә йәхи байста. Йә уазәр машинаїы күйд абадти әмә фисынәй күйд фәаууон и, уымә ‘хызынгөнәй кәсис әмә былысчыләй йә фәдым дзуры:

— Хорз куы тәрсис, хәлиудзых. Дуне ‘хца куы ‘рфида, уәд гыңцыл дуры къәрттәй дәр дәхи хъахъхъәниң райдайдзынә.

«Жигули» күүиппитетә-дзыихъытә асфальтыл згъоры әмә Дәрәбийи йе змәст хъуыдитимә йә зәронд къәсмә скъәфы. Гәрзтәхсән машинәйән тыхамәлттәй дәс мины фембырд кодта, хъуамә ма сын фондз мины бафтыдтаид әмә耶 ‘фисинә әдзәхх фидистәй фервәзтаид, фәлә йә фәндәтә йә хъуыры фәбадтысты. Җалдәр мәйи кәуыл фәзыр-зыр кодта, уыдан дәр ма дохтырән дәттүн бахъәудзәни. Дохтыр...Кәннод ын цы загъдәуа, кәд әдзәсгом гәртамхор уыцы сыгъдәг номы аккаг нәу. Дохтыр нә, фәлә — цъиудуц. Дәрәби йын ләгъстәйаг күйнә уаид, уәд ын капекк дәр нә раттид. Хорз ран ай әрцахста, ницы зәгъән дзы и. Гъер кәдәм ахәццә и? Сывәллон мәлгә кәнис, уый та лыстәг хъуыддәгтыл тыхсы. Йә мулк ын иууылдәр ратдзәни, әрмәст ын йәрынчыны фервәзын кәнәд. Мәнә йәм дәс мины ис әмә дзы йә мәрдтү хъис ссарәд. Гобаны бынәй сә раласта әмә цәхгәр фәзылди, рынчындоны баләууыди әмә сә Хизиры къухтү фәсагъта. Уый сәм иуцасдәр былысчыләй фәкасти, стәй сә әнәрвәссонхуызәй стольмә баппәрста.

– Адон цы сты?

– Әхнатә.

– Уый дәумә гәсгә сты ‘хнатә, мәнмә гәсгә та сты ницитә әмә маңытә. Цәмәй операцийы рәстәг дә мәгуыр амәддаджы тугдадзини тромб ма сәвзәра, әмә йә зәрдәйи күист ма ныллауу, уый тыиххәй мә актилизе дыууә әмә сәедз минәй балхәнын хъәуу. Рынчындоны йә күни сәвәрәм, уәд та... – дохтыр йә күх хәрдмә система әмә йә «уыданәй бирә фылдәр», зәгъгә, йә сәрмә ‘рзылдта. – Ацу әмә ма иу уыйбәрц әрбахәсс. Дыууә мини та ма сыл әз бафтаудзынән.

– Мә мард фен, иу капекк дәр мәм нал и.

– Мән дә мард нә хъәуу, фәлә – де ‘хца! – цәхгәр алыг кодта Хизир әмә йәм, ныхас фестәм, зәгъгә, йә чыилдым раздахта. Дәрәбийән адәргәй ие уәнгтә әрызгъәлдисты. Дардәр цы кәна, уый нә зоны әмә арвмә асингә әвәры. Әрәджиау йә усы къухдарәнтә йә зәрдым әрбаләууысты, әмә ныфсджынәй сәзүрдта:

– Ард дын хәрүн, цыбыр рәстәгмә дәс мини ам уыдзысты, әңдәг мауал фәстиат кә... Уыцы сывәллон зәфцы фыдәй күни амәла, уәд тәригъәд у...

– Ахәм ныхастә ‘ндәр исказмән кә: мәнмә нә хъарынц. Кәд дә ахәстоны бадын әмә, кәй скъуырттай, уый бинонтән бирә ‘хнатә фидын нә фәндү, уәд ацу әмә дәс мини ‘рбахәсс.

Дәрәби цы әгъятыр ләгмә ‘рбахаудта, уый бамбәрста әмә та йә хәдзармә атындытта. Хорз әмә йә ус сәхимә нә разынди, әндәр әй гәркәйи хуынчы аластаид әмә йын йә къухдарәнтәй иу дәр нә раттаид. Къамоды лагъзәй сә фелвәста, ломбардмә сә ахаста әмә та Хизире къухты дәс мини банимадта. Уымән сә уындаид әй цәсгом барухс и. Сау телефоны хәтәл система, әй амонән әнгүүлдәй әртә цәппузырыл әвәндонхуызай әрхәцыди әмә дә зәрдә-мә зәрдәйә афтә бакодта:

– Уыцы ләппуйы мәм сласут.

Дәрәбийән цыма ие уәхсчытәй уәззазу уаргъ ахаудта, уыйау әнцонаид үүсүлөфиди. Йә зындинәйтә дзы ‘рбайрох система. Рынчынмә ‘руади әмә йын йә мәрдөнхүз цәсгоммә нымдазст и. Хуыцауыл никуы әүүәндыди, фәлә йәм ныр йәхинымәр күвы, җәмәй йын йә рәзгә уды әвирхъау мәләтәй бахиза. Йә ный-йардҗытәй йын цыфанды система масть райсыныл дәр разы у,

әрмәст әй цәргәйә ныууадзәд. Дыууә сылгоймаджы коляскәйил күү ахәңбысты, уәд ифтыгъдау сә фәдыл араст и. Күүдәр дыккаг уәладзыгмә схызтысты, афтә Хизир сә цурмә ‘рбахәццә и, рынчынмә бакасти, әмәй йә риуәй әнахуыр зәрдәсқүүнән хъәр сирвәзти:

– Мәе хъәбул!

Ләппүй үә цәстүүәлтүүфәлттыл тыххәйтүү схәңбыди, әмәй ма үәе бон зәгъын баци ‘рмәстдәр иу дазырд:

– Папә...

Йә фыыд үәе сәр къултыл күүд ныххоста, уый дәр нал федта, цалдәр боны фәстә үәе зәрдәйә күүд амарди, уый дәр.

АҢАНЦОЙ АХСӘВ

Йә цәсгомы стджытыл ын цымас цъәхбын царм ныхасгә бачын-дәуыди, уыйай зыны ‘рвхуыз абажурәй әмбәрзт цырагъы мынәг рухсмә. Йе стәгдар къухтә дәр – цъәхбын, үәе риуыл – дзуарәвәрд. Йә цыргъ әфсәртә – урс кәрдәнәй баст. Дун-дунейы хәрзтәй үәе судзини быны үас дәр нициуал хъәуы, фәлә ма уәддәр үе ‘рфгүүти ‘лхыңцүүл зына-нәзына бәрәг дары, ингәнмә цыдәр маст кәй хәссы, уый. Йә мой, ныгъуылдтыгәнгә, әнәссы-бырттәй мидәмә ‘рбаңауы, исдугмә кәдәмдәр аджих вәййи, стәйтә хъуынцзастәй әддәмә ахизы. Йә къуырфәвәрд морә цәститтә – тыхстхуыз, мәтәйдзаг. Сыхаг устытә сә иугай къухтә сә дәләрмтты бакодтой, иннәтә сәроцъотәм сарәзтой әмәй әнкъардәй бадынц зианы уәлхүүс. Цаюыл хъуынц кәнинц, цымас? Цы сагъәстә сын әвдәрзынц сә зәрдәтә? Сәхицәй тынгдәр кәуыл әүүәндүнц, уыңы әппәтхъомыс Хуыщау та стыр рәйдә кәй әруагъта әмәй уыдоны разәй цәрйинхъуаг уд кәй ахаста, уый ийин нә барынц, әви сә алчиидәр йәхимиидәг цин кәнни, ацы әгъятыр дунейи ма, хъизәмаргәнгә, иучысыл кәй афәстиат уыздән, ууыл? Чи сә бамбардзәни? Зәрдәйә зәрдәмә ныккәсән нәй...

– Адәймаджы цард күүд цыбыр у, әвәдза. Знон дәр ма нәм үәе мидбылты худти...

– Судзгә фәбадай, Разитә, нырма хурәй күү нәма бафсәстә, уәд талынг ингәнмә күүд цәуыс?

– Мәгүүрәг, цымас фынәй аци... Тәхуды, күү райхъал уайд... Хуыщауэн зынгәнән ницы и, күү зәгъынц...

– Уырдыгәй ма фәстәмә здәхән куы уайд, уәд бәргә... Йә нымад бонтә бәлонуа әвәлмасәй арвыста әмә дзәнәтмәйә фәндаг гом у...

– Мәе фәрстәй ийн айхәлой. Цы сабыр адәймагәй бавдәлон стәм. Фысы комәй хал нәе раластанд. Цыфәндү масти дзы куы бауагътаис, уәддәр дәм фәстәмә ницы сәзырдандаид.

Сылгоймәгтә сәе хәс әххәстгәнәгау фәйнәе-фәйнәе ныхасы загътой әмә та сәхимә хъусыныл фесты. Сәе хәдзәрттәм куы ацәуиккөй, уымә бәллыңц, фәлә сәе йә хъуыды ‘рғомәй зәгъынничи уәнды, әмә ‘фәрмәй сыйндытыл бадәгау бадыңц. Хәдзары хицау та сәргүыбырај әрбацыди, марды уәлхъус тәфәрфәсгәнәгау әрләууыди, йәе мәлләг әфхәрдхуыз цәсгоммә ийн әдзынает фәкасти әмә йә цәстытә доны расылдта. Хәрзәхсад къухмәрзәнәй сәе биноныг сәрфтытә кәнү әмә уынгәг хъәләсәй дзуры:

– Иунәгәй мәе цәмә ныуагътай, Рази? Фәлтау дә бәсты аэз куы амардаин. Нырма куыңд Җәрдзынән әнә дәу?

– Дәхиуыл фәхәң, Сәхмәрза. Нәлгоймагән йәхү ләмәгъәй әвдисын нәе фидауы... – ныйиарәг мадау әй сабыртә кәнү устыты хистәр. – Зонәм әй. Дәуәй зындарап никәмән у, фәлә... Хуыцауы ныхмә тохгәнән нәй... Радта йә әмә йә айста...

Разитәйи хойән йә хъуырысәртә адымстысты, әмә йә кәуын нал баурәдта. Йә цәстыты уайдзәф әмә утәхсән хъуырдухән кәнүңц, фәлә хәрдмә ницы дзуры. Ләг иудзәвтар рохстәй фәләууыди, стәй сылгоймәгтәм ие ‘рғом аздәхта. Йә фәтән ныфсхаста цәсгомыл бәлвирд зыны, йәе мидкатай ийн әнцойад кәй нәе дәтты, уйы. Афтә зыны, цыма ийн цыдәр ахсджиаг хъуыдаг әнә кондәй бazzади, әмә ийл фәсмонәй мәлы. Адәргәй ма йә бәзджын әгоммәгәс сәрхъуынтаң дәр февналы.

– Цы кәнүс, мәе хәдзар? Цы дә фәнды? – фәрсы йә әнцыйлдә саулагъ зәронд ус.

– Уә фәллад, зәгъын, куы суадзиккат... Әз мәхәдәг абаддзынән йә разы.

– Раст зәгъыс, раст. Райсом ие ‘вәрән бон у, әмә нәе ‘рҖауаег адәмән әгъдау дәттын хъәудзәни.

Уыңы ныхастә сылгоймәгтән артыл фәтәген бакаләгау фесты. Сәе бынәттәй фестадысты әмә Разитәйи хомә фәрсәгау кәсүңц, ома ды ам бazzайынмә хъавыс әви уәхимә

цәуыс? Уйй мардыл ныддәлгом и әмәй йәз зәрдәйи тыппыртә уадзы.

- Сыст, мә хәдзар, әмәй дә сабитәм бакәс, – хаты йәм устыты хистәр.
- Нәе, нәе, әз ме ‘намонд хойы иунәгәй нә ныуудззынән!
- хъәрдәрәй ныдззынәста сылгоймаг.
- Акән ай, науәд йәз зәрдә бахъарм уыдзән, әмәй тәригъәд у... – зына-нәзына змәлынц Сәхмәрзайы тәнәг былта.
- Дәхиуыл фәңауәрд, мә хәдзар, райсом дәр ма дә кәуын хъәудзәни... – Зәронд ус Ризитәйи хомә бацыди әмәй йын йә цонгыл схәцыди. – Цом, дә сәрылхаст фәүон, цом. Мадызәнәг адджын у, фәлә цы гәнән и? Адәймаг зынтән конд у, әмәй йә хъысмәты цәфтән быхсын хъәуы

Сылгоймәгтә, арф уләфтиятәгәнгә, сә хәдзәрттәм ацыдисты. Сәхмәрза иунәгәй бazzади. Дуар сәхгәдта әмәй къәсәргәрон сагъдауәй ләууы. Диссаг, мидәмә йә ныфс нә хәссы. Ау, әмәй ахәм тәппуд кәдәй нырмә у? Дыууадәс сәркүүрәй куынә фәтарстаид, уәд ыл ныр цы ‘рцыди?

«Тәппуд! Дәхицән цы скарстай, афтәмәй...» – йәхъуыды кәрөнмә дәр нал ахәццә и. Рәбинаг уатәй йәм цыдәр гуыппрайхъуысти, әмәй нервыты къуыбылой фестади.

«Авәццәгән, дымгә рудзынг әрбахгәдта», – февзәрд йә сәрү, әмәй мидәмә бахызт. Рудзынг әцәгдәр әхгәд разынди, әмәй йә байтом кодта. Талынджы әваст йә фидар уәнгтә әрбампылдысты, әмәй фәстәмә ракәссын нал уәнды. Уәндгә та куынна кәны, фәлә... Ныртәккә йын чидәр йә хурхмә фәләбурдзән әмә... Ничи йәм фәләбурдзән. Сә хәдзары дыууайә сты ‘рмәст, йә бинойнаг әмәй йәхәдәг, фәлә уәддәр зәрдә цәмәйдәр стъәлфы. Йәхиуыл әрхудти әмәй сабыргай разылди. Ризитә әнцад хуыссы йә тар-морә чырыны, әмәй Сәхмәрзамә афтә кәсси, цыма фынаәй у әмәй ныртәккә райхъал уыдзәни, цыма йәм уәларвәй цыдәр тәваг фәзындзәни, әмәй дзы йә мәстыйтә сисдзәни...

«Әрсабыр у. Афтә куы тәрсай, уәд дә бон ницы бауыдзәни...» – йәхииимә ныхас кәны ләг. Мардмә дәрдзәф әрбадти. Хъуамә йыл тынгдәр сахуыр уа әмәй дзы мауал тәрса. Цыфән-дыйә дәр ыл сахуыр уәвүн хъәуы. Хуыздәргәнән ын нәй...

– Рази, кәд дә искуы әнәнхъәләдҗы бафхәрдтон, мыйяг, ме ‘нәрхъуыды мийә кәнәе ме ‘нәхсәст ныхасәй, уәд мын ай дә

ахәрәты бон ныббар, – цәмәй йәхәләс йәхимә хуыздәр хъуса, әмәй йәзәрдә мауал кәрза, уый тыххәй хъәрәй дзуры Сәхмәрза. – Хуыщауәй дә бауырнәд, зонгә-зонын дын зыңдзинад скәнон, уый мә никуы бафәндыди. Әз дәуәй фылдәр никәй уарзтон. Мә ныйярағ мады ингәнәй дын ард хәрын, фыщаг хатт дә нә хъәуы куы федтон, уәд мыл цыдәр әрцыди, әмәй мә зәрдә мә коммә нал касти. Мә тут-иу әгәр куы сфыкти, уәд-иу уазал доны мәхи нытътыстон, кәд мә дә сурәт иучысыл әрбайрох уаид, әмәй мә удхарәй нал мариd, зәгъгә. Никуы әмәе ницы. Цас дә мәхицәй тынгдәр тардтон, уыйас мә зәрдәмә арфәй-арфдәр хызтә. Куынә мын бакомай, уымәй тынгдәр ницәмәй тарстән. Ахәм хәрзәгъдуа рәсугъд чызг, зәгъын, мә мәтәй мәлы. Нә мә конд уыди, нә – уынд. Уәдә мә зондәй дәр къәдзәхтә нә афәлдәхтон. Цы уыдтән? Ницы. Дәләмә дәр, уәләмә дәр – әнтыдласәг. Ди та – ахуыргәнәг! Уый әдде ма хъәуы ахәм кой әрцыди, диссаджы хәрзуынд зондджын ләппу, дам, әй уарзы, аспирантурәйы, дам, ахуыр кәнен. Уыцы хабар куы фехъуистон, уәд адәргәй мәхицән бынат нал ардтон, әмәе цы куыстон, уый дәр нал әмбәрстон. Рази, ныббар мын, дә хорзәхәй, ме ‘гъатыр ми. Куынә дә аскъәфтаин, уәд, чи зоны, дә цард хуыздәр аңыдаид, фәлә... мәхи нә баурәдтон. Сәттын ыл, уыцы рәстәг адәймаг нә уыдтән. Мә хуылфы цыдәр әнахуыр сырд райгуырди әмәй мә сәрә кодта. Фәлтау куынә фәрәдьыдан. Уәвгә ма мә рәдышән уыйфәстә дәр срастгәнән уыди... Дә уарзон мә разы йәе уәрджытыл әрхаудта әмәй мын ләгъстә кәнен райдышта:

– Әз – дә мад, дә фыды уазәг, рауадз әй: демә амондджын нә уыдзәни. Дәхәдәг дәр йемә ницы цард фендзынә: уарзгә мән кәнен.

Ахәм ләмәгль ләппүты дәу хуызән рәсугъд чызджытә куыд бауарзынц, цымә? Бынтондәр ныллехъа и. Цыдәр әнәуд интъилигент. Зәгъын, нә хъуыддаг хуыссәнмә әрцыди, әмәй чызг нал у. Афтәмәй дәр, дам, мә хъәуы. Әгүйдзәг адәймәгтә бирә и царды. Әз сә никуы бамбардзынән, әвәццәгән. Мә маst әм рафыкти, әмәй йын ье ‘хсәрфарс ныңдзәгъст ластон. Зәххыл афәлдәхти, әмәй йә уым, кәүгәйә, ныгуагътон, фәлә дәу дәр нәхимә, әрдиаггәнгә, куы баййәфтон, уәд мә әппындаид ницы-уал хъуыди. Сылгоймәгтә мын фенад сты. Хъуыды ма йәе кәненс, куыд дын загътон, уый? Хаугә, зәгъын, кә дә хәзгүлмә. Уыцы әнәхсәст ныхас мә фырмәстәй схаудта. Сыгъдәг дзы кәй дә,

уый бол раздәр базыдтон, фәлә мә масты фәдыл ақыдтән. Әмә мәсты дәр күйд нә суыдаин? Ахәм ницәйагыл зәрдәхъәрмттә чи кәны, уый дә әппындәр маңәмә дарәд. Мәхимә күйдзәй әгаддәр әркастән, әмә мәм цыди ‘рмәстдәр фылдәрагән митә кәнын. Уыцы рәстәг мә күү ныууагътаис, уәд дыл, чи зоны, мә күүх ауыгътаин, фәлә ды нә иумәйаг хүйссәныл нылдәлгом дә әмә кәүүнәй нал әфсәстә...

Рәстәг күйд тәгъд тәхы, уый диссаг у. Афтә мәм кәсы, цыма нә чызг зонон райгуырди. Сывәллоны ад фыңцаг не ‘мбәрстон. Хъыг дәр ма мын уыди, ләппу мын кәй нә ныйиардтай, уый, фәлә фәстәдәр мәнәй амондажындәр фыл нал уыди зәххыл! Кәмфәнды-иу күү уыдтән, уәддәр нәхимә тын-дзыдтон. Цард мәм худти мә гыңцыл чызджы җәстүйтәй. Иумә-иу күү хъазыдыштәм, уәд-иу мә цинән кәрон нал уыди. Мәнмә гәсгә, дә риуы цы нылдаевдәг и, уый дәр әрфәлмән и. Цыма дә зәрдәмә җәуын дәр райдыдтон... Кәнә та мыл ахуыр сдә... Сылгоймаджы зәрдә чи равзардзәни?

Дардәр мыл цы ‘рцыди, уый нә зонын. Әгъятыр низ мә йә быны скодта, мә бол мәхиуыл нал цыди, әмә ме ‘мбәлтты фәдыл адзәгъәл дән. Уәвгә үә уыдоны ‘фсон дәр цы кәнын? Тыххәй мын нә дардтой арахъх. Мәхәдәг әй нызтон. Домбай ләг уыдтән, әмә мәм хуырхәй уәлдай нә хъардта. Раздәр мәм хъаз-әгау кости, стәй... Рази, кәд дә бол у, уәд мын ныххатыр кә ме ‘дылы митә. Цыма дәм цалдәр хатты мә күүх дәр системон... Ди мәм фәлмәнәй дзырдтай, әз та... Бирә хъуылдәгтә нә фем-барәм әмә... Мәхицән дә ‘нхъәл дәр нә уыдтән, афтәмәй... әндәртәм адзәгъәл дән... Нә мә, зәгъын, базондзәни, фәлә... дәуәй исты бамбәхсән уыди? Иуәхсәв хъүгдуцджытәй иуимә фермәйи күү бazzадтән... Хуыцауай дә бауырнаен, Рази, мәхи аххос нә уыди. Ди, дам, цәй ләг дә. Дә усы фәдджийи бынәй, дам, уәләмә скәсүн дәр нә уәндис. Къымәлдәзәф күйнә уыдан, уәд мәм йә ныхәстә афтә тынг нә бахъардтаиккой, фәлә... Фәлтая мә рахиз цонг күү ахаудаид. Райсомәй нәхимә күү ‘рба-цидтән әмә хәдзар афтидәй күү ‘rbайяфтон, уәд мә зәрдә бауазал и. Уыциу цыд дәм акәннымә хъавыдтән. Хатыр дә, зәгъын, ракурон, фәлә мәхи баурадтон.

Царды, әвәццәгән, иунәг чи у, уымәй мәгуырдәр нәй. Дәхи кәмән сбуц кәнай, кәуыл батыхсай, кәимә фәхыл уай, бахъуаджы сахат дәм дон чи бадәтта, уый дын ма уәд. Дә

дзых ныххуый әмәе цыппар къулы астәу әдзәмәй бад. Әгәр мәгуыр-иу телевизор дәр не скусын кодтон. Арахъхыл-иу мәпүрх акалトン әмәе-иу диваныл ныффәлдәхтән. Җалдәр боны фаг сәен әрмәст, стәй... Күйд дын ләгъстә кодтон, уый ма дә зәрдыл ләууы? Дойнаг дурај уәлдай мәм ницы дзырттай. Дә рәсугъд ңастьты уыйбәрц тас әмәе утәхсән уыди әмәе диссаг. Фәлтау мәм куы фәхыл кодтаис, мә сәрыхъуынта мын куы ныттыңтаис, мә ңағомыл мын дыууә къухәй куы раләууыдаис. Уәд мын әнциондәр уыдаид. Уәд мәхимә афтә әгад не ‘ркастайн. Дә усы әппындәр ма хъәу, афтәмәй йемә ңәр. Чи зоны, ңәхимә иунәгәй раңыдаин, фәлә... мә чызг... Йә ләмәгъ ңәнгтәй дә хъуырыл тарстхуызәй куы ныттыхсти әмәе мәнмә куы нал куымдат, уәд мә ңастьты даңы разылдысты, әмәе та дә фәлмән зәрдә фәтасыди...

Адаймаг диссаг у. Йә къухы цы уа, уымән аргъ нә кәны. Йә зәронд хәдонау дзы схъыг вәййи әмәе ңастьы зуләй әндәрты агурын райдайы. Гъер мә бафәрс, сывәлләтты ңәхәрадонмә ңәмәе фәңалх дә, зәгъгә, уәд цы дзуапп раттин? Ницы. Әвәццәгән, ме ‘намонд чызджы тыххәй... Хуыцау ис, әвәццәгән, әмәе мын мә сонт митә нә ныббарста... Рассыгәй мә мә чызгыл цы хәйрәг сардыңта, уый абор дәр нә зонын. Машинәйи йә куы бадын кодтон, уәд мын ай мә къухтәй бәргә къахтай, фәлә мә ныхмә дә бон цы уыди? Аңы гуыргъаҳъ фәндәгтил, зәгъын, әз иу әмәе дыууә хатты нә аудаттан. Де стыр сау ңастьты та тас әмәе утәхсән нындзыг сты, ноджы ма сыл әнәуынодзинад бафтыди, әмәе дә иуварс ассыдтон, мәхәдәг машинәмә схызтән. Қәдәм тагъд кодтон, цымә? Мә фыдбылыз мә хәхтәм ңәмә хаста? Мә чызг сә, зәгъын, хәстәгмә куы фенид... Фәлтау мә дыууә ңастьәй дәр куы бакуырм уыдаин... Фәзиләны трактор нә размә фәци, әмәе былай асхъиудтам. Хәрам мәм чи у, уый йә сывәллоны мард фенәд. Мәнмә гәсгә, ңарды уымәй стырдәр зындзинад бавзарән нәй. Мә хъәбысы дәм ай куы ‘рхастон, уәд дә зәрдә бахъарм и. Әнхъял уыдтән, де ‘муд нал әрцәү-дзына, фәлә адаймаг фәразон у. Къурийи бонмә дә сәрил иу сау җарду дәр нал бazzади. Аууонау әнәуынәрәй змәлыдтә. Қәдәм цыдтә, уый дәхәдәг дәр нә зыдтай. Дәуәй афтә, нә дын тәригъәд кодтон? Бәгүйдәр дын кодтон тәригъәд, фәлә мәхәдәг дәр хуыздәр уавәры нә уыдтән...

Рæстæг зæрдæйы хъæдгæмттæ дзæбæхгæнæг у. Сабыргай мæ хуыз мæхимæ цæуын райдыцта. Туг та мæ бацьыди. Хъуыды ма йæ кæнис, сывæллоны тыххæй дын куыд лæгъстæ кодтон, уый? Кæд, зæгъын, нæ царды исты нысан фæзынид, фæлæ ды къæрттæй цъула нæ аппærстай, æмæ сывæллæтты цæхæрадонмæ фæцалх дæн... Мæ чызджы мондагæн, æвæцçæгæн... Чи зоны, бынтон уый тыххæй дæр нæ... Сабиты æрыгон хъомылгæнæг... Уæдæ цы хъуамæ фæуыдаин? Æз лæг дæн, æнæнiz лæг, мæ хъарутæ мæхимæ сты, æмæ мæ сылгоймаг хъæуы, ды та мæм æппындæр де 'рgom нал здæхтай! Хуыщауæй дæ бауырнаæ, Рази, иугыццыл дæр дæ хъæуын, зæгъгæ, уæд... Нæ, Рази, ацы хатт дæ сайгæ кæнин. Ныббар мын, дæ хорзæхæй. Уыцы рæстæг дæ нал уарзтон. Хъомылгæнæг мæм дæуæй фæхæстæгдæр и. Хъæуы лæппутæй дзы цыдæртæ дзырдтой, фæлæ мæ уый дæр нал баураæтта. Нæлгоймаджы рæвдауынмæ куыд арæхсы, уый куы зонис... Хатыр, æнæрхъуыдыйæ мын схаудта. Адæймаг йе 'дылыйæ цы нæ зæгъдзæн...

Уæллæй, сылгоймаг тар хъæдæй уæлдай нæу. Цасфæнды йæ ахуыр кæ – нæ йæ бамбардзынæ. Æз дыл мæхи куы мардтон, уæд мæ ды дæрдты лыгътæ, мæ зæрдæ дыл куы сивтон, уæд та мыл дæхи ныхæстай. Æви рæдигæ кæнин? Чи зоны, чи зоны... Мæ хæзгулмæ мæ куынæ уагътai, уæд æнхъæл уыдтæн, бирæ мæ уарзыс. Куыннæ стæй. Дæ уарзонæй дæ кæй фæхицæн кодтон, уый мын дæ амæлæтты бонмæ дæр нæ ныббарстай. Уадзgæ та мæ, худинагæй тæрсгæйæ, нæ кодтай. О, о, æрыгон хæрзуынд чызgæй дæ кæй баивтон, уый дæм хардзау кasti. Дæхи ма мæм æппærстай, фæлæ байрæджы кодтай. Æз уæдмæ сылгоймаджы ад базыдтон. Хатыр дæр дæ нæ курын, Рази: дæхæдæг уыдтæ аххосджын. Дæуæй, тыхтона æмæ лæгъстæйæ, кæй истон, уый мын æрыгон чызg йæхæдæг барвæндæй лæвæрдта, æмæ дзы мæхи атонын нал бафæрæзтон. Æнæ уарзgæйæ зын цæрæн у, Рази, тынг зын цæрæн...

Лæг йæ фæстæ куы никæй ныууадза, уæд æвæрæз у. Дæуæн та дæ хъуыдыйы кæрон дæр нал уыди мæнæн лæппу ныйярын. О, о, кæд хæрдмæ ницы дзырдтай, уæддæр дын æз дæ зæрдæйы уаг хорз æмбæрстон. Мæ хæзгулæн та мæ зæгъын дæр ницы бахъуыди. Айфыццаг мын афтæ, тагъд, дам, дын фырыхъулы хуызæн лæппу ныйярдзынæн. Фырт! Уый мæ рагон бæллиц у, Рази. Хъуамæ мын æнæмæнг фырт уа, мæхи хуызæн фидар, ныфсхаст лæппу. Нæ зæрды иумæ бацæрын уыди, фæлæ ды

әваст архаудтай әмә нә бахъыгдардтай. Ныр ма нә дыууиссәзд боны аңхъәлмә кәсын бахъәудзәни...

Рази, иу хұуыддагәй дә къәмдзәстыг дән, әмә дын ай аргомәй зәгъын. Фыццаг хатт дә зәрдәйәрынчындонмә күү бахаудтай, уәд ай ардәм арбахуыдтон. Мә хуыздәр бонтә дәуимә кәм арвыстон, уырдәм кәнынмә йә нә хъавыдтән, фәлә әдде уазал уыди... Ард дын хәрүн, нә хуыссәнмә йә хәстәт дәр нә бауагътон. Диваны... Хатыр, Рази, хатыр. Адәй-магән йә зын фыццаг къаҳдзәф акәнын у. Үйі фәстә үе ‘фсарм арфынай вәййы... Уәдә дырынчындонәй әддәмә нал цыдтә әмә... Азымджын дә нә кәнын, фәлә... Цәрәг ләдҗы цәрүн хъәуы...

Мәнмә гәсгә, бинонтә әппәтәй әнамондәр сты, ус йә ләгәй зондджындәр күү уа, уәд. Уыцы дыууә адәймагән бағидауән ницыхуызы и. Рази, хұуыды ма йә кәныс, дә зонын-дзинәдты тыххәй дә күүд әффхәрдтон, уый? Хәләг дәм кодтон. Әдзухдәр мәм афтә кости, цыма мын дәхинымәр ме ‘нахуыргондзинадыл худыс әмә, цәмәй мә сәрмә ма схизай, уый тыххәй дә хъәуа-нәхъәуа мә къәхты бын сәстан. Растан үәдтән бәргә, фәлә ма ныр цы? Кәд дә бон у, уәд мын ай ныххатыр кә. Зындинад дын саразон, уый мә нә фәндыди, мәхи сәрыстырдзинад хъахъхъәдтон.

Царды фәндаг ихәй уәлдай нәу. Кәд ыл фәбырдзынә, уый рагацу зын базонән у. Әмә ма систын күү бафәразай, уәд хорз, фәлә мәнә дәууа... Уәвгә дәу хъизәмәрттә кәнын нал хъәуы әмә уыцы хұуыддаджы мәнәй амондджындәр дә. Мәнмә нырма разәй цы ‘нхъәлмә кәсы, Хуыщау – йә зонәг. Афтидармәй ног бинонтә аразын әнцон у? Нәу, Рази, нәу. Гъе, уымә гәсгә мә де ‘ххуыс хъәуы. О, о, де ‘ххуыс. Дәуәй афтә, устыты сә хәдзәрттәм цәмә арвыстон? Сә фәллад уадзынмә? Куыннә стәй. Фыркуыдәй мын сәхи күүнә амардтой, мыйяг. Кәрәдзи цәстмә сә фындузтә сфутт-сфутт кәнынц. Дә хо дәр адәмы цәстмә кәуы, әндәр дыл йә зәрдә уыйбәрц нә риссы. Цалдәр боны фәстә ма йәм-иу кәс, цымә кәл-кәләй нә худид. Адәм цы кәнынц, уый – кәрәдзи әффсәрмәй. Әнәхъыгдардәй сты әвал-әвидис. Чысыл дәр сәм фәненхылдтай, зәгътә, уәд се ‘цәг цәсгәмттә ракром кәнынц. Сә зәрдәты ‘лхынцытә күү райхаликкой, уәд зәхх се ‘гъатырдзинадәй ныхххъәрзид. Иу хатт мә дәр карз ныхасәй тынг

бафхәрдтай, дә мады риуыл дәр къахәй ныллаууис, зәгъгә. Ђэз дәр иннәтәй әгъатырдәр нә дән.

Сәхмәрза йә усмә хәстәгдәр бабадти, йә уазал къухмәйын хъавгә әвналы. Райдианы йәм цы тас сәвзәрди, уымәй йә зәрдәйы ницыуал бazzади. Раздәрау та сфирад и. Чифәнды йәм әрбацәүәд – ницәмәй дзы тәрсы, тәрхъусау әй рудзынгәй арәцүгъдәни. О хәдәгай, рудзынг гом куы у. Бахгәнын әй хъәуы, науәд әй исчи фендзәни, әмәй йә худинаң әнәхъән комы дәр нал бацәудзәни...

– Хуыщауы хатыр бакә, Рази. Әгъатыр әнхъәл мын ма фәү. Мәе зәрдә дәм бавналын дәр нә комы, фәлә дә зәххы бын дә сизгъәрин дәндәгтә цәмә хъәуынц? Сау сыйджыты фесәфынмә әвгъяу не сты? Сты, Рази, сты, әмә сә мәнән ратт. Райсом цы ингәнмә хизыс, уымәй дын ард хәрын, исты әххуыс ма дын фәуыздысты, уый куы зонин, уәд сәм мә къух дәр нә бакәнин, фәлә... Сызгъәрин туджы аргъ сси әмә... Куыд зынәй сә сәвәрдтай, уый нал хъуыды қәнис? Уәдә сә демә цәмә хәссис?

Сәхмәрза сыстади әмә рудзынгмә бацыди, ие ‘мбәрзән ын сәхгәдта, әмә фәстәмә разылди, йә усы аив цәсгоммә әдзынаәг кәссы. Йә цәститыл уайы, куыд әй рәвдидта, уый, әмәй йә зәрдәйы тәригъәды хуызән цыдәр хъарм уылән базмәлди, фәләй йәм кәцәйдәр әрбаҳуызыди, йә уарzonыл йәхи куыд мардта, уыцы ‘фхәрән ныв әмә ‘руазал и. Уысмы бәрп әм цы фәсмон әрхъардта, ууыл хәрамдзинад фәуәлахиз и әмәй йә риуы атади. Йә размә сләууыдысты, райсом әм цы дзыллатә әрәмбырд уыдзысты, уыдон. Йә хъыгыл сә зәрдәтә куыд риссынц, уый ын сә куыдәй равдисдзысты әмә сә алчидаәр йә фәрныг хәдзармә афардәг уыдзәни, Сәхмәрза та иунәгәй бazzайдзәни. Иунәгәй – нә, чумәданы дзаг әхчатаимә. Цас әм әрәмбырд уыдзәни, цымә? Цасфәнды йәм куы әрәмбырд уа, уәддәр ын бирәйы фаг не сүүдзысты, әмә уыцы дыууә сизгъәрин дәндагән ингәнмә ауадзән нәй. Әппүнфәстаг сыл уый дәр цыдәр капеччытә бахардз кодта. Дә цәттә фәллой доны бакал, уый та әдилдызинад у...

– Рази, кәд дә искуы әнәнхъәләдҗы бафхәрдтон, мый-ယаг, ме ‘нәрхъуыды мийә қәнәе ме ‘нәхсәст ныхасәй, уәд мын әй дә ахәрәтүйе бон ныббар... – цыма йә усән райхъал уәвинәй тәрсы, уйайу әм саст хъәләсәй дзуры Сәхмәрза.

НОГЬАЙТЫ Хазби

ЦЫППАРРАЕНХЪОНТАË

* * *

Нæ дыргъдон фидыц у нæ уынгæн,
Вæййы нын алы аз дæр зад.
Æз ма йæ уарзын ноджы уымæн,
Мæхи къухтæй кæй æрцыд сагъд.

* * *

Мæ хæлар, аивæй мæ сайыс.
Дæ бахудт бакæсгæйæ – хур.
Фæлæ зæрдæйы бæсты дарыс
Дæ риуы арф æмбæхстæй дур.

ДЖЕРЫ ДЗУАР

—Ирыстоны зәеххыл — Цәгатәй Хуссармә — кувән бынәттәй алкәмән дәр ис йә равзәрдү тыххәй таурәгъ. Бирәтән дзы сә бынәттә сбәлвырд кодтой зәйтә сәхәдәг, ома уымыты әрбадгәйә. Ахәм быннат бәлвырдгонд цыди бәрzonд, сыгъдәг уәлхох быңыры, фосы къах аәм куыннә хәццә кодтаид. Сәйрагдәр та уый, аәмә нә рагфыдәлтә, кәд әнахуыргонд уыдысты, уәеддәр зыдтой әрдзы әнахуыр фазындасты, уәларвон тыхты бастдзинад зәххимә. Ахуыргәндә дәр ай раиртәстый, зәгъгә, ахәм кувән бынәттә кәм сты, уышы рәтты цәуу џавәрдәр әнәзынгә әнахуыр талм, аәмә уый хорзәрдәм ахъаз кәнни адәймаджы зондахаст, зәрдәйи уаг аәмә әнәниздәнинадән.

Ирон адәмән ис, Иунәг кадджын Хуышту — сконд зәйтә. Кувәм сәм сыгъдәг, бәлвырдгонд быннатәй, сыгъдәг зәрдәйә, комкоммә әнә фәрссаг аххуыс-гәнәгәй. Ныр та мә цыбырәй радзурын фәндү Джеры дзуары равзәрдү тыххәй.

Ис Хуссар Ирыстоны, Джеры комы, бәрzonд нәуухох тъәпәнен. Иә быннат диссаджы рәсугъд ран, аргъәутты бәстә. Кувәндөн кәм ис, уый у йә алфамблай къуылдымтәй әппәтү бәрzonдадәр. Сыфтәрджын хъәйтә, уыгәрдән къуылдымтә аәмә тъәпәнтә кәрәдзи ивгәйә

афтә рәсугъд кәнынц әрдз, әмә адәймаг арф хъуыдты аныгъулы. Кәңүрдәмфәнды азил де ‘ргом, Җәст кәронмә нәма ахәццә вәйиы уыци үымыдисаг бынәттыл, әмә та Җәсты кәронәй иннәрдигәй фарс әрцахсы ноджы диссагдәр әрдзы фәлыст. Сәрдигон әнтәф бон хосдзуа уазал дон зыд нуәзт куыд кәна, афтә зыд ракәс-бакәс кәңыс әрдзы нывтәм.

Кувәндоны бәрzonд къуыбыр у стыр фәтән әмә даргъ тъәпән фәз. Ам-иу раздәрты Җалдәргай рәтты фәсивәд нәртон хъастытә сарәстой, ерысәй кафт дзы-иу бацайдагъ. Хъыгагән, фәстаг азты ам фәндыры зәрдә рухсгәнәг зәлтә нал хъуысынц, кәд ма дзы искуыщәй магнитафоны җавәрдәр әнахуыр Җагъд, кәнә зард райхъуысы.

Кувәндонәй чысыл бындәр раджы кәddәр әрбынат кодта Бекъойты мыггаг (фәстәдәр сә бынат дәлдәр раивтой). Сә хъәуыл ном сәвәрдтой Джер. Ком дәр хонынц Джеры ком. Хъәуыл ацы ном Җәмән сәвәрдтой, уый абоны хистәр фәлтәрәй дәрничиуал хъуыды кәны, фәлә Бекъойтә ардәм куыд әмә кәцәй әрбахаудтой, уый мын радзырдта Ногиры җәрәг Бекъойты Алеш.

Җәвиттон, Бекъойты мыггагән сә уидаг ис уәллаг Тәмисчы. Ам цард сә рагфыдаәл Бекъо, әмә ардыгәй апырх сты алырдәм. Сә рагфыдаәлтәй кәңидәр, Тәмисчы къуындәг уавәртәй стыхсгәйә, раңыд хуыздәр царды уавәртә агураә, ахызт фәсхоммә, федта уәгъд зәххитә, җәрынән бәзгә бынәттә. Стәй йә фосы муртә йә разәй скодта әмә йә бинонтимә араст... Әффәгыл әрхызт Хуссармә, иу ран бахсәвиут кодта әмә йәм фыны әрбадзырдауыд, зәгъгә, райсом дә фос сәхәдәг кәм әрләууой, уым уыдзән дә җәрән бынат дәр. Дыккаг бон йә фәндаг адардат дардәр. Иу комы рәбынмә куы бахәццә, уәд изәрмилтә кәнын байдыдта. Фос уыци сойджен кәрдәгыл хизынмә фесты, сә хиңау та әрдзы рәсугъд-дзинадыл фәлгәсүнмә фәци, куы иу къуыбырәй акәсү, куы иннә. Йә аләмәтү сыгъдәг уәлдәф әй уацары айста, җавәрдәр әнахуыр, рухсхәссәг әнкъарәнтәй йә зәрдә барухс, уәнгтырыст әмә фәллад үидәр әрбаци. Фос уәдмә ривәд кәнынц, чи ләугәйә, чи хуысгәйә синәр Җагъдынц. Ләг йә фосыл сәхситт кодта, ләдзәгәй сә бакъуырдтытә ласта, фәлә фос нал размә Җауынц, нал фәстәмә: иуварс алидзынц әмә та фәстәмә сә бынаты атыгуыр вәйиынц.

Ләг мәстү кәнын байдыдта. Әрәджиау йә зәрдыл әрбаләу-уыд йә фын, йә ләдзәгыл йә роцъо әраңцой кодта әмә хъуы-дыты аныгъуылд. Әвәццәгән, уый Хуыщау әмә йә зәдты фәндөн у әмә табу сәхицән, амондҗын бынат әй фәкәнән! Ләг йәхі фосы кәрон йә нымәтыл әруагъта. Афтәмәй уал уыцы ран йәхидән рәстәгмә мусонг әрцарәзта. Цасдәр рәстәджы фәстә әрзыздәхт Тәмискъмә. Йе ‘рвадәлтән бам-барын кодта, диссаджы цәрән бынат кәй ссардта – дә алфамб-лай хъәд, дә уыгәрдән дә фарсмә, сәрвәттә парахат, хәххон сыгъдәг суадон әмә зәрдә дзәбәхгәнәг сыгъдәг уәлдәф әнәнымадәй. Уыцы әмбисондән хәссинаг бәстә нырәй фәстәмә хъуамә суа мах, Бекъойты, цәрән бәстә. Цалдәр бинонтәй йемә раңыдисты әмә әмдых, әмзондәй хәдзәрттә аразын байдыдтой. Чи ма сә баззад Бекъойтәй Тәмисчы, уыдон дәр иугай-дыгай фәлыгъдисты уыцы дзәнәты бынатмә. Афтә фәзында әмә райрәзт Бекъойты хъәу – Джер.

Рәстәг тагъд зғюры. Бекъойтә сә ног цәрән бынаты әрфи-дар сты, хъәухуыз фесты, цард сын бацайдагъ. Джеры дзуары тыххәй таурәгъ та радзырдта Гуыбеты Амынәт, нәуәдз азмә әввахс ыл әуы, әрлы Цхинвали.

Цәвиттон, Джеры иу фәzzыгон фәсәмбисәхсәв иу зәронд ләг йә кәртмә рахызт, йә фосыл йә цәст ахаста, алырдәмты айхъуыстытә кодта. Хәххон әрдз дәр цыма күистфәлладәй уләфт, уйайу ныссабыр, иу сыйыртт никуыцәй хъуысы, әрмәст рәстәгәй-рәстәгмә дард кәцәйдәр уыджене уасын райхъуысы. Ләг ма әхсәвы ирдмә иу хатт үе уәнгтә аивәзта, әхсәвы сыгъдәг уәлдәфәй ма зәрдиаг уләфтиттә скодта әмә хәдзар-мә бараст. Къәсәрмә нәма бахәццә, афтә сонт ләуд фәкод-та, йә зәрдәйы әнахуыр гуыпп-гуыпп ссыд. Уалынджы кәрт афтә ныррухс и, раст цыма хұымәтәг мәйрухс әхсәв нә уыди, фәлә сәууон хур йә тынта Бекъойты кәртмә әркалдта. Зәронд ләг сонт зылд фәкодта, арвмә сқости әмә әрцинаты диссәгтә уыны. Цавәрдәр маргъонд, раст адәймаджы әнгәсәнтә, рухс әмә цәхәркалгә сә хъәуы сәрты әрбатахт. Сонтәй дзурынмә дәр нал арәхст зәронд. Әрәджиау йәхі әрәмбәрста, йәхидыл дзуәрттә бафтыдта әмә йә зонгуытыл әрхауд:

– Цы зәд, цы дуаг дә, табу дын фәуәд! Иунәг каддҗын Стыр Хуыщау, мах де уазәг, дә фәдзәхст! Маргъонд та, рухс калгәйә, әппәтә бәрзонддәр къуылдымыл әрбадт. Хәдзары

хицау ма фынәй кәнын бәргә фәлвары, фәлә хүйссәг тәргай чындау әввахс нал ңауы, раст ай цыма уыңы зәд тәхгә-тәхын йемә аскъәфта. Афтә хурыскастмә фәрафт-бафт кодта ләг. Райсомәй раджы фестад, йә хәдзары зылдтытә дәр нәма бакодта, фәлә ие ‘рвадәлтыл азылд, сәхимә сә әрбахуыдта аәмә сын аәхсәвы цымыдисаг ңаута иууылдәр бәлвырд, кәрәй-кәронмә фәдзырда. Хуры сыйгъзәрин тынта куылдәр уыңы бәрзонд къуыбырыл схъазысты, афтә Бекъойты хистәртә дәр схәццә сты уырдәм. Фәразил-базил, фәракәс-бакәс кодтой, фәлә дзы әрдзыхъәды рәесугъадзинадәй дарддәр ницы бәлвырд миниуджытә рахатыдтой. Хистәртә сәхиуыл дзуәрттә бафтыдтой, фәкуывтой, хатыртә фәкуыртой аәмә уынаффә рахастой, зәгъгә, Иунәг кадджын Хуыщау сәм әргом йә зәды рарвыста, әргом сын бынат сбәлвырд кодта, кувәндоны бынат. Жәмә абонәй фәстәмә ацы зәдбадән бынаты уыдзән сә хъәуы кувәндон.

Хъәумә ‘рпцидысты, галтыл хәлттә сәппәрстөй, рабәрәг нывондаг, бахсыстөй бәгәнү. Фәлә ног кувәндон цәмәй скәнай, уый тыххәй хъуыд әвдисәнтә авд мыггаджы минәвәрттәй. Арвыстой фидиуджытә-хонджытә сыхаг хъәу Хъыларсмә. Уым цардысты Хъуылымбеттә, Әлбортә, Къабултә, Гуыбетә, Тәбуттә. Нысанғонд бон – хуыщаубоны – Хъыларсәй әрбацыдысты уыңы фондз мыггаджы минәвәрттә, аәхсәзәм Бекъойтә сәхәдәг. Фәлә әвдәм мыггаджы минәвар та чи?

Тыхсын байдытой Бекъойты хистәртә, әвдәм мыггаг ма кәм ссарәм, зәгъгә. Сихорыл хъуамә амынд бынаты уой. Сайән, ивән та аәмгүйдән әппиндәр нәй. Уәд та Хуыщау аәмә йә зәдтә сәхәдәг баххуыс кодтой хъуыдаг фәрәвдзы тыххәй. Иу бәлләнди Хуыщау уыңы әфцәгыл рауагъта. Йә размә ра-цидысты, фысым бакән, зәгъгә ие фәхуыдтой аәмә йын сә хъуыддәгтә бамбарын кодтой. Бәлләнди разынд Болататәй. Уазәг уәлдай ницыуал загъта аәмә авд мыггаджы минәвәрттә араст сты цытджын бынатма. Хистәр скуювта нывондаг, сәхи бафәдзәхстөй Хуыщауыл аәмә загътой сә иумәйаг уынаффә авд мыггаджы минәвәрттән. Абонәй фәстәмә ацы бәрзонд, сыйгъдәг, зәдбадән бынаты уыдзән кувәндон – Джеры дзуар!

Абон Джеры дзуары кувәндоны сәмхәццә сты чырыстон дины аәмә ирон кувәндоны әғъдәуттә. Йә бынаты сараэттәй ағъуист – аргъуаны хуызы, дурәй амад. Йә хуылфмә бацәугәйә,

куывддон адәм куынц әртә әртәдзыгъон әмә бәгәны, кәнә, хъыгагән, водкәйә дәр, мыдадзын цырәгтә ссудзгәйә. Афтәмәй, ирон адәм, дзуарыбын кувәндоны мыдадзын цырәгтә нә фәсүдзынц, аргъуаны та әртәдзыгъонтә нә фәкувынц!

Джеры дзуар нымад у әргом әххуысгәнәгыл, фәлә ма хистәртә афтә дәр дзырдтой, зәгъгә, дзуар әххуыс куыд кәны, адәймаджы сыгъдәг зәрдәйы уагмә гәсгә, афтә әргом әфхәргә дәр кәны әнәуаг миты тыххәй. Бекъойты Алеш ма мын дыууә ахәм цауы радзырдта.

Джеры дзуары кувән бонтә вәййынц кәфты мәй. Иу ахәм кувән бонты та куывддон адәм чыртә-чыртәй цәуын байдыдтой. Сыгъдәг зәрдәйә чи цыд, уыдан кувәндоны фыщаг сә кувинәгтә скүвтой, стәй әрбадтысты иумәйаг фынгыл. Фәлә әнамонд зондыл хәст адәймәгтә дәр вәййы, уыдан кувәндонмә цәуынц әрмәстдәр цәл кәнынмә. Сыгъдәг зәрдәйә куынә әүүәндай Хуыңау әмә Йе сконд зәйтә-дауджытыл, уәд уыци ләджы куывд Хуыңау нә исы, фәлә ма фыдәхмә дәр сайы.

Иу ахәм фисынмә зондыл хәст куывддон адәмы ‘хсән ба-хауд. Фәминас кодта йә зәрдәйы фәндиаг, йәхи әнәуаг даргәйә. Куы бафсәст, уәд әнә бафәрсгәйә систад, ие ‘на-монд къәхтәйә бәрзонд къәдзәхы былмә бахастой әмә уыр-дыгәй асхъиудта. Уынәг дәр ай нә фәци, фәрсәг дәр. Әрмәстдәр ын әртүккаг бон къәдзәхрәбын ссаидтой йә мард.

Иннә хабар та ахәм уыд. Алешән ие ‘рвадәлтү ләг Тотыр йә иу әмбалимә, куывды дзәбәх абадыны фәстә, цәмәндәр сбадтысты бәрзонд къәдзәхы тәккә былгәрон. Аныхәстә кодтой, уәдмә сә фәззыгон хур дәр әрәндәвта, нуәзт дәр сәм хәццәе кодта әмә әрфынәй сты. Фынәй ләг та мардәй уәлдай нәу, ноджы ма сә хур дәр хъыгдәрдта, сәхимидағ разил-базил кодтой. Тотырән ие ‘мбал йәхи аивәзта, йә къәхтәйәм әнәнхъәләджы фәбыццау сты, әмә Тотыр бәрзонд къәдзәхы сәрәй асхъиудта. Бынәй, къәдзәхрәбын йә тъәпп куы фәцыд, әрмәстдәр уәд фехъал. Йәхи аивәзтытә кодта, йә цәститә аууәрста, фәлә ие ‘мбал йә фарсмә куынә уыд, әрмәстдәр уәд бамбәрста йә хабар. Хәрдмә скаст къәдзәхы бәрзондмә, йәхи әрысгәрститә кодта, иууылдәр әнәхъән. Раст цыма нылләг диванәй, пъолы гауызмә әрхәуд, уәнг саст

нæ – рисгæ дæр дзы ницы фækодта. Фæстæмæ сæрæн уад скодта къæдзæхы сæрмæ, йе ‘мбал тарст бæхы хуыррытт кæны зæрдиаг фынæйæ. Къæдзæхы былгæрон æрлæууыд, бынмæ кæсы, фæлæйæ бын нæ зыны, ахæм бæрзонд амæ сонт уырдыг у.

Тотыррайхæл кодта йе ‘мбалы, йæ хабæрттæйын радзырдта, фæлæ уыйници уырныдта. Фæлæйын Тотыр дзуарап куыбасомы кодта, уæд уыйници ахайæгæй тынгæр фæтарст.

Абон ирон адæм Хуыцаумæ сыгъдæг зæрдæйæ кæй нал кувынц, æууæндындинад кæй фæцуудыдта амæ слæмæгъ ис, уыйници цард амæ кæрæдзийи амбарыныл, бæлвырд амæ æргомæй зыны. Раджы кæддæр, дам, хæйрæджыттæ адæмимæ иумæ цардисты. Стæй сæм Хуыцау цæуылдæр фæфыдах амæ сæ авддæлдзæхы фækодта. Бонæй син рацæуыны бар нал уыдис, амæ уæд уыдон дæр æхсæвыгæтты адæмæн фыдмиттæ кодтой. Иунæгæй-иу кæуыл фембалдисты, уыдон-иу æрцахстoy амæ сæ удхарæй мардтой. Ахæм адæймæгтæ-иу фæрынчын сты. Рисгæ сæ ницы кодта, фæлæ-иу сæ сæрызонд фækуылдæр, бирæтæ-иу сæхи марынмæ ‘рçыдисты. Ахæмтæй-иу дзырдтой, хæйрæг æй фæсайдтa, зæгъгæ. Гъе, ахæм рынчынты иу ластой Джеры дзуармæ дзæбæх кæннынмæ.

Мæ фыды ‘фсымæр Мамиаты Григол (рухсаг уæд) ахæм хabar дзырдта. Хæсты размæ азты нæ хæрæфырт сylгоймаг (йæ номын нал хууыды кæннын) уыцы хуызы фæрынчын. Уæд æй Григол дыууæ лæппуимæ саргъы бæхтыл аластой Джеры дзуармæ. Куы фæцæхæццæ кодтой уырдæм, уæд сylгоймаг кæйдæр фæсарцæй йæхи раппæрста амæ далæ къæдзæхы былмæ ный-йарц ис. Асырдтой йæ амæ йæ æрцахстoy. Фæлæ йæ цъæхахстæй ком арыдта, афтæ хъæр кодта, ауадзут мæ, далæ мæм бынæй æнхъæлмæ кæссынц, зæгъгæ. Ногæй йæ бæхыл сæвæрдтой, фидар æй бæндæнæй сбастой, афтæмæй схæццæ сты кувæндоны тъæпæнмæ. Бæрзонд къæдзæхы былмæ йæ бакодтой амæ йæ даргъ бæндæнæй къæдзæхæй бынмæ ауагътой. Уæле йæм лæппутæ дзурынц, зæгъ дæ хæйрæджы ном, зæгъгæ. Сylгоймаг ницы дзуры, æрмæст æрдиаг кæнны, ауадзут мæ, далæ мæм дæле æнхъæлмæ кæссынц, зæгъгæ. Уæд та йæ лæппутæ сонтæй дæлдæр феуæгъд кæннынц. Эрæджиау йæ дзыхæй иу ном схауд, лæппутæйæ гæххæтты гæбазыл афыстой, уалынмæ дыккаг, æртыхкаг нæмттæ дæр. Эртæ номимæ гæххæттæ арты баппæрстoy. Сylгоймаджы йæ хъæлæсыздаг хъæргæнгæ амæ æппæтты дæр

æлгъитгæйæ фæстæмæ сластой. Йæ хид фæрдгуытæй згъæлди, йæ бон дзурын дæр нал уыдис, афтæмæй. Афæстиат ма сты, стæй сæ фæндаг фæстæмæ радардтой. Гас хæдзар ссаৰдтой. Сылгоймаг ма дзæвгар фæцард æнæнizæй, йæ зонд йæхимæ æрцыд, афтæмæй. Йæхæдæг, дам-иу, дзырдта, зæгъгæ, бæрzonд къæдзæхы бынмæ, дам-иу, æрæмбырд сты уыцы æнæзæгъинæгтæ æмæ мæм хъæр кодтой, рагæпп кæн, мах дæ æрцахсдзыстæм, зæгъгæ, ма тæрс æппындæр.

Адæм сæ кувинæгтимæ чыртæ-чыртæй цæуынц кувæндонмæ. Кувгæ кæнынц мидæгæй агъуысты, фæлæ мидæмæ бацæуыны размæ агъуысты алфамблай алчидаær хъуамæ æртæ зылды æркæна, йæ иу фисыныл цы дзæнгæрджытæ ауыгъд ис, уыдон бацæгъдгæйæ, дæхимидаer та, дзуарæй цы курын дæ зæрды ис, уый дзургæйæ.

Хуыңа ацы диссаджы рæсугъд, зæдты бадæн бынат ирон адæмæн уый тыххæй сфæлыста, йе 'рвист зæды дзы кæддæр уий тыххæй æрбадын кодта, æмæ дзы цæмæй мах, кæрæдзи уарзgæйæ, сыгъдæг зæрдæйæ кувæм, сыгъдæг æй дарæм. Фæлæ дзы уий нæй. Рауайы дзы быңау æмæ æнæуаг ныхас дæр. Адæмæн сæ фылдæр цæуынц сæ нывондæгтимæ, ам сæ акусарт кæнынц, ам дзы скувынц, ам фæцæл кæнынц. Фæлæ нывондагæн йæ царм æмæ хуылфыдзаумæттæ дæлбылы хъæдрæбынмæ асхойынц.

Кувæг æмæ табугæнæг ирон адæм! Стыр худинаг у не 'хæн сыгъдæгдзинадыл дзурын, аллайаг хабар у.

Джеры дзуары хорзæх уæд æппæт зæрдæбынæй кувæг адæмы дæр!

ГУЫЦМÆЗТЫ Мэри

ÆРТАË АЕМДЗÆВГАЙЫ

* * *

Ды, иунæг ды лæууыс мæ уарзты хохыл,
Мæ цæстытæй нæ хизы, нæ, дæ хуыз,
Æмæ мæ никуы бazzайдзæни рохы
Нæ фыццаг фембæлд, ме уæнгты дыз-дыз...

Уæд банкъардтон дæ цæстытæн сæ цин
Æмæ дæ хъæлæс... Арвау мæ рæвдыдтой.
Фæлæ... Хъысмæт цæмæн разынд æлгъин?..
Кæд дзы, мыйиаг, æгæр бирæ æркуырдтон...

... Лæууыс уæддæр мæ уарзты хохыл ды,
Æмæ дын ничи баивта дæ бынат.
Æрмæст æрхæндæг райдыдта уæндын,
Ныддары мын мæ зæрдæмæ йæ цыргъ фат.

* * *

Арвы риуæй арвырон
Арвгæронмæ рапхæссыд.
Рухсдзыд къаба – авдхуызон,
Даргъ зæнгтæй йыл ахæцыд.

Exx, тæхуды, атыхс ыл,
Раскъæф æй дæ хъæбысы! –
Фæлæ йæм нæй баххæссæн,
Нæй йын арвæй раХхæссæн.

* * *

Къутәры бын дидинәг –
Рагуалдзәджы фидиуәг.
Рухс цәстүтәй бахуды, –
Рог уddзәф ыл ауды.

Хурзәрин ын – хъарм хъәбыс,
Урс дидинән – царды ныфс.
Акалы фәлмән тәмән
Царддәттәг хәрдгә тынтәм.

Къутәры бын дидинәг –
Рагуалдзәджы фидиуәг.
Ма йә ‘ртонут, уадзут ай,
У әвгъяуг, уарзут ай!..

—————

АЛЬБЕР КАМЮ: 100 АЗЫ

Симона – Камюйы фыңғаг ус.

Камю йәе дықкаг ус
Франсинимә.

Францаг фыссәг әмә философ, Нобелы премийы лауреат Альбер Камюйы хъуыдты ахастыл сахадытой С. Къеркегоры, Ф. Ницшей, Ф. Достоевский, стәй немыңаг философты экзистенциалистты идеяэтә. Философийи сәйраг темә у адәймаджы царды мидис. Нырыккон бюрократон әхсәннады системәйи цы әвирхъау нывтә уыны, интеллигенты миддуне куыд ныссаджилтә, әппәт иллюзитәй дәр әнәхай куыд фәзи әмә, хъизәмәрттә ‘взаргәйә, йәхи царды мидис раиртасыныл куыд архайы, уыдәттә сты Камюйы философийи уидәгтә. Фәстагмә фыссәг-философ әр҆әуы ахәм хатдзәгмә: адәймаджы цард у абсурд, әнәсәрфат цыдәр, тутт. Әмә уыцы хъуыды әвдисгәйә фыссәг пайда кәны рагон грекъаг мифы герой Сизифы фәлгонцәй. Уый хохы цъупмә тыхтә-фыдтәй стулы уәззау дур, фәлә та йын әвиппайды фәстәмә әртулы. Афтә әнәбәрәг, әнәсәрфат у адәймаджы цард дәр йәк райгуырынәй йәк амәләты онг. Дәлдәр мыхуыр кәнәм Камюйы хъуыдты алы темәтыл. Ирон әвзагмә сә раивта Хъодзаты Әхсар.

* * *

О, мәнән ис райгуырән бәстә: францаг әвзаг.

* * *

А дунейыл әппәтәй худинагдәр әмә зындәр быхсән у дзәгъәл дзәнгәда.

* * *

Әдзухдәр раст уәвынмә тырнын – вульгарон зонды мини-уәг.

* * *

Нә политиктәм куы фәхъусын кәнә сын сә фыстытә куы фәкәсын, уәд мыл удаист баfty: сә дзырдтәй иуы дәр уд нәй, сты мард. Уыцы иу хъәләсәй дзурынц иудадзыг, сә гәдү ныхәстә цәуынц дзыхәй-дзыхмә. Әмә сыл кәд адәм сахуыр вәййынц, кәд марионеткәты наә басаухәдзар кәнынц, уәд уый

дзурæг у æрмæстдæр иу хъуыддагыл: адæм сæ хицæутты мисхалы бæрц дæр ницæуыл нымайынц, æмæ цæрыны бæсты цæрынгæйтты фæхъазынц – о-о, сæ царды ахсджиагдæр хъуыддæгтæй хъæзтытæ рауайы.

* * *

Бæстæйы политикæ æмæ адæмы хъысмæт ис, идеал æмæ уæздандзинадæй цух чи у, ахæмты къухы. Уæздан адæймæгтæ политикæйы сæхи næ тъыссынц.

* * *

Мæлæт æмæ сфæлдыштад. Мæлæты къахыл лæугæйæ лæг куры, цæмæй иын хъæрæй бакæсой йæ фæстаг уацмыс. Бакастысты иын æй. Оххай, цы зæгъинаг уыд, уый дзы æххæстæй æвдышт не ‘рçыди. Мæлæг уд куры, цæмæй иын æй басудзой. Амард, йæ зæрдæ ницæуылуал фæхæцыд, афтæмæй аскъуыди фæндышы хъисау.

* * *

Бухенвальды фашисттæ саунад кæнынц адæмы, оперон зарæггæнæгæй та лæгдыхæй домынц, цæмæй азара хъуыстгонд аритæ.

* * *

Коммунизмæн Францы саразæн ис, уымæн æмæ францæгтæ сты салдæтты наци.

* * *

Бирæ азты дæргты иунæгæй чи цард, уый йæхицæн райста сывæллон. Æмæ иыл йæ ивгъуыд бонты иунæджы уаргъ баппærста. Цъиубатæхæг кæдæм næй, дыууæ уды йеддæмæ кæм næй, уыцы æхгæд дунейы лæг йæхи æнхъæлы паддзах, саби у йæ дæлбар, ай та – диссаджы паддзахады хицау. Лæг æй удхарæй мары, тæрсын æй кæны, йæ алы фæзылды дæр ын къæмтæ агууры, йæ фантазитæ æмæ алы ницытæ ‘мæ мацытæй иын йæ сæрызонд фæцæуын кодта. Боныфæстагмæ дзы саби фæлидзæг, æмæ та лæг зыбыты иунæгæй баззад, йæ хъазæнæй æнæхай кæй фæцис, ууыл æрдиаг кæны, зындоны арты судзæгau судзы.

* * *

Æппæтæй ахсджиагдæр – хиуыл хæцын базонын.

Ред.: Камюйы ацы ныхас æрвадиуæг кæны фыдæлтыккон ирон дзырдбаст «хиуылхæцгæ, бонзонгæ»-имæ.

* * *

Людовик Аксәрдәсәмы мәләт. Къарол йә усмә фыстәг ныфғыста, әмәй йә эшафотмә чи фәкәны, уышы ләгәй куры, мәй усмәй йә ратт, зәгъгә. Уәд ын уый афтә: «Аз ам дә фәдзәхстытә әххәст кәныны тыххәй нә дән. Аз ам дән дәү эшафотмә скәныны тыххәй!»

* * *

Политиктә не ‘мбарынц, адәм әмсәр цы әхсәнады уой, уым сәрибарән уәвән кәй нәй.

* * *

Ницше дәр Стендалау зәгъы, фидауц, дам, нын амонд раттынай зәрдәтә әвәры. Фәлә, кәд фидауц йәхәдәг амонд нәү, уәд зәрдәтә куыд хъуамә әвәра?

* * *

Армәстдәр мәгуырты рәдаудзинад у парахат, ахадгә, уд-әхцион.

* * *

Мәргұты тахтмә бонәй дә хъус куы дарай, уәд дәм афтә кәсдзәни, цима сын ницы нысан и, фәлә изәрәй се змәлдән цыдәр нысан фәзыны. Кәмәдәр, цәмәдәр фәтәхынц. Чи зоны, афтә у адәмы цард дәр, царды изәрмә куы фәхәцә вәййынц, уәд.

Цардән изәр вәййы?

* * *

Монктәй цәрынхъом у, йә дәлбар сә чи скәны, армәст, уый.

* * *

Мораль: адәмы фарсмә цәрән нәй, сә сусәг хъуыдитә сын куы зонай, уәд.

* * *

Испайнаг салдат рестораны. Францагау иу ныхас дәр наэ зоны. Йә зәрдәйи ристә кәмән зәгъя, уый нәй әмәй мәнырдәм разылд. Экстремадуйраг зәхкусәг (Экстремадурә – обләст Испанийы ныгуылән хайы. – Ред.), республикайы фарсхәцәг, уыд

Анжелесы концлагеры, баңыди францаг аeffсадмә. Испани, зәгъгә, уыңы дзырд куы фәзәгъы, уәд йә цәститәй разыны йә райгуы-рән бәстәйи арв. Иу күүри йын фәлладуадзән рәстәг у. Парижмә ‘рбаңыд, әмәй йә аңы горәт уайсахат йә быны нышъцъист кодта. Францагау иу дзырд дәр наә зонгәйә, метройы фәрахай-бахау кодта, ам ын алңы дәр аңаңгәлон у, йә райгуырән зәххәй фәстәмәе никәй хъяуы, йә иунәг бәллиц – ие ‘мбәстәгтимә фем-бәллын. Нылләг арвы бын ай хъуына цымарарайы мәлын куы ба-хъяуа, уәддәр ие ‘мзәххонты куыд уына, афтәмәй.

* * *

Алы аз дәр найән бынәттә дуне чызджытәй дидинәг рака-лынц. Дидинәг фәкалынц әрмәстәр иу афон. Иннә аз сә-раивынц әндәр рәсугъдә, фарон дәр ма гыңыл чи уыд, ахәмтә. Адәймагмә уыләнты хуызән кәссынц: уыңы әмвә-тәнәгәй бур змисмә, сә хуызтә скалынц, афтәмәй әрбагуылф ласынц.

* * *

Хъумә фидарәй хъоды бакәнай џавәрфәнды коллективон хъуыдыйыл дәр. Дәхи уды әнәвнәлд сыгъдәгдзинад хъахъхъән, әхсәнад кәд алы «дамтәм», «фәсаууон ныхәстәм» әмхиц у, уәддәр.

* * *

Стъалыты тыбар-тыбур әмәе цырыптырәгты зарәг иу рит-мыл амад сты. Сферәты музыкә.

* * *

Китайәгтә зәгъынц, империтә, дам, се сәфты къахыл куы ‘рләууынц, уәд закъонтә сарәх кәнынц.

* * *

XX әнусы аеппәты тыхджындәр әнкъарән: дәхицәй уәлдәр чи у, уыдоны дымдҗытә сәдәр.

* * *

Интеллектуалтә мысынц теоритә, дзылләтә та экономикә аразынц. Цәвитеттон, интеллектуалтә пайда кәнынц дзылләтә фәллойә, ома теори пайдатә исы экономикәйә... Историйы тут әмәе стәг экономикә у. Идейәтә та йын әрмәст разамынд дәттынц.

* * *

Бирә цы агуырдтон, уый әппүнфәстаг фәзынди: мәләтмә цәттәе уәвын.

* * *

Ныvgәнджыты әнәфсис, әвирхъау эгоизм.

* * *

Истори йә нысан сәххәст кәндзән, уды фарны хәзнатә куы байсафа, әрмәст уәд. Мәнә ныр уыцы фәндаджы тәккә кәрон ләууәм.

* * *

Адәм әдзухдәр афтә әнхъәл сты, цыма, йәхимә йә къух чи сисы, уыданән сәхи амарынән әрмәстдәр иунәг әфсон вәййы. Фәлә хи амарынән дыгууә әфсоны дәр цәуылна хъумамә уа?

* * *

Дәс әмәм мыл ссәдз азы куы сәххәст, уәд мәм иу райдзаст бон әрбацыди кад. Уыл фәсмон нә кәннын. Фәстәдәр мәм куы ‘рбацыдаид, уәд, чи зоны, батыхстаин. Ныр зоннын, кад цы у, уый. Ницы.

* * *

Дохтыры уаты цур адәм, әнтъәрды чи фәцис, ахәм цәрәгтойты хүзән вәййынц.

* * *

Адәймаг тәппудты ‘хсән куы вәййы, уәд йәхимә зыбыты иунәг әркәссы. Уыцы тәппудты бамбарыныл архайын хъауу? Уый мәе бон нәу. Фәлә сыл әлгъ кәнон, уый дәр нәу мәе бон.

* * *

Цы аккаг у адәймаг? Цы у? Аз цы федтон, уый фәстә суанг мәе царды фәстаг сахаты онг фенәууәнк дән адәймагыл, әмә уый у ме стыр катаыйы сәр.

* * *

Мәскуымә бирста уурсафсад. Ленин сферд кодта, ахәстәтты цы ‘взәргәнджытә бадт, уыдоны раудзын әмә сә урсыты ныхмә арвитын. Чидәртә йын әмбарьын кәнны:

- Үйдонимә ницы хуызы.
- Үйдонән! – дзуапп радта Ленин.

* * *

Революциты рæстæг хуыздæртæ байсæфынц. Нывондæн хæссыны закъонмæ гæсгæ фæстаг ныхас æрхауы тæппудтæм, æнæ хъавгæ-баргæ иунæг къаҳдæф дæр чи нæ кæны, уыдоммæ, уымæн æмæ иннæтæ дзурынхъом нал вæййынц, æппæтæй зынаргъдæр сын цы у, уый нывондæн кæй æрхæссынц, уымæ гæсгæ. Äмæ гъæйттæй дзурын райдайынц, гадзрахатæй чи рацыд, уыцы фæлитойтæ.

* * *

Дæ хæс у, цæмæй кæнай, раст æмæ хорзыл, ома ахсджиаг-дæрыл цы нымайыс, уый. Äндон у уый? Нæу, уымæн æмæ ахс-джиагдæр хъуыддаг алкæддæр зындæр кæнæн вæййы.

* * *

А дунейыл адæм дих кæнынц æвдисæнтæ æмæ фæлитойтыл. Адæймаг куы амæлы, уæд ыл алы диссаæтæ мысын байдайынц – ныхæстæ, аргъуыд, аивад æмæ æндæр ахæм цыдæрты фærцы.

* * *

Нечаев æмæ революционеры катехизис... «Революционерæн нæй йæхи хъуыддæгтæ, æнкъарæнтæ, ирхæфсæнтæ, исбон, нæй йын суанг йæхи ном дæр, цæвиттон, йæхæдæгтæ йæхи нæу. Цыдæриддæр æм уыдис, уыдон ын байста иунæг æнкъарæн – рево-люци».

Революцийы пайдайæн цыдæриддæр араæтæуы, уый у хорзæхыл нымад.

ЧК саразæг Дзержинскийæн дæр йæ хъуыдитæ – уый æмхалдих.

* * *

Не ‘нусы бæллæх. Äраæджы дæр ма æвзæр митæ сраст кæнын уыди нæ дзырды сæр, ныр та нæ дзырды сæр сси хорз хъуыд-дæгтæ сраст кæнын.

* * *

Марыны тæрхон кæмæн ракастой, уый: «Мæ цыбыр царды бонты фыдæх æмæ æвзæрдзинæдтæ йеддæмæ ницы федтон.

Ахәм уавәрты, ахәм цард уынгәйә, исты уарзән ис? Суанг хорздзинад дәр уарзән ис? »

* * *

Рәстдзинад рухсау әрттивгә кәны.

* * *

Рәстдзинад рухсау адәймаджы акуырм кәны.

* * *

Алы фәлтәрмә дәр ахәм миниуәг ис: афтә йәм кәсы, ңыма дуне рацаразын уымә хауы.

* * *

Хъәздыгәй ңагъар уәвүны бәсты фәлтау мәгуырәй сәрибар у. Ай-гъай, адәмы хъәздыг дәр әмәе сәрибар дәр уәвүн фәндү – уый аххосәй хаттай свәййынц мәгуыр ңагъайрәгтә.

* * *

Мах Хуыщаумә бакувәм, уәвән ңәмән нәй, әрмәстдәр ахәм ңыдәр райсыны охыл.

* * *

Ахәрәтмә ма ‘нхъәлмә кәсүт. Ахәрәт алы бон дәр нә сәр байиафы.

* * *

Ныигәнәгән йе ‘намонд уый у, әмәе йын йә ңәрәен бынтон моладзандон дәр схонаен нәй әмәе дуне дәр. Фәләе йә сә иу дәр йәхимә сайы әмәе сә иннә дәр – уый у йә уды хъизәмар.

* * *

Иу генион уацмыс дәр әнәуынодзинады бындурыл амад никуы әрцыд.

* * *

Зонды ахсджиагдәр хъуыддаг, – раст ңы у, уый әмәе мәнг ңы у, уый иртасын.

* * *

Галиудзинадимә кәнә тох фәкәнынц, кәнә та әмдзәхдон свәййынц.

* * *

Сәрибар адәймаг у, сайын чи нә зоны, уый.

* * *

Скъола нә бацәттә кәны, а дунейыл чи нәй, ахәм цардмә.

* * *

Æз а дунейә мәхи айстон фәсвәдмә. Знәгтә мын кәй уыд, уый тыххәй нә, фәлә мын хәләрттә кәй уыд, уый тыххәй. Мә хәләрттә мын знаггад кәй кодтой (арәх афтә вәййи), уый тыххәй нә, фәлә, цы дән, уымәй мә хуыздәр кәй хуыдтой, уый тыххәй. Уыци галиу мийән нә бафәрәзтон.

* * *

Фысгә чи кәны, уымән фәлтау йә ныхас әрдәгыл аскъуыйәд, уәлдай исты зәгъыны бәсты. Цыдәрииддәр у, уәддәр дзы дзәнгәдайән бынат нәй.

* * *

Дзәнәтмә ма мәләт бафтау әмәе дын – зындон.

* * *

Сәждәм әнусы әппәты тыхджындәр монц әлгъяг цагъарты дымысдәрән митә.

* * *

Æрмәстдәр стәм адәймәгты бон у аивад **бамбарын**.

* * *

Хъуыддаг афтә у, әмә адәмы номәй чи фәдзуры, уыданы сәрибары мәт никуы вәййи. Æргом дзурынтыл куы схәцынц, уәд уымәй дәр сәхи фестауынц. Афтәмәй та, сәрибарыл стырзәрдә куы нә уай, уәд уый бирә ахсдиагдәр у.

Ахәм уавәр әрмәстдәр иугәйттыл афтауы катай. Уыдан та бәрцәй хәрз чысыл сты, әмә, раджы уа әви әрәдҗы, – сә цард аскъуыйы әрдәгыл (сәрибары сәрвәлтау амәлынән алыхуызонар варианттә ис). Кәд әрдзәй уәздантуг рахәссынц, уәд әнә схәңгәйә сәхи нә раттынц. Фәлә куыд хъуамә схәцай де ‘фсымәрты ныхмә? Раst цы у, уый дзур, әндәр никуыд! Әмә дыууә мин азы фәстә маx ногәй әвдисәнтә сүйдзыстәм, Со-крат йәхси нывондән куыд әрхаста, уымән. Фендыстәм әй бирә

хәттыты... Программә сомбонән: сәрибары сәрвәлтау рәестдизи-
над чи дзуры, уыданы кад әмә радимә мәрдтү бәстәм әрвит.

* * *

Лермонтов развлгъяу базыдта:

*Когда чума от смрадных, мертвых тел
Начнет бродить среди печальных сел.*

* * *

Царды әппәты ахсджиагдәр фарста: куыд цардәуа адәмы
'хән.

* * *

...тынг хорз зонын Камюйы әмә йын иттәг стыр аргъ кәнын.
Æз мәхәдәг иудадзыг цы хъуыддәгтә кәнын, уый дәр уыдәт-
тыл кусы: дә удаёт дәр, агур дзы дзуаппитет. Уымә гәсгәе әз
афтә нымайын: Камю у, ныртәккә цардәгас чи у, уыцы фран-
цаг фысаджытән сә хуыздәр, Сартрай дәр әмә иннәтәй дәр
хуыздәр. Мальро политикәмә йәх хъус әгәр адарта, Камю та
йәе принциптыл фидар хәцы, тырны уды сусәгтә раиртасынмә.

Уильям Фолкнер

Камюйы ингән.

НОТ ТӨЛМАЦ ТӨ

*Ирыстоны лымән әмәх хәрз-
гәнәг, теологийы доктор Томас
Каутән зәрдиагәй*

Зындгонд немыңғаң поэт Нелли (Леони) Закс рай-
гүүрди Берлины зылды сахар Шенебергы 1891 азы,
хъәздыг дзуттаг хәдзары. Рынчынтағәнаг сывәл-
лонән ие ‘мгәртимә алы бон скъоламә цәуыны
фадат нә уыд әмәх ахуыр кодта сәхимә. Йәх фыды
хъәздыг библиотекәйи йыл-иу арәх сбон ис, немы-
ңаң классикты уацмыстә кәсгәйә.

Фыссын райдында 17-аздзыдай. 20-әм азты йә арәх
мынхуыр кодтой алы журналтә әмәх альманахты. Йе
стыр хәләрттә систы шведаг сылгоймаг-фыссәг Сельмә
Лагерлеф әмәх немыңғаң поэтессә Хильде Домин.

Нелли – лирикон поэт – дард уыдис фашизмәй
дәр әмәх политикәйә дәр. Фәлә 30-әм азты фа-
шизм куы стыхджын, уәд ын йә зәрдәйыл сау мәт
әмәх тас бафтыдта.

Германәй лидзынвәнд скодта әмәх Сельмә Лагерлефы руаджы 1940-әм азы йә зәронд мадимә
ратахти Стокгольммә. Уымәй иәм къуыри раздәр
фәхабарчынди, зәгъгә, концлагерьмә кәй әрви-
тынц, уыцы адәмь хыгъдмә дә бахастой.

Дзуттағты трагеди, Холокост, йәхи хъизәмәрттә
фәстәдәр сүйдзысты ие сфералдыстады судзгә-дудгә
темәтә.

Нелли Закс 1961 азы сисис Дортмунды йәхі номыл
премийы лауреат. 1966 азы та йын израилаг фыссәг
Шмуил Агнонимә иумә радтой Нобелы преми.

Нелли амарди 1971 азы Стокгольмы. Йә исбон ныф-
фәдзәхста Швецийи национ библиотекәйән. Йәх рай-
гүүрән сахар Шенебергы йын йәх фыды хәдзары къу-
лыл ис мемориалон әрхуы фәйнәг. Йәх ном хәссынц
Берлины әмәх Стокгольмы рәсугъдәр парктә.

Нелли ЗАКС

ГÆЛÆБУ – УАДЫ КÆЛМÆРЗÆНЫ

ФÆНДАГЫЛ

Гæлæбу
 Уады кæлмæрзæны тыхтæй
 Доны был змисыл
 Кувгæйæ хилы.
 Йæ царды
 Оммен дæр нæ загъта, –
 Аэмбæлгæ та кодта –
 Къахфындзтæй базыртæм!

Денджыз æй сурс кæндзæн.
 Систон æй хъавгæ:
 Мæ армыл
 Дуне æрæнцад...

ÆРБАЦÆУЫ ДАРДÆЙ

Йæ ныхæстæ дардæй
 Нæ фæхъуысынц ардæм –
 Йæ мыр-мырæй ефсæн,
 Йæ зарæгæй мæлгъæн,
 Аэндон хырхы зардæй.

Уый чидæр лæгæрды,
 Аerbахизы кæмттыл –
 Егарау сæпгæнгæ,
 Къæбицы уырыйау.

Йæ сай кæрц йæ синтыл
 Аеппærстæй – тымыгъты.
 Аэрвон хурау, мигътыл
 Йæ фæлтæрд зæвæттæй
 Ахсидæвтæ згъæллынц.

Йæ къаҳдзæфты уынæр
Әрбатоны къултæ,
Цъæх сидзæр... йæ арм у
Йæ райгүырæн бæстæ,
Йæ хæтæнты нысан –
Йæ ингæны сау дзыхъхъ...

ТОХЫНАТАӘ

(Скъуыддазаг)

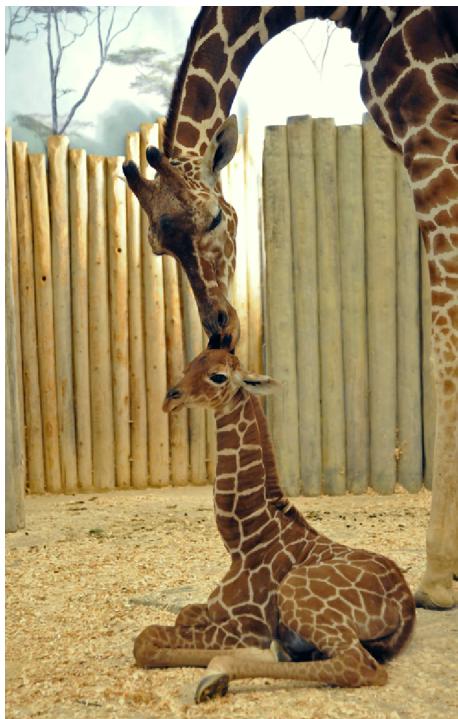
О, мæлæты цæрæнтæ,
Дзуттаг фесты уæ хуылфы
Цъæх фæздæг,
Митыл фæнныкæй æруары,
Әмæ йæ, уæларвмæ кæсгæйж,
Стъалытæ фенхъæлынц.

О мæлæты
Әмбисонд цæрæнтæ-хæтæнта!
Диссаг куыд нæ у уæ конд дæр:
Хъомысджын дзыллæйы уе ‘хсæн
«Уазæг» ысхонут,
Әмæ уæ къæсæртыл рæвдз, –
Цард æмæ адзалæн се ‘хсæн, –
Уе ‘нгүылдæтæ кардау æрсадзут...
О тохынатæ,
О, уе ‘нгүылдæтæ...

*Немыцаг æвзагæй
Золойты Аркадий тæлмацтæ*

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Адәм сферлмаңызысты нәх хъомпал дуджы әвирхъау хабәрттәй. Уымә гәсгә ацы хатт нә равдыст сарәзтам зәрдәрухсәнән нывтәй. Іркәсүт-ма, Сергей Есенин «нә кәстәр әфсымәртә» кәй хуыдта, уыдан (тугдзыхдәртә дзы чи у, суанг уыдан дәр) арах сә кәрәдзиуыл куыд әнувыд вәй-йынц, сә зәрдәтә «дурәй бәмбәгмә» куыд әрхизынц, уымә. Бирә цәмәйдәрты бафәзминаг сты адәймагән, әвәдза...

АХУЫРГӘНӘГӘН ӘХХУЫСЕН

МЗОКТЫ Асләнбег

«УӘХИ АЛИ ФОН ТОКАТЫ – ДӘРГЪӘВСАГ ПАША»

(Токаты Алиханы сфәлдыштад астәүккаг скъолайы)

Ирон литературәйи программә Токаты Алиханы биографи әмәе сфәлдыштад ахуыр кәнынән IX къласы дәтты әрмәстдәр әртә сахаты. Кәй зәгъын ай хъәуы, уыдан фаг не сты поэты царды хабәрттыл парахатәй әрдзурынән әмәе йә цыппар уацмысы хорз базонынән. Сахуыр кәнын та программә домы ахәм әмдзәвгәтә: «Хохы цард», «Цыкурайы фәрдыг», «Малусәг» әмәе «Алыхуызон мәсый». Ахуыргәнәджы ма фәсурокты хъәуы кәсын әмәе әрныхас кәнын Алиханән йә иннә әмдзәвгәттыл – «Райгуырән бәстә», «Хох! мә хох...», «Асин» әмәе «Хъәды фынта»-йыл. Уый тыххәй, ахуыргәнән әрмәг дихонд әрцид, дәлдәр кәй дәттәм, уыцы урокты темәтәм гәсгә:

Фыццаг урок. Токаты Алихан (1893–1920). Йә биографи. Алиханы әхсәнадон архайд. Йе сфердыштадыл афәлгәст. Йә поэзийи ногдзинад. Йә символизм. Әмдзәвгә «Хохы цард». Хъынцъым хохаг мәгүыр адәмы уәззаза царды уавәртыл.

Дыккаг урок. «Цыкурайы фәрдыг». Философон әмдзәвгә. Йә мидис. Тохы пафос әмдзәвгәйи. Әппәтхъом цыкурайы фәрдыг – курдиат әмәе зонындзинады символ. Лирикон хъайтары рәсугъд фәндтә, йә хъысмәт. Сонеты символон фәлгонцты реалон мидис.

Әртүккаг урок. Әмдзәвгә «Малусәг». Хъуыды царды нысаныл. Фыццаг сгарәджы хъысмәт. Рухсмә бәллын, рухсмә цәууыны бәрzonд трагизм.

Әмдзәвгә «Алыхуызон мәсый». Поэты идеон-эстетикон программә.

Урокты нысантә уыдзысты әмхуызон: 1) Алиханы ног әмдзәвгә сахуыр кәнын әмәе йын йә аивадон фәрәзтә әмәе сүсәгдзинәйтә иртасын; поэты уацмыстә аив кәсын әмәе рабәрәг кәнын фыссәджы мидуне, йә зәрдәйи әнкъараентә

әмә хъуыдыта; базонын, цы у сонет, символон фәлгонцты реалон мидис; скъоладзауты Алиханы царды хабәрттыл хъомыл кәнин: йә уарзондзинад райгуырән бәстәмә – Ирыстонмә, ирон адәммә, мадәлон әвзаг әмә литература мә.

Фыццаг урок

Әртә урокән дәр равзәрстам иу эпиграф – скъуыддзаг Алиханы фыстәгәй:

«Әз мә зәрдә кәмән радтон, уымәй йә нал райсдзынән фәстәмә, цыфы йә күң тула әмә йә кәрчытән күң ссәнда, уәddәр. Кәсдзынән әм әмә йын уәд сабырәй мә фыццаджы уарzon ныхәстәй иу-дыууә зәгъдзынән, әндәр әм, мыйиаг, хәрамдәр нә фәуыдзынән, хәлардәр йеддәмә.

Әнкъард ма у әмә дә зәрдәмә макәй ныхәстә ис... Ләг әнәнiz күң уа, әмә йә тых йәхимә күң уа, уәд амонд сургәйә у, әмә йә байяфдзәни. Әңгәт зонын хъәуы, күңд әй сургә у, уый. Макуы хон дәхи мәгүыр, цалынмә дә тых дә мидәг уа, уалынмә...»

Къласы фәйнәгыл – къухәйфыст плакат:
«Ирон фысджытә Токаты Алиханы сфаелдыстады тыххәй».

Кәй зәгъын әй хъәуы, зын раҳатән у, әдзард поэты курдиат боныфәстагмә цы бауыдаид, уый, фәләе йын не 'мбырдгонды цы зардҗытә ис, уыданыл бәлвырд-бәрәгәй зыны, сә ныфыссәг әңгәт курдиаты хиңау кәй уыди, уый. Дзәбәх ратәлмац кодта Бальмонт әмә Брюсовы әмдзәвгәтә. Фәләе йәхи оригиналон фыстыты уыйбәрц тыхджындәр у, әмә йын аbaraен дәр нәй. Йә авдәнү зарәг йә формәмә гәсгә, йә атмә гәсгә аивдзинадәй әримысын кәнни Феты. Токайы-фирты әмдзәвгә «Малусәдҗы» бәлвырд-бәрәгәй зыны, поэт бәрц кәй зоны, йә чем, йә равг, йә зәрдүуагән йә рохтыл хәңцинмә кәй арахсы, уый. Әмдзәвгәй нәй иунәг әнәхъудажы хъуыды, иунәг уәлдай дзырд дәр, аивадон әгъдауәй у хорз ифтонг, къухбакәнән әм мәй.

Тыбылты Алыксандр, 1925

Әнае Токаты Алихан ирон литература әйән, культурәйән, нәй сомбон... XX әнусән йәхи зарәттәнәг, растдәр зәгъгәйә та, йәхи хъарағтәнәг хъуыд. Әмә Ирыстоны райгуырд уыцы зарәттәнәг – Алихан ныккасти әнусы арфмә, федта йын йә

Радетр Маманов.

Бирсе түнсө јүн ир вәйләр мәе фәрдә,
Бирсе үзелүлдер дүндөр көлини;
Сатын-сай шыкто күй һәмниң мәе сарыла,
Үзәк јүп, дәүләттө јүп мизгүл көүнкүр...

Калынаң фәрдәр кадамдар дөрөзегү,
Зин кәмбәртү... Ең ауыр ойы?
Мизгү кәмбәртү јүп жаури сөртөзүр
Гәләмитү ауыраң бәнүниң, күссиј...

Сай-мизгү, сай-мизгү, фәрдәр дөрөзегү,
Фәржүләр энилүр, Аныраңдај лајт;
Үзәк јүп, да маастај јүп үзүнгүл анилүр;
Андыраң дәстүр дәйләр јүп көүн.

Алиханы къухфыст.

Алихан, Тамбиаты Хадзы-
мурат әмә Токаты Темырбο-
лат (Текко). 1916 азы 4 марта
иы ист къам. Баку.

зынтах, йә түгкалән фәндәгтә, федта удгоймаджы хъи-зәмәрттә... Йе 'мдзәвгәты зыны, куыд тыхсти, куыд агуырдана фәндаг фидәнмә, куыд уарзта йә Ирыстон, куыд мәт кодта хицән адәймаджы хъысматыл. Алиханы поэтикон әнтыстыл башымайын хъәуы уый дәр, әмә ирон поэзимә кәй баҳаста сонеты формә – ныууагъта нын мәнә ахәм шедевртә: «Цыкурайы фәрдиг» әмә «Алыхуызон мәссыг». Ам дәр йәхи равдыста иттәг хәрзарәхстәй, ног фәндагыл җәүәгәй.

Алиханы поэзимә кәсын хъуыди дәләйә уәләмә. Сәнайы-хохмә куыд фәкәсынц Джызәлә әмә Сунжәйы быдыртәй, афтә. Ёрмәст ын уәд базонән ис йә курдиаты әрфытә, ёрмәст уәд фенән и, цы бәрзәндәм схызтис, уыдон.

Биазырты Къамерлан

Поэт, нывгәнәг батайы, басудзы, а дунейыл ын әппәттәй зынаргъдәр чи у, уыцы Хуры – Поэзийы, Аивады – Җәхәры. Фыдәй-фыртмә афтә уыд ахуырады дәр, әхсәнән царды дәр. Уымән әвдисән номдзыд революционерты, ахуыргәндты цард. Уымән әвдисән – Алиханән йәхи хъысмат дәр: авд әмә ссәдзаздзыдәй басыгъди ног царды сәрүл тохы, басыгъди Поэзийы цырен арты. Революци әмә Поэзи уыдисты йә «ад-джын марг», йә «царды хос», йә «алыхуызон мәссыгәй» цы мәйтә, хуртә зыны, уыдон.

Мә уаңтәй иуы кодтон персайнаг поэт Фарид Эд-Дины әмдзәвгәйи кой. Ёртә гәләбүйи ауыдтой соыын цырагъ әмә сә әрфәндыйд, арт циу, уый базонын. Сә иу батахт арты цурмә, фәстәмә раздәхт әмә загъта: рухс дзы кәлы. Иннәе ноджы хәстәгдәр батахт артмә, йә базыр дзы ацарыдта, раздәхт әмә загъта: судзгә кәны. Ёртыккаг әм бынтон хәстәг батахти, баҳауди дзы әмә басыгъд. Ёххәстәй базыдта, арт циу, уый, фәлә цы федта, уый мәрдәм ахаста, йе 'мбал гәләбутә нал базондзысты арты сусәгдинад.

Афтә у поэты хабар дәр – йә сусәгтәй иын кәронмә райхалын нае бон наеу.

Хъодзаты Ёхсар

Алихан райста европәйаг символизмы поэтикә, йә техникин дәсныяды фәрәзтә, фәлә уыдон фәрцы әвдиста йә рәс-тәдҗы риссәгтә, йә заманы рухсдәр идеяләтә. Поэт символон

фәлгонңты әвдиста реалон цард, бәлвырд хъуыдыйтә, удгоймаг әмә адәмы әнкъараптә. Ахәм әүүәлтәй Алиханы символизм сси хигъәдон әмә цардхъом.

Алиханы лирикәйи кәрәй-кәрөнмә цәуы **рухсы мотив**. Потымә гәсгә цард әмә тохы нысан у рухс кәнын, рухс та у әппәт хәрзты символ. Алихан Рухсы номәй әмдзәвгә «Арвы тын»-ы сиды: «Рухс дән, Рухс дән әз. Мәнмә ды кәс, уә, зәххон ләг!» Рухс у хонәг – фидауцмә, сәрибармә, амондмә. Уызы хъуыды әмткәй у ирон лирикәйи лейтмотив, йә бәрзонд идеяе.

Джыккайты Шамил

Токаты Алиханы сәфәлдистад уыди ног әмә тыхджын фәзынд ирон литературајы. Уйй бәлвырдәй равдыста: саумәры рәзәг халы мыггәтә билцьыты хуызән ирон поэтикон дзырд йә хуылфы әмбәхсү әнәнәымәц гәнәнтә. Фадат сын радт – тыхджын әвзартә ныггуыпп ласдзысты раст цырын арты әвзәгтаяу.

Малиты Васо

I. Ахуыргәнәджы ныхас. Авд әмә сәедз азы йеддәмә нә бантыст фәцәрын нә номдзыд поэт Токаты Алиханән (1893–1920). Михаил Лермонтовы хуызән цыбыр раудысты йә царды бонтә. Фәләе йе сәфәлдистадон бынтае – йе ‘мдзәвгәтә, йә драмә «Урс сыйнтытә», йә тәлмацтә әмә публицистон уацтә Алиханы ном әвәрынц нә зындгондәр фысаджыты әмә поэты нәмтты фарсмә. Раст зәгтьы Алиханы уацмыстә иртасәг Хъодзаты Әхсар: «Алиханән ирон поэзийи йәхи бәрzonд хох ис, йә әхсонтигъ урс цъити ныдзәвү стъалытыл, хур ыл рәдауәй тауы йә зәрин тынтә. Национ литературајы традицитыл әнцайтәйә, Алихан хәрз әрыгонәй биноныг сахуыр кодта, йә зәрдәмә арф айста уырыссаг әмә дунеон дзырдаивады стырдәр хәзнатә, уыдан фарн ахъардта йә туджы, систы йын хицион. Әмә райгуырди ног аивад – феномен. Нә нәртон дуне әмә әндәр адәмты поэтикон дунейи кәрәдзиуыл бандзәвдәй цыма цәхәр акалд әмә уйй рухсмә сәдә хъуытазау әмә сәдә мырмырагу нырттывта, ныйязәлүд ирон әвзаг. Адәмы әну-сон ухәрптәй, бәллицтәй дзаг зонд әмә зәрдә».

Алиханы поэзи у вазыгджын әмә арф, йә әмдзәвгәтә бамбарын чиныгкәсджытән се ’ппәты бон нәу, уымән әмә зонын

хъауы поэты царды хабәрттә, џавәр уәззау дуджы царди әмәкодта сфәлдыстадон күист, Ҷәмән уыдышты ахәм йә уацмысты поэтикон символтә әмәс сын џавәр нысан уыд.

Йе ‘мдзәвгә «Малусәджы» ис поэтикон символтә – Уалдзәдҗы, Хуры, Рухсы сәрвәлтау әнусон хәрам тыхты ныхмә тох-гәнәдҗы фәлгонц ауайы нә цәстүтыл. Алихан йәхәдәг дәр йә уә суәлдай кодта әхсәнады фыңбылызтимә тохы. Йә зәрдә дардта ног царды хурлы әмәс уый «Рухсы йә мәләт ссардта». Цәвиттон, Алихан пехуымпарау рагацу базыдта йә мәләт.

Хъодзаты Әхсар фыссы поэты царды фәстаг азы тыххәй: «Иудадзыг Алихан кодта революцион күист. Мидхәсты рәстәг әхсардҗынәй хәңди деникинонты ныхмә. 1920 азы Ирыстон дихгонд әрциди фондз районыл. Алиханы снысан кодтой Джызәлә районы ревкомы сәрдарәй. Сәрдырайдайәны тифәй фәрәнчын, тыхстәй ма сәхимә бацыд, уым дәр йә бинонты баййәфта уәззаурынчынта. 17 июняны боныцъәхтыл Токаты хәдзарәй райхъусти топпы гәрах. Поэт йәхи амардта әви революцийы знәгты къухәй фәмард? Не сбәрәг».

Йә ныхасы ахуыргәнәг радзурдзән Алиханы әхсәнадон әмәе революцион күисты тыххәй. Стыр әххуыс ын фәуыздысты, Алиханы хорз чи зыдта әмәе уәлдай тынгдәр чи әмбәрста, уыдоны мысинагтә (Токаты Лизә, Мәхъиты Верә, Җәллагты Тәтәрхъан, Бәдоаты Леза, Токиан-Фидараты Мария, «Max дуг», 2003, № 6, 30–44 ф.; «Max дуг», 2006, № 11, 162–164 ф.).

II. Ахуыргәнәг аив кәссы Алиханы әмдзәвгә әмәе амоны зынәмбарән ныхәсты нысаниуәг.

Хохы цард

- Нә фыдәлтә, нә сәрәнтә,
Әрыгонәй – фыд-зәрәдтә,
Җәй гуыбыр стут сымах?
- Нә хох у дзаг ныр ахәмтәй,
Фәкъахтам хәхтә къахәнтәй,
Әккөйә хастам ма.
- Цәуыл кәут, цә, устытә?
Цы мын ысты уә күистытә?
Җәмән ыстут әнкъард?
- Нә уынәм маң нә хәстәдҗы,

Фыңгуырм ыстәм нә фәздәджы –
Әлгышт у хохы цард.

– Цәй тар ыстут нә фәсивәд?
Цәмә кәсүт уә фәдивәд?
Цы уә ферох сымах?
– Нә зәрдә гъенир – сау мәты:
Ирәдил зәрдә бәнәты,
Ирәд хъәуы ныр мах.

– Цәй фыңхуыз стут, нә чызджытә?
Цы ран фестут фыңсыджыты?
Цәуылнә стут сәрән?
– Уыдистәм мах хәрз сәрәнтә,
Ныйистәм ныр фың-зәрәдтә.
Ысчынди нын кәлән.

– Уә, сабитә, цәуыл кәут?
Фыңгәмтәй мын кәдәм цәут?
Цы уә хъәуы сымах?
– Әрцауыгътой нә дадаты,
Нынныгәдтой нә нанаты,
Сыдәй мәләм ныр мах.

Мыхуыргонд цәуы чиныгәй: Токаты А. Уацмыстә. Дзәуджыхъәү: «Ир», 1973. 97–98 ф.

Дзырдуат әмдзәвгәмә

Ирәд – зәронд заманы усгур йә усаджы ныйгардҗытән цы фиддон ләвәрдта, уйи. XIX әнусы ирәд фыстой стыр әмә лыстәг сыйкәдҗын фосәй. Сә нымәң-иу хәңдә кодта дәесгәйттәм әмә суанг фондыссәдзгәйттәм. Ноджы ма ләвәрдтой зынаргъ дзаумәттә, уыдонимә уыдаид хәңгәрзтә, егъяу әрхуы әгтә. Стыр ирәды ахкосәй наелгоймәгтә ус әрәгмә куырдтой (ирәди әхца әрәмбырд кәнинән бирә азтә хъуыдис).

Фәдивәд – цот (цәуәт), зәйц, зәнәг.

III. Фарстатә әмә хәсләвәрдтә әмдзәвгәмә:

1. Радзурут, куыд әвдышт цәуы әмдзәвгәйи фыңдәлты (сылгой-

мæгты, фæсивæды, чызджыты æмæ сывæллæтты цард XX æнусы райдиан). Цы зæгъы поэт уыдонæн сæ цард, сæ куыст æмæ сæ уавæры тыххæй?

2. Цавæр поэтикон мадзæлттæй пайда кæны автор? Ранымай-ут сæ. Зæгъут сын сæ сæйрагдæртæ (риторикон фарстытæ, диалог, абарстытæ).

3. Хуымæтæджы нæ ныффииста Алихан йе ‘мдзæвгæ «Хохы цард» диалоджы хуызы. Дæумæ гæсгæ, цæмæн?

4. Риторикон фарстæн ирон царды тыххæй поэт дæтты бæлвывирд дзуапп? Куыд уæм кæсы, цæмæн?

5. Алихан хохы цардæй зæгъы: «Æлгыист у хохы цард». Цы у æлгыист? Цы пайда у адæмы царды? Куыд ис ысхонæн, æлгъитгæ чи фækæны, ахæм адæймагæн? Цавæр нысаниуæг ис «æлгыист»-æн æмдзæвгæй?

6. Цавæр «фæдивæд кæсы фæсивæдмæ»? Цы зонут ирæды тыххæй? Чи фыиста ирæд æмæ цавæр бынат ахста уый ирон традицион æхсæнады?

7. Ранымай-ма Алиханы æндæр поэтикон уацмыстæ, хохаг адæмы уæззау царды ныvtæ, поэты сагъæс йæ адæмы хтысмæтыв кæм æвдистæуы, уыдон (æмдзæвгæтæ «Уæууæй», «Хох! Мæ хох...», «Сay аз», «Дыууæ хæлары», «Райгуырæн бæстæ»).

8. Хæдзары ныффиiss нывæçæн ахæм темæйыл: «Хæххон адæмы цард XX æнусы райдиан Токаты Алиханы лирикæйы». Пайда кæн æмдзæвгæ «Хохы цард» æмæ йæ иннæ поэтикон уацмыстæй.

IV. «Алихан» – афтæ схуыдта йæ æмдзæвгæ Хъодзаты Äхсар. Кæсы йæ скъоладзау, чиныгмæ нæ кæсгæйæ.

АЛИХАН

Ныр мах ыстъалыйыл лæууæм...

Äркалдзынæн нæ зæхмæ Рухсæй тын...

Токаты Алихан

Дæ цырт-дзуар афæлдæхт, Алихан¹,
Дæхæдæг стъалыйыл лæууыс.
Æз та – йæ тарфдæр цъассы ихæн,
Ды мæм Äрвдунейæ кæсис.

¹ Алиханы ингæн ис Хохы Дæргъæвсы. Рохуты баззади, зилæг æм нæй. Йæ цырт – æфсаéнаг дзуар – ныттæстытæ, ныкъæдзтæ, згæ йæ баҳордта, фæлдæхтæй лæууы зæххыл.

Дæ дзырды маргæвдылд æрттигъæн
Иæ рухсæй батæфсы мæ ныфс.
Дæ Рухсæн ницыхъом у ихæн,
Мæрдхуызæй бавæйын æртхуыз.

Дæ цырт-дзуар сызgæ и нæ удтау,
Дæхæдæг Йесойы цур, дард.
Дæ зæд Дзыбылаимæ² бад.
Зæххыл уыдтæ æви нæ уыдтæ?

Æркал æрвон хуынтæ: тынтæ,
Хуынтæ-фынтæ... тынтæ-фынтæ...

V. Фарстытæ æмæ хæслæвæрдтæ æмдзæвгæмæ:

1. Дæ зæрдæмæ фæцыди Хъодзаты Æхсары æмдзæвгæ?
Цæмæй? Цавæр хъуыдтæ æмæ әнкъарæнтæ равзæрын кодта
уæ зæрдæты?

2. Цæуыл дзурæг сты æмдзæвгæйы бирæстъæлфыгтæ? Цавæр
хъуыды ис æмдзæвгæйы фæстаг дыууæ рæнхъы?

3. Дæумæ гæсгæ, цæмæн равзæрста Æхсар ие ‘мдзæвгæйæн
ахæм эпиграф Токаты Алиханæй? Æмдзæвгæ æмæ эпиграфы
ныхæсты ис поэтикон фæлгонц – «Ныр мах ыстъалыйыл лæу-
уæм» (Токаты Алихан), «Дæхæдæг стъалыйыл лæууыс» (Хъо-
дзаты Æхсар). Күйд æмбарут ахæм поэтикон фæлгонц?

4. Æмдзæвгæйы сæйраг поэтикон мадзal – ныхмæвæрд: Али-
хан – нырыккон поэт; Алиханы рæстæг – нырыккон рæстæг.
Алихан лæууы стъалыйыл, «кæссы Æрвдунейæ», лирикон герой
та – «тарфдæр цъассы ихæн». Цæмæн бахъуыд авторы ахæм
поэтикон мадзal? Цы равдыста поэт ныхмæвæрды руаджы?

5. Күйд æмбарут ацы поэтикон рæнхъыты мидис:

Дæ дзырды маргæвдылд æрттигъæн
Йæ рухсæй батæфсы мæ ныфс.

Раргом кæн дæ хъуыды. Күйд æмæ цавæр аргъ кæны Алиха-
ны поэтикон ныхасæн Æхсар?

6. Поэт зæгъы Алиханæй: «Дæхæдæг Йесойы цур, дард». Кæмæн лæвæрд уыд бар, Йесо Чырыстийы фарсмæ уæвын æмæ
цæмæн? Æрхæсс дæнцæгтæ Библийæ.

² Алиханы пьесæ «Урс синттыы» – æксæзаздзыд лæппу, амардтой йæ æнаххосæй.
Пьесæй кæрон «арвы дуæртta байгом сты æмæ дзы зæдтæ зыныц, се ’хсан... Дзы-
была».

7. Чи уыд Дзыбыла? Зәгъ, Алиханы аивадон уацмыстай кәңүйи хъайтар у Дзыбыла? Цәмән әрхъуыды кодта Ёхсар Дзыбылайы ном ие ‘мәдзәвгәй’? Цы кәны иу Дзыбыла әмә Алиханы, Ёхсары хъуыдымә гәсгә?

8. Цәмән фәрсы автор Алиханы тыиххәй: «Зәххыл уыдтә әви на үыдтә?» Ёмә йын Җавәр дзуапп дәтты? Ди та ацы фарстән Җавәр дзуапп радтис?

9. Җавәр «әрвон хуынтә» ныууагъта йә фәстә Токаты Алихан? Күндөмбарыс әмдзәвгәйи фәстаг ныхәстә: «тынтә, хуынтә – фынта... тынтә – фынта...»?

10. Зәрдә риссы, ацы рәнхъытә кәсгәйә:

«Дә цырт-дзуар афәлдәхт, Алихан...»

«Дә цырт-дзуар сыйзгә и на удтау...»

Цәуыл риссы авторы зәрдә? Цәмән у рох абор Алиханы ингән ирон адәмәй, хицаудәй, фысджытәй?

11. Ёмдзәвгәйи ис поэтикон мадзал – абарт: «Дә цырт-дзуар сыйзгә и на удтау». Цәмән бахъуыд Ёхсары ахәм поэтикон мадзал? Зәгъ дә хъуыдитә ацы поэтикон мадзалы фәдил.

VI. Хәдзармә күист: зонын Алиханы царды хабәрттә; бакәсүн ахуыргәнән чиниджы 316–319 фәрстыл әмдзәвгәтү анализ; раттын дзуапп фарстән: «Җавәр сәйраг темә иу кәны Алиханы әмдзәвгәтә «Хохы цард», «Хох! мә хох...» әмә «Райгуырән бәстә»?

АДӘМДИН СФЕЛДЫСТАД

АРГЪАЕУТТАӘ

МӘЕГҮҮР ЛӘГ АӘМӘ ЙӘ ЛӘППУ

Уыдис иу ләг, ләгән уыди ләппу. Уәд ләг мәлынвәнд скодта, аәмә куы мард, уәд йә фыртән загъта:

– Аз мәлын аәмә дын зәгъын аәртә ныхасы. Фыццаг: цыфәнды хорз аәмгар дын уа, уәддәр ын дә заинаг бәх дард балцы ма ратт. Дыккаг: аәрәджиау чи схъязныг ис, уымәй хәс макуы райс. Аәртыккаг: дә усы аәртә бонәй фылдәр йә цәгаты ма ныуадз.

Уәд ләг амард, аәмә йә банигәйтой.

Бирә рәестәг куы раңыд, уәд аәм иу уарзон ләг баңыд аәмәйин зәгъы:

– Балцы цәуын, аәмә мын дә бәх авәр.

Уәд ын ләппу загъта:

– Мә бәх заинаг у, аәмә дын ай нәе ратдзынән.

Нал ай ныууагъта, аәмәйин ләппу радта йә бәх. Уәд ләппу дәр йә фәдил аңыд.

Ләг бәххы аласта, фәтардта йә бон-изәрмә, изәры йә аәххормагәй уазал скъәтмә баласта, аәмә аәхсәвы бәх фефтидта.

Ләппу баңыд, йә байрагән йә царм рахаста. Йә уарzon ләг бәх аәрласта, фәләе нал басаст, бәх кәй фефтауын кодта, ууыл. Ләппу ма йын йә царм дәр фенүн кодта, фәләе ләг нал басаст.

Уәд та ләппу аңыд аәмә, аәрәджиау чи сбонджын, уымәй райста аәртә азы аәмгүүидмә ‘фстай ахца. Аәртә боны фәстә хәсджын баңыд ләппумә аәмә йә срәүәг кодта:

– Ме ‘хца мын, ме ‘хца!

Тынг ай куы срәүәг кодта, уәд йә сәрән ницыуал зыдта, ауәй кодта йә мәгуыр муртә аәмә афтәмәй аәртә бонмә бафыста йә хәс.

Уәд та аәримысыд йә ус йә цәгатмә цәуын, аәмәйин ләппу загъта:

– Цәугә кәнүис, фәләе аәртә бонмә куыд аәрыздәхай, афтә.

Ус ацыд йæ цæгатмæ, уым бæззади. Лæппу æнхъæлмæ кæсы, æмæ нæй, нæ цæуы ус йæ хæдзармæ. Уæд лæппу иу бон йæ бæх сифтыгъта æмæ ныццыд йæ каистæм. Куы ныццыд, уæд æй йæ ус нал базыдта. Изæры хъазт сарæзтой, æмæ лæппуйы ракафын кодтой æмæ йын загътой:

– Кæимæ дæ фæнды, уымæ ракаф чызджытæй. Уæд йæхи усæй загъта:

– Аэз уымæ кафын.

Ус ракафыд, æмæ йæ куы лæппу фелхыскъ кæны, куы – чызг. Уæд кафтæ-кафын чызг лæппуйæн (йæ лæгæн) загъта:

– Изæры дæлæ скъæтмæ рацу æмæ, цы нæ фæнды, уый са-раздзыстæм.

Лæг изæры ныццыд æмæ усы уым ныййæфта. Уæд æй базыдта, йæ ус лæппутимæ кæй «кафы». Аэмæ уыцы рæстæджы йæ лæппу дæр уырдæм ныццыд, æмæ йæ куы федта, уæд лæг загъта:

– Махмæ æнæхсад къухтæй уыцы хъуыддаг ничи кæны.

Ус донмæ куыд ауад, афтæ лæгæн йæ бæх цæттæ, йæ лæппуйы йæ фæсарц авæрдта æмæ афардæг йæ хæдзармæ.

Ус йæ лæппуйы агурын байдыдта, цы фæци, уый нал зонынц. Агурын æй байдыдтой, фæлæ йæ нал ссардтой. Уæд загътой:

– Цы ма сæфсон кæнæм йæ хицæуттæн, туджæджын фестæм.

Уæд æримысыдысты æмæ сарæзтой мыдадзæй лæппуйы ныв æмæ йæ чырыны нывæрдтой æмæ арвистой йæ фыдмæ: лæппу амарди.

Лæг та сæм арвиста:

– Мæ мард мын мæхи зæхмæ куыд æрхæссат.

Марды æрхастой лæджы хæдзармæ, скъахтой йын ингæн, схастой йæ уæлмæрдмæ.

Лæг ракуырдта адæмæй ныхасы бар, зæгъгæ, раттуут мын æртæ дзырды бар. Адæм ын радтой бар, æмæ дзуры:

– Мæнæн мæ фыд куы марди, уæд мын загъта: дæ бæх зai-нагæй дард балцы ма ратт. Аэз æй радтон мæ уарзон æмгарæн, æмæ мын æй фефтауын кодта æмæ мын ыл нал басасти, йæ царм дæр ма йын фенын кодтон, фæлæ нал басасти. Мæ фыд мын ноджы загъта: æрæджиау чи схъæзныг, уымæй хæс макуы райс. Аэз райстон иу ахæм лæгæй хæс æртæ азы æмгьюидмæ. Эртæ боны фæстæ мæм æрбацыд æмæ мæ сүингæг кодта, мæ фæллой мын байста æмæ мын мæгуыры лæдзæг мæ къухты радта. Мæ фыд мын ноджы фæдзæхста: дæ усы, дам, æртæ боны

йеддәмә ма уадз йә цәгатмә. Уәд аэз мә усы әртәе боны әмгъуыдәй арвыстон, әмә бazzад әртәе азы. Әртәе азы фәстәе ныңцыдтән әмә, куы бамбәрстон, мә ус адәмы ләппутимә «кафы», уәд мә фырты ракодтон, әмә мәнә мә фырт мә фарсмә ләууы, уәд мын кәй марды ныгәнын кәнүт?

Уыңы бон хисты бәсты йә фыртән куывд скодта әмә базад әмә цәрпидицән.

МӘГҮҮР ЛӘДЖЫ ФЫРТ

Иу хъәуы цардис иу мәгүүр ләг әмә ус. Исбонәй сәм ницы уыдис, иу карк әмә иу бабыз йеддәмә, сә царды бонтә әрвыйстый тухитәй. Цотәй дәр сын иу ләппу йеддәмә ницы уыдис.

Ләппу куы рахъомыл, уәд тыхсын байдытта мәгүүр цардәй әмә, йәхи цы фәкодтаид, уый нал зыдта.

Иу бон йә ныйгардҗытә бадтысты әнкъардәй, әмә йәхи нал баурәдта әмә сәм дзуры:

– Нә мәгүүр цард уә тыхсын кәнү, әмә аэз сәфәнд кодтон искуыдәм куист агурағ аңауын.

Мад әмә фыд диссәгтә бакодтой сә иунәг ләппуйы балцы ауадзыныл, фәлә сәм ләппу нал байхъуиста, срәвдз кодта йәхи, йә ныйгардҗытән хәрзбон загъта әмә аңыди дард фәндагыл. Чи зоны, цас фәңцидис әмә бахәцәе иу хъәумә изәрәй, әххормагәй. Иу хәдзары дуар бахоста, ракаст әм иу зәронд ләг кәрпү къәриды.

– Де ‘зәр хорз, хорз ләг. Әз дән бәлцөн адәймаг, әмә кәд амал ис, уәд мын фысым фәут.

Зәронд ләг әм бакастытә кодта әмә йә куы бамбәрста, йәхи хуызән мәгүүр адәймаг у, уый, уәд әм дзуры:

– Мидәмә, мә хур уазәг, цәхх, кәрдзынәй дын – фысым; уәдә мын мә хъәмпүн хәдзары къуым дәр нае ахәсдзынә демә, әмә фысым бакән.

Бахуытта йә мидәмә, цәхх, кәрдзын әрәвәрдтой ләппуйы раз әмә йә фәрсынц:

– Чи дә, цавәр дә әмә кәдәм цауыс?

Ләппу дәр радзырдта йә хабәрттә, ома куистагурәг кәй раңыдис, уый. Хәдзары хицау йә сәр батылдта әмә загъта:

– Гъе-гъи, ләппу, мах хуызән мәгүүртә тынг бирә ис зәххы

цъарыл, әмәе кәд искуы мах нәе, фәләе кәстәртә, сымах искуы цардыл фәхәст уаиккат, мыййаг. Ныр дын кәм бацамонон куыст, нәе зонын. Уәртә нәе хъәуы кәрон цәры иу ләг, йәе мулк цы фәкәна, уый нал зоны, әмәе уымә исты куыст хъумә разына, фәләе адәмы туг нуазы әхсныфәй.

Райсомәй ләппу бацыд үүшү хъәздыг ләгмә куыстагурәг. Дуар бахоста, әмәе йәм ракаст иу мәлләг ләппуләг әмәе йәе фәрсү, цы дәе хъәуы, зәгъгә. Ләппу базыдта, кусәг кәй у, уый әмәе загъта:

— Мәен фәндү хәдзары хицауы фенүн. — Кусәг әм әдзынәг ныккаст әмәе йәм дзуры: — Әвәццәгән, ләппу, куыст агурыс?

— О, куыст агурын, кәд ам исты куыст уайд.

— Куыст бирә, кәд дәм хъару уа, уәд мах хуызәттән кәмдәридәр хъәздгүүты хәдзары куыст бирә ис.

Үәдмә ракаст иу гуыбынджын арәэт ләг әмәе дзуры:

— Цы ми кәңыс ныр, дәе родтә кәмән ныууагътай? — Әх-хуырст әм бадзырдта:

— Мәнәе ацы ләппу куыст агуры.

Хәдзары хицау ләппумә бакаст әмәе йәм дзуры:

— Цавәр куыст дәе хъәуы?

Ләппу йәм әфсәрмү цәстәй бакаст әмәе загъта:

— Цавәрфәндү куыст дәр уәд.

Хъәздыг ләг ахъуыды кодта әмәе дзуры:

— Ләппу, фыйяуу куыст мәм ис, әрмәст дын мызд уыдзән әртә туманы афәдз.

Ләппу сразы әмәе нылләууыди фыйяу, цингәнгә, уәддәр әгайтма куыстыл фәхәст дән, зәгъгә.

Цәуы ләппу-фыйяу хур бон уа, къәвда уа, хәринәг ын — кәрдзыны мур әмәе хъәдүндү, хаттай — цыхты къәртт.

Бонтә цәуынц, уәдәе цы. Ләппуйы зәрдә әхсайы йәе мад әмәе йәе фыдмә, фәләе цы гәнән ис, алцәмән дәр фәразы. Уәләдарәс дәр ихсий, дзабыртә дәр фәвәййынц әмәе ма, Хуыцау хорз, әмәе ыйн йәе хицауы фырты дарәсү зәрәйтә авәрүнц, ләппу әнәзивәг кәй кусы, уый тыххәй.

Ләгән йәе фос фылдәрәй-фылдәр кәнынц; ләппуйән йәе куыст зындәр кәны, уәлдайдәр уалдзәджы, фос зайн куы байдайынц, уәд. Уәдә ма кәд фылдәр әхца бакусин, зәгъгә, ыйл афтәмәй ахицән әнәхъән дәс азы.

Ләппу йәе мады әмәе йәе фыды тынгдәр мысын байдыдта

әмәе иу изәр йәх хицаумә баңыд әмәе йын афтәз зәгъы:

— Әз дәм ныллаууыдтән иу азы әемгүйүдмә, фәләе ныр дәс азы раңыд әмәе мә аудаз, мә мад әмәе мә фыды ма кәд фенин.

Ләг әм әдзынәг бакаст, уый зәрдәйә йәм мыттагмә ныллаууыд фыйайа әмәе загъта:

— Хорз, ләппу, нәма дә аудазин тагъд, фәләе хорз кәй бакуистай, уый тыххәй дын мәнә дә мызд әмәе фәндарастан фәү.

Систа йын әртын туманы дәс азән. Ләппу ма әхсәвү йәх лыстәнү ныххуыссыди, райсомәй раджы, Бонвәрнөн нәма сзындис, афтәмәй араст йәх хәдзармә.

Цас фәңыд, чи зоны, әмәе йәх зәрдүл әрләууыдис: «Ау, дәс азы ләджы күхү бакус әмәе маңы базон, фосы фәдүл ңауын йеддәмә, уәд мын ме ‘мәрттә цы зәгъдзысты нае хъәүү?».

Раздәхт ләппу фәстәмә йәх хицаумә әмәе йәм дзуры:

— Да бонтә хорз, мә хицау!

Ләг әй куы федта, уәд фәтарст әмәе загъта:

— Цәмән әрбаңыдтә фәстәмә?

— Араңын алләх, дәс азы дәм бакуистон әмәе дәм ницы базыдтон «гәррәх» әмәе «чых» йеддәмә, әмәе мә мә хъәуы куы фәрсой, цы базыдтай дәс азы дәргүү, уәд цы зәгъдзынән, әмәе дәм фәстәмә уый тыххәй әрбаздахтән.

Ләг ахъуыды кодта әмәе йын загъта:

— Уәдә мидәмә раңу әмәе мәм байхъус. Фыщаг: дыууә адәймаджы әхсән макуы баңу; дыккаг: дә ңаестәй кәй фенай, дә хъусәй кәй фехъусай, уыдан рәгъымә макуы хәццә кән. Гъеуый дын дыууә хъуыдаджы әмәе ныр фәндарастан фәү.

Ләппу йын раарфә кодта әмәе та аңыдис йәх фәндагыл. Цәуы, ңауы, цас фәңыдаид, чи зоны, әмәе бахәццә иу хъәумә. Иу дуар бахоста әмәе йәм ракаст иу ләг, базыдта йәх, фәндагон ләппу кәй у, уый, бахуыдта йәх мидәмә хәдзармә, әрбадтысты әмәе ныхас кәнинц. Уалынмә әхсәвәр сцәттә әмәе фынг әрәвәрдтой, фынджы алыварс әрбадтысты. Ләг фыды къуылдых күйдзән әрәвәрү, йәх уәлдай та йәх усән баппары.

Ләппу уыны, ләг күйдзы уәлдәйттә үсән кәй дәтты уый, фәләе ницы дзуры. Хәрд фесты әмәе ныххуыссыдысты сә лыстәнты.

Райсомәй ләппу фысымтәй арфәгондәй раңыд, кәй йәх бауазәг кодтой, уый тыххәй, фәләе ләг загъта:

— Мә хур ләппу, дысон ды дә фысымы руаджы уазәг уыдтә,

ахсәв та мә уазәг дә, әмә дын аборн ңауын нәй әнә райсом.

Ләппу фәкомкоммә кауы михтәм, әмә дзы алы кауы михыл дәр – ләджен сәр. Ләппу ницыуал сұзырдта әмә та баззад дыккаг әхсәв. Фәныхас та кодтой, стәй та фынг куы аәрәвәрдтой әмә та ләг усән куызды уәлдәйттә куы ләвәрдта, әмә та ләппу куы ницы загъта, уәд әм ләг бакаст әмә йә фәрс:

– Ләппу, диссаг мәм кәсы, знон, аборн ды мән ңауылна фәрсис, ңәмән афтә у, әмә дә куызды уәлдәйттә дә усән ңәмән дәттыс, зәгъгә?

Ләппу йәм бакаст әмә загъта:

– Мән цы хъуыддаг и, ңәмән афтә кәныс, уымә?

Ләтмә диссагау фәкаст әмә загъта:

– Тынг хорз хъуыды дәм ис, ләппу, уый йеддәмә мә куы бафарстаис, уәд дын дә сәрлы къодах дәлә куы михыл аәркодтаин. Ныр мәм аәrbайхъус әмә, ңәмән афтә кәнын мә усән, уый дын радзурон. Мәннә уыди бирә фос әмә сә дардтон сәрды хизәндөнү мә усимә. Фәзындысты әвзәргәнджытә, аәрцахстый мә әмә мын мә къухтә әмә мә къехтә сбастой, сәхуыддәг мын мә фос аскъәрдтой. Уәд әз мә усма дзырдтон, мә къухтә мын суәгъд кән, зәгъгә, әмә мә фос байсон, уый мыл йә къух ауыгъта. Уәд мәм мәнә ацы куызд аәрбацыд әмә мын мә къухты бәттәнтә бахсыдта, мә къухтә феуәгъд сты, әмә мә къехты бәститә фәлелг кодтон, асырдтон, мә фос мын чи атардта, уыдоны, нышцагътон сә әмә мә фос фәстәмә раскъәрдтон. Гъе-уәдәй нырмә мә усән йә бынат әмбарын кәнын.

ФЫДЫ ФӘДЗӘХСТ

Иу хәххон хъәуы, дам, царди әмбисонды рәдау әмә ңәст-үарзои ләг. Йә уд, йә дзәецц – исқәй тыхст ацаразын. Чифәнды йәм ңәмәдәрииддәр бауләфыдаид, уымәй, йә амал уәвгәйә, «нә» никуы никәмән загъта, әмә йә ном айхъуисти хәхбәстүл.

Уәд әм иуахәмы иу мәгуыр ләг фәзында әмә йәм аәрхатыд:

– Аз дә мәрдтә әмә де ‘гәстү уазәг, иу чысыл мын хәс ратт аәртә азы әмгъуыдмә.

– Хорз, – загъта ләг.

– Мәнә мә иунәджы хъус не ‘вдисән, әз дын ныртәккә ратдзынән ахца, ды та мын сә аәртә азы фәстә ратдзынә фәстәмә.

Әртә азмә йәк иунәг бахъомыл, әмәк йәм фыд дзуры:

– Цәугә әмәк мын уыңы Хуыңауы уарzon ләгәй ме ‘хңа әрхәсс. – Ләппү куы раст кодта, уәд әй йәк фыд фәурәдта әмәк йын загъта:

– Фыңғаг балцы цәуыс иунәгәй әмәк дын фәдзәхсын: фәндагыл иунәгәй хәринаг макуы бахәр. «Иунәг – хәйрәг» фәзәгъынц, әмәк иунәгәй хъаҳхъән дәхи.

Араст и ләппу, уәдә ңы уыдаид. Бирә фәңғыди әмәк бахәццә иу суадоны былмә. Кәсү әмәк доны был бады иу зәронд ләг. Әрбадти ләппу дәр әмәк зәронд ләгмә дзуры:

– Фарн дәм бадзурәд, Хуыңауы уарzon ләг, дә хорзәхәй саккаг кән әмәк иумә мә цәхх, мә кәрдзынәй саходәм.

– Хуыңау дын раттәд, уәздан бәлләң, цәхх, кәрдзынәй дәр «нә» нә зәгъдзынән.

Әрбадтысты дыууә фәндаггоны әмәк сәхи хорз федтой әмәк араст сты иумә хәсджыны хәдзармә. Къәсәрмә куы бахәццә сты, уәд зәронд ләг әрбадәлдзәх. Ләппу та йәк фысымтәм баңыд.

Тыңг ыл бацин кодтой йәк фысымтә, хорз әй федтой. Райсом ын ье ‘хңа ың къухты банимадтой әмәк йәк рафәндараст кодтой. Фәлә...

Фәлә хъәугәрөнмә нәма рахәццә, афтә хъусы әмәк әваст йәк фысымтырдыгәй кәуын рапхъуисти. Ләппу ныллаууыд әмәк хъуыды кәнүн:

«Аздәхин, әмәк кәд мә фысымтәй нә цәуы кәуын, нә аздәхин, әмәк кәд уыдоныл исты әрцид, уәд худинаг у».

Цыдәридәр, уәддәр цәуынвәнд скодта дардәр.

Цәуын та байдыдта әмәк фәхәццә ис, зәронд ләгыл кәм сәмбәлди, уыңы суадоны цурмә әмәк та диссаг: уыңы ләджы та уым байяфта.

– Җы хорз уыди, – загъта ләппу, – ам дә кәй әрбайяфтон, уый. Кәннод сихор кәимә бахордтайн?

Хәрд куы фесты, уәд та ләппу зәрондмә дзуры:

– Дә хорзәхәй, хорз ләг, знон мын ңы ‘рбадә?

– «Хорз ләг» – фәзмәгая ай скодта зәронд. – Әз ләг нә дән, фәлә удхәссәг. Әз дә фысымы уд хәссынмә әрбаңытән әмәк дын цалынмә дә хәс бафыста, уәдмә йәм хәстәг нә баңытән. Стәй дәүүен де ‘хңа дә къухы куы бафтыдысты, уәд әм фездәхтән әмәк йын рахастон йәк уд.

— Фәләуу, фәләуу, — загъта ләппу. — Ђемә уәд мә уәд та кәд хәсдзына?

— Уымәй мә ма фәрс, нә дын ай зәгъдзынән, уымән аәмә уәд әдзүхдәр дә зәрдә уымә дзурдзән.

— Нә, нә! Цыфәнды куы фәуа, уәддәр дә нә ныуудаздзынән, цалынмә мын ай зәгътай, уәдмә!

— Уәдә дә тәригъәд дәхи, — загъта удхәссәг. — Зәгъдзынән дын ай. Ѓэз дәм дә уәд хәссынмә фәзындзынән, ус куы ‘рхәссай аәмә иу уатмә куы ‘р҆цәуат, уәд.

Ләппу нылләууыд аәмә загъта, ус кәй никуы ракурдзән, уый тыххәй. Ѓемә цалдәр азы дәргъы аәнә усәй фәңарди. Фәләй йә ныййарджытәй йә хууырмә скодтой аәмәй йын әрхастой ус. Чындызәхсәв ын скодтой. Йә хуызисән ахсәв ләппумә бадзырдәуыд. Ләппу рауад, аәмә удхәссәг йә размә фәци.

— Цәй, — загъта удхәссәг, — әрхәңдә дә адзалы бон.

Ләппу фәтарст, фәстәмә дуары мидәгәй фәци, йә фыды ссардта аәмәй йын загъта:

— Нә уын загътон, мәнән ус курән нәй, зәгъгә. Гъенир мын удхәссәг мә уәд хәссынмә әрбаңыд.

— Фәләуу, фәләуу! — дзуры йәм фыд. — Ѓемә дын аэз аәнә ‘мбаләй хәрыныл макуы сбад, зәгъгә, куы фәдзәхстон. Ѓеви дә ферох?

Ницы мә ферох, уыцырдәм цәугәйә дәр аәмә аңырдәм цәугәйә дәр ацы зәронд ләгимә бахордтам иумә.

— Уәдә ма йә бафәрс, әппин, зәгъ, цәхх, кәрдзынән ницы аргъ кәнис?

Ләппу раңыд аәмә бафарста удхәссәджы.

Удхәссәг ын цы дзуапп радтаид, уый не ссардта аәмә мәрдтү Барастырмә баләууыд фәрсәг.

Барастыр Хуыщаумә фәфәдис. Хуыщау уәларвон, зәххон аәмә мәрдтү тәрхондонмә баләвәрдта хъаст.

Тәрхондон иу абонай иннабонмә фәтәрхон кодта, фәлә цәхх аәмә кәрдзынән аргъ скәнинән ницы амал ссардта, әрмәстдәр тәрхоны ләгтә аәмдзыхәй загътой — цәхх аәмә кәрдзынән аргъ нәй.

Афтәмәй уыцы цотуарзаг ныййарджытән сә иунәт рынәй дәр ферох аәмә удхәссәгәй дәр. Ѓемә ма абон дәр цәры.

ÆВЫД-ДЫВЫДНЫ ДУГ

C. Галаев

О ВРАЖЕСКОЙ РАБОТЕ БУРЖУАЗНЫХ НАЦИОНАЛИСТОВ НА ИДЕОЛОГИЧЕСКОМ ФРОНТЕ

Буржуазные националисты являются прямыми союзниками германо-японских, троцкистско-бухаринских диверсантов, шпионов. За последнее время в Северной Осетии имеется много яких фактов, доказывающих переплет всех этих заклятых врагов народа в их гнусной борьбе против партии и советской власти.

В частности, враги народа – буржуазный националист Косирати Сармат, троцкист Фарнион и др. – вели активную вредительскую работу на литературном фронте по прямой указке агента фашизма Гаппо Баева – заклятого врага осетинского народа. Вредительство это шло по линии протаскивания в Союз советских писателей «своих людей» – буржуазных националистов, белогвардейцев и иных вражеских элементов. Они всячески отирали от Союза советских писателей молодые растущие кадры осетинской советской литературы. Пробравшись в руководство Союза советских писателей Осетии, эти враги, работая вражескими методами, вели вредительскую работу и по линии издательства, пропуская в печать продукцию открыто враждебную партии и советской власти (произведения буржуазного националиста Малиева Г., произведения врага народа Тогузова Г. и др.). Свободно печатались такие произведения, которые освещали историю осетинского народа, историю гражданской войны в Осетии в буржуазно-националистическом духе («Темур-Алсак», «Гудзуна» и др. Малиева Г., «Новая эпоха» врага народа Тогузова Г.) и т.д. Они извращали факты истории осетинской литературы в угоду заклятым врагам народа.

В газетах уже писалось о том, как в программах ОблОНО по осетинской литературе, составленных профессором Дзагуровым, извращалась история осетинской литературы, как освещалась эта история в открыто буржуазно-националистическом духе. Программы эти уже изъяты.

Но из всех этих фактов и сигналов выводы до конца не сделаны. В частности, мы имеем в виду Осетинский педагогический институт. Правда, в институте много и длинно говорят о необходимости борьбы вообще с буржуазным национализмом и о борьбе против его конкретных носителей в институте, против профессора Дзагурова и профессора Алборова. А практически руководство института палец о палец не ударило в деле разоблачения конкретных фактов буржуазно-националистической и иной вражеской деятельности, которая проводится в стенах института. А факты такие есть, и довольно яркие. Руководство института, наоборот, пособничало вражеской работе буржуазных националистов.

Программа по осетинской литературе для института по поручению дирекции составлена профессором Дзагуровым Г. Программа эта от начала до конца составлена в буржуазно-националистическом духе. Во вражеском же духе составлена и программа по осетинскому языкознанию профессором Алборовым Б.

Совершенно очевидно для всех, что центральное место в деле изучения литературы осетинского народа должен занимать основоположник осетинской литературы и литературного языка, народный поэт Осетии Коста Хетагуров. Но по программе Дзагурова в этом деле для Коста отводится гораздо меньшее место, чем меньшевику Бритаеву Е. или буржуазному националисту Малиеву Г. и т. п. В разделе о Коста в программе фигурируют такие, с позволения сказать, «установки»: «Участливое изображение бедняков, батраков», «Срывы в творчестве Коста Хетагурова» и т. д.

Это является продолжением той гнусной политики, которую проводили враги осетинского народа – Косирати С. и другие, во главе с фашистом Гаппо Баевым, по извращению литературного наследства Коста. Эти враги в продолжении десятков лет прятали от осетинского народа истинное лицо Коста Хетагурова. Сам профессор Дзагуров Г. изрядно отличился по этой части, и теперь тоже продолжает эту гнусную линию. Иначе чем объяснить тот факт, что в программе по осетинской литературе, наряду с таким отношением к Коста, фашист Гаппо Баев фигурирует в качестве литературного критика.

Профессор же Алборов Б. в программе по осетинскому языкознанию пошел еще дальше. Он клеветнически зачислил Коста Хетагурова вместе с поэтом Темирбулатом Мамсировым, Бритаевым Е. и др. в лагерь «представителей националистически настроенной родовой верхушки».

Профессор Дзагуров в программе по литературе от начала до конца проводит открыто буржуазно-националистическую концепцию и в толковании творчества отдельных писателей (Бритаев Е., Малиев Г. и другие). В программе говорится о «мастерстве Георгия Малиева», о его «сочувствии бедноте» и о его «стремлении к чему-то неопределенному и необыкновенному». И в то же время ни слова не говорится об открыто буржуазно-националистических клеветнических произведениях Малиева Г., который в поэме «Темур-Алсак» описывает историю Осетии в буржуазно-националистическом духе и клевещет на Кабарду. Этот же Малиев Г. в сборнике своих стихов, появившемся в свет под редакцией врага народа Косирати С, клевещет на советскую современность (см. стр. 12, 16 и т. д. сборника стихов Малиева Г. «Ираф»). В поэме же «Гудзона» Малиев извращает историю гражданской войны в Дигории, падение Дигорского ущелья при наступлении белых банд в 1919 году «объясняет» тем, что не пришло еще время для борьбы (см. 59 стр. сборника «Ираф»).

Враг народа Косирати С. писал, что «социальная направленность – наиболее характерное в творчестве Малиева Георгия». Профессор же Дзагуров Г. представляет Малиева в указанной программе чуть ли не в роли организатора революционного движения в Осетии и сторонником Октябрьской революции.

Профессор Дзагуров рассказывает в программе о «первой большевистской газете «Кермен» (1920–1921 гг.)», но о буржуазном национализме и антисоветских вылазках, имевшихся в изобилии на страницах этой газеты, умалчивает. Вообще, газета «Кермен» в программе по литературе понадобилась профессору Дзагурову для пополнения букета его буржуазно-националистических рассуждений.

Выше мы говорили, что профессор Дзагуров освещает историю осетинской литературы в буржуазно-националистическом духе. Кроме приведенных фактов, в подтверждении этого нужно указать еще и то, что автор программы не дает альманаху «Зиу» четкой характеристики как прямому продолжению линии контрреволюционного «Малусаг». Умалчивается в этом деле и гнусная роль редактора этого альманаха врага народа Косирати С. И в то же время рекламируется сборник «произведений» другого врага народа Гино Баракова.

Не ясно ли, что мы имеем дело с открытой контрреволюционной, буржуазно-националистической вылазкой профессора Дзагурова под маркой составителя программы по осетинской литературе.

В 1928 году, когда в осетинскую литературу пришли уже новые

свежие силы советского литературного движения, враги народа Гино Бараков, Косирати С. и другие японо-немецкие фашистские агенты, орудовавшие на литературном фронте, «реорганизовали» Ассоциацию пролетарских писателей. На самом деле, конечно, никакой революционности не было. Это был маневр врагов в их борьбе против советской литературы Осетии. Это была попытка сохранить разбитые позиции контрреволюционных «Малусаг» и «Зиу». Профессор Дзагуров эти факты изворачивает в программе и ведет разговоры о каких-то «ошибках». Но это ведь не была ошибка, а была целая система, линия буржуазного национализма на литературном фронте против советской литературы Осетии. Этой враждебной линии держался и сам профессор Дзагуров, активно ее проводил и продолжает, как и видим, проводить и по сей день.

Мы уже говорили о том, как профессор по осетинскому языкознанию клевещет на народного поэта Осетии Коста Хетагурова. В той же программе Алборов Б. возводит Малиева Георгия и других буржуазных националистов в «представителей пролетарской поэзии». Профессор Алборов ни единым словом не говорит о Коста как об основоположнике осетинского литературного языка. Зато обильно ссылается на религиозных миссионеров и прочих царских колонизаторов. Рекомендует для изучения единого осетинского литературного языка фашистские «труды» Тиболова А. Рекомендует к программе давно изъятую статью Тиболова «Единый литературный язык для всех ветвей осетинского народа», которая в 1925 году была напечатана в «Известиях» Осетинского научно-исследовательского института под редакцией профессоров Алборова и Дзагурова. Статья эта явно фашистская. Тиболов в этой статье делит народы на части: «даровитую» и «недаровитую», клевещет на советскую Грузию, на советскую Украину, на ее культуру и язык, приводит как «образец» языкового строительства фашистскую Германию, клевещет на социалистическое культурное строительство. И этот, с позволения сказать, «труд», рекомендуемый профессором Алборовым в качестве пособия для изучения вопросов языкового строительства.

Во всем этом, конечно, ничего удивительного нет, так как в самой программе фигурируют такие, например, фашистско-буржуазно-националистические «установки», как «арийская ветвь языков», «национализация школ» и т. п.

Говоря о программе по вопросам языкового строительства вообще и языкового строительства в Осетии, в частности, профессор Ал-

боров совершенно умалчивает о ленинско-сталинской национальной политике, о роли товарища Сталина в этом вопросе, о его роли в разрешении национального вопроса, в частности, вопросов языкового строительства.

Не есть ли это откровенная вражеская вылазка буржуазных националистов? Несомненно, буржуазные националисты, под шумок воинистских речей руководителей Осетинского педагогического института о борьбе с буржуазным национализмом вообще, вели вплоть до последних дней свою подрывную работу. По этим программам контрреволюционного буржуазного национализма воспитываются кадры педагогов для средних школ.

Разговоры вообще, болтовня – стиль работы руководства Осетинского педагогического института. Так же вообще поговорили в институте о вреде педагогических извращений, а к концу 1936–1937 учебного года раздали студентам-дипломникам для подготовки к госэкзаменам программы по педагогике с явными педагогическими извращениями (подписал их руководитель кафедры педагогики Собиев М.). А профессор же Алборов с благословения директора института Тинаева Н. и при молчаливом согласии парторганизации оказался членом государственной экзаменационной комиссии института.

Вот почему итоги учебного года по Осетинскому педагогическому институту являются совершенно неудовлетворительными. Вот почему большинство студентов института не перешло на следующие курсы и получало зачеты на осень. Вот почему окончившие институт товарищи допускают в диктанте по осетинскому языку по 20 и более ошибок.

Нужно сказать, что республиканские партийные и советские организации, а также и городские уделяли работе Осетинского педагогического института совершенно ничтожное внимание. Директорами в институте в прошлом работали: враг народа Косирати С. – ныне арестованный, буржуазный националист Абаев Шамиль – ныне исключенный из партии, пособница врагов народа Баракова Е. – ныне исключена из партии. Последнее время в качестве директора в институте работал Тинаев Н. – прямой пособник контрреволюционных буржуазно-националистических элементов.

Орджоникидзевский городской комитет партии обсудил вопросы о работе Осетинского педагогического института. Тинаев Н., покрывавший и пособничавший вражеской деятельности буржуазных националистов, защищавший троцкистских последышей (Тинаев Б.,

Баскаев Дз.), распространяющий их клеветнические разговоры по адресу нашей партии, исключен из рядов партии. Вместе с тем городской комитет партии указал ряд мероприятий к тому, чтобы немедленно и решительно выправить работу Осетинского педагогического института.

Прежде всего руководство и партийная организация должны немедленно же подвергнуть широкому критическому обсуждению вопросы программ по осетинской литературе и языкознанию, с привлечением к этому делу широкого актива научных работников, и обеспечить институт к началу нового учебного года политически и методологически выдержаными программами, изъяв негодные. Специально рассмотреть перечень литературы, рекомендуемой к использованию по программам, обеспечив подбор такой литературы, которая отвечает требованиям большевистского изучения осетинской литературы и языка.

Во-вторых, до начала учебного года в институте должны быть рассмотрены планы всей организации и научно-методической работы деканатов и факультетов, а также вопросы укрепления их соответствующими руководящими кадрами, чтобы по-большевистски возглавить всю научную и воспитательную работу в институте.

В-третьих, дирекция и партийный комитет института должны провести всестороннюю подготовительную работу к осенним экзаменам с тем, чтобы суметь организованно провести новый набор, экзамены и прием зачетов от всех студентов, получивших зачет на осень и т. д.

Вся работа в институте должна проводиться под знаком выполнения решений февральско-мартовского Пленума ЦК ВКП(б) и указаний товарища Сталина, при всемерном развертывании критики и самокритики, решительно разоблачая всех и всяческих буржуазных националистов и иные вражеские элементы, ведя с ними непримириимую большевистскую борьбу.

«Социалистическая Осетия», 16 июля 1937 г.

ДЫУУАЕ ЦÆРГÆСЫ

(Украинағ əвзагæй)

Ой, зæгъы, иу тулдз бæлласыл,
Растдær йæ хæдсæрмæ фæзæн,
Гъеуæд куы цыди сæ ныхас
Уарzon дыууæ сахъ цæргæсæн.

Уæд уыцы уарzon цæргæсты
Се ‘ппæт дæр адæм куы зыдтой:
Фыццаг цæргæс уыди Ленин,
Дыккаджы Сталин куы хуыдтой.

Фыццаг цæргæс уыди Ленин,
Дыккаг та – Сталин. Сæ фæстæ,
С‘ алфамблай уыдонæн дзугтæй
Тахтысты лæппын цæргæстæ.

Ой, æмæ фыццаг цæргæс, дам,
Дыккаджы иу хатт куы уагъта,
Æмæ йæ мæлæты размæ
Йе ‘мбалæн афтæ куы загъта:

«Хъус-ма, мæ зынаргъ, мæ цæргæс,
Хицæнгæнæн бон æрхызти,
Куыстытæ-фæллæйттæ се ‘ппæт
Иууыл дæ бæрны уыдзысты».

Дзуапп ын куы радта уæд иннæ:
«Уый тыххæй ма тыхс, мæ зæрдийаг.
Ард хæрæм абон дæ разы:
Раст дын хæсдзыстæм дæ фæндаг».

Æмæ йæ тохон æрдбахæрд
Тынг раст ыскодта æххæст дæр:
Сарæста амондджын рухс цард
Махæн, наэ райгуыраен бæстæн.

*Плиты Грисы тæлмац
«Max дуг», 1938, №4*

ИРОН
ПРОЗАЙЫ
АНТОЛОГИ

ХЪУЫЛАТЫ СОЗЫРЫХЪО

(1900–1937)

Хъуылаты Садулләйи фырт Созырыхъо (Сикъо) дунейы рухс федта 1900 азы Згъуыбиры хъәуы.

Къорд бинонтә бәргәе уыдысты, фәлә сә сә фырт Садуллә сидзәртәй фәугъя, Сикъойыл фараст азы күү сәххәст, уәд. Цыппар әнахъом сабийән сә амонд уыд, әмә сә мад Гагуылен әвәджиауы дәсны кәрпхуыйәг басгүыхт – уый фәрцы сә хаста мамәлайы къәбәрәй.

Сывәлләтты хъысмәт зәрдәнизы хос фәци сә фыдыфсымәр Алыкандран дәр, әмә Сикъойы акодта Чъребамә, йәхи хәдзармә. Ахуыры фәндагыл дәр әй уый әрләууын кодта – ләппу баңыд Гуры гимназмә.

Паддзахад абухта, революцион змәлд скарз. Сикъо дәр, гимназист ма уыд, афтәмәй 1918 азы бархионәй сси Ирон полчы әфсәддон, ам та революцион хъуыдитә паракатәй хәлиугонд цыдысты. Әмә афәдзмә Хъуылайы-фыртәй раудад цәхәрәст әмә зынгзәрдә большевик.

Чысыл фәстәдәр Чъребайы әнахуыргонд фәссивәдән аеппәльид революционерты цардәй, сә ләгдзинадәй – дәнцәгән сын хаста литературон геройты: Чернышевский роман «Что делать?»-әй Рахметовы, Инсаровы – Тургеневы роман «Рудин»-әй, дзырдата сын Лилиан Войничы чиныг «Овод»-ы архайджыты тыххәй.

Уалынджы стыр бәлләхты, стыр тугныккаалды фәстә Гуырдыйы дәр әрфиадар советон хицаудзинад.

1923 азы Созырыхъои ног хицауад арвыста Мәскуымә уәлдәр ахуырад райсынмә, әмә ләппу сси Тимирязевы номыл хъәууонхәдзарадон Академийы экономикон факультети студент. Фонд азы фәстә йә фәцис әмә сыйдәхт йә райгүүрән бәстәмә...

Зәрдәргъәвд, удуәлдайә кусы алы бәрнөн бынәтты, 1935 азәй фәстәмә та йә тыхыскүүд царды кәрөнмә уыд Хүссар Ирыстоны автономон обләсты рухсады министр.

Кәд-иу сфаелдыстадон күистмә Созырыхъои әрмәст рәстәггай йеддәмә нә февдәлд, уәддәр ын ахадгә фәлләйттә

бахәссын бантыст ирон аив дзырды җөвәрәнтәм. Уәдәх курдиаты сәрибары тыххәй та уый куыд ныфғыста, уымәй ирдәр әмәх хүйздәр зәгъын, җөвәцәгән, зын у:

Куыд зын у җәргәсән,
Хъәбатыр җәргәсән,
Куы вәййынц йә базыртә баст...

Курдиаты сәрибар, зәгъгә, хицәнәй уымән зәгъәм, әмәх бәлләхтү бәлләхдәр та уый у: дзыләтү дзәвгар хайән сәрибар тәхудиаг нәу! Сә сәйрагдәр мәт вәййы гуыбын әмәх рагъы сагъәс.

Поэт, фыссәг, дам, пехуымпар у, развәлгъау бирәе цыдәртә базоны. Мәнәх Сикъо җәхсәрдәсаздзыдәй цы рәнхъытә ныфғыста, уыдонәй равдыста ие ‘намонд фәлтәры хъысмет дәр:

Нә дуне куыд мәңг у,
Куыд тухән у цард,
Рәстудән куыннә и
Нә зәххыл бынат...

Хъуылаты Созырыхъойы уацмыстәх хицән чингуытәй къорда хатты рацыдысты, сә нывылдәртә сты «Аевзәрст уацмыстә» – (Сталинир, 1957 аз), әмәх Беджызаты Черменимә сә иумәйаг чиныг – 1990 азы уагъд, уый дәр Хуссар Ирыстоны.

ДЫУУӘ КЪӘРНЫХЫ

I

Иу хъәу та нәм хуийны Стырфәтән.

Аңәзонгә ләгән куы зәгъай «Стырфәтән», уәд ай фенхъәлдән, зәгъгә, уыңы хъәуән әмбал нәй ацы бәстү, стыр дәр у әмәх фәтән дәр, йә иу кәронәй иннәмә дугъон бәх нә фәхәецә уыдзән, бакәнән дзы нәй адәмәй: йә мидәг бульвартә, трамвайтә әмәх диссәгтә. Афтәмәй уәләмә дәр аст хәдзары әмәх дәләмә дәр.

Дыууә доны кәм иу кәнынц, уым се ‘хсән фәзран аzzад: цъәх нәууыл рәүәдтә әмәх кәрчытә иумә хизынц, хуийы артә хъыбылы уидәгтә зәрдиагәй къахынц.

Фәлә Стырфәтән уыдонәй кадджын нәу. Уый у кадджын уымәй, әгас комы исполком уым кәй ис. Фәзән йә кәрон ног

агъуист, скъола, йæ фарсмæ та рагон аргъуаны мидæг – кооперат.

Иууыл диссаг дæм цы фækæсдзæн, уый – радио. Цалдæр æндзалмы кæрæдзиуыл бабастой, хæрдмæ сæ ныхъхъил кодтой, дынджыр кæрдотимæ сæ телтæй абастой æмæ... радио цæттæ! Кæмдæр Мæскуйы, Калачы – дзургæ кæнынц æмæ сæм Дударыхъо кæнæ Тепсарыхъо та Стырфæтæнæй хъусгæ кæнынц!

Нæ исполком Андри, йæ мард фесæфа, цы нæ æримысдзæн... Күyд фæразы уыйбæрц, йæ мард фесæфа! Иу хъæу дæлæ Джермугъы, иннæ Бурсамдзелийы, æртыккаг Хъугомы, цыппæрæм – кæмдæр Аердузы къуыппыл дзæгъæлæй аzzад. Ацу æмæ уыднимæ архай. Кæд зæрватаikk фестай, кæнæ аэропланыл сбадай, уый ўеддæмæ сыл чи аххæсдзæни, чи сыл фæзилдзæн!

Хæрз æрæджы та нæм сæмбæлд ахæм хабар, исполком æй йæхæдæг равзæрста, стæй этапæй горæтмæ арвыста фыдгæнджыты. Хъуыддаг уыйд афтæ: иу мæйдар æхсæв Хъугомы хъæуккаг Пала æмæ Парса сфæнд кодтой хæтæны фæцæуын. Арымысыдысты, мæгуыр, сæ фыдæлты хабæрттæ, «Особайы» диссæгтæ: мæнæ-иу Кæсæгæй кæнæ Цæцæнæй æгас рæгъæуттæ куы ратæлæт кодтой, уыцы æмбисæндтæ, æмæ сæ зæрдæтæ ныххæррæтт кодтой, ссыгъдысты æнахуыр фæндонæй:

– Гье, мардзæ, кæд мах дæр исты хъару, лæджыхъæд равдисиккам!

Палайæн йæ зæнгæйтты бызгъуыртæ æрзæбултæ сты, Парсайæн та йæ цухъхъайы зæронды, цыма йын æй куыйтæ ныттыдтой, уыйай. Парсайы сæ хъæуы хуыдтой дæлимон, къаннæг æмæ хин лæг кæй уыйд, уый тыххæй. Уæле цы уыйд асæй, авд ахæмы зæххы бынты цыд. Палайы та хуыдтой кæфой, чысыл йæ дзых хæлиу кæй дардта, уый тыххæй. Йæ бур хъози дæндæгтæ цæрæнбонты никуы бамбæрзта. Сæ дыууæ дæр кæрæдзийæ нæ хицæн кодтой Габаты гал æмæ хъугау. Диссаг сæ хъуыддаг уыйд, – кæрæдзимæ лæгъз ныхасæй никуы сдзырдтой. Иууылдæр схуыст, быцæуыл лæуд уыдысты, афтæмæй æнæ иумæ сæ бон нæ уыйд иунæг сахат дæр. Палайы исчи куы хуыдта, уæд Парсайы дæр фæхонын хъуыд.

– Кæрæдзийæн фæлдыст фæут, – худтысты сыл сæ сыхæгтæ.

Гье, æмæ дын сфæнд кодтой хъазуаты хæтæны фæцæуын, æхсары къæдзилыл сæ сфæндыд ныххæцын. Гъæйтт-мардзæйы араэзт ракодтой сæхи. Парса кæмдæр æхсонджын дамбаца ссардта,

топпыхосәй йә байдзаг кодта, дыууә нәмыгәй йә сифтыгъя. Сахъ фыдәлтә дәр, дам, афтә ифтыгътой. Пала рахаста йә фыдыфыд Мәхәмәты ахсаргард, әңгәй йә кәрддәзәмән ие ‘рдәг кәмдәр фесәфтә аәмә згәйә уәләмә сласын дәр нал күымдта, фәлә уый дәр ницы кәны. Иудзырдәй, сә бон Германән дәр уыд хәст расидын.

– Ма йә сәлвас, Хуыцауы хатыр бакән, әндәра арв сәрттивдән әмә әркъәвда кәндәзән! – хынджыләг дзы кәны Парса – уыцы дәлимон.

– О, о, иу дә хуызәни дәр дзы нә акусарт кодта мә фыдыфыд Мәхәмәт, мәрдты йын гәбәр хәрәг фестай! – мәсты кәны Пала.

– Хәдзары даринағ фос мәнә уый у, – әрхоста Парса йә ахсонджын дамбаца. – Айразмә мыл бирәгътә әрәмбырд сты, гъе әмә, мә хур, дәңг-дәңг сә райдыйтон ацы дамбацайә әмә дзы иу фондз маргә ақодтон, иу ахәмы – Җәфтә.

Пала хорз зоны, Парса гәдүнхас кәй кәны: иу ахстән дамбацайә уый әппәт бирәгъты күүд фәзагътаид, фәлә йын дзуапп раттын фәзивәг кодта. Афтә Җәуынц мәйдары, ахәм мәйдар та, әвәццәгән, дәлзәххы дәр никуы уыд. Җәститә барәй дәр цыынд кәнинц, уәддәр сә уынгә ницы кәнинц: фәнды сә кәс, фәнды ма.

– Җәй-ма, Парса, нәма фәхәеццә кәнәм?

– Сабыр дзур, мард дә хәдзарәй рабыра, әрбаввахс стәм Стырфәтәнмә.

– Әвәццәгән, ам нәй Стырфәтән, әндәра...

– О, нал ис ам, дәлә, дам, Калакмә адымдта, уәдә, къәхтәйил базад әмә дон-дон дәләмә афардәг – уәд мын дә бинонтәй иу мауал бazzайәд.

Парса йә хъәләсү дзаг ныккәл-кәл кодта, Пала та фырмәстәй, чысыл ма бахъуыд, мисындинзәгау фәйнәрдәм атъәпп уа.

– Әз дәр сәрхъян дән, дә хуызән кәфойдзыхимә ахәм хъазуат хъуыддагмә чи Җәуы, уәгъды мә худинаг кәнис.

– Бындар фәу, Зелимхан* дәр дәу хуызән кәм уыди!

– Сабырдәр дзур, стәй де ‘фсәртыл дур әруайәд, кәд күйрой нае фестадысты. Дзәнгәда Җәгъдыс, әндәр ницы. Ныр хъәумә дәр әввавхс стәм... Гъе, сызгъәрин фестай, кәд Җәй ахсәв скодтай! Җәсты къух күү фәтъыссай, уәддәр ай нае

фендынә. Къәрных, дам, әмәе бәллы, әмәе мәйдар әхсәвмә – уйй әмбисонд махыл дәр әрцыд.

Әңгәдәр, арвәй, зәххәй, чи сәе кәм уыд, уйй бәрәг дәр нә уыд, әгас дуне цима талынг ран, къутуиы бын бачындәуыд.

Бафтыдысты фәрвәджынмә, фәрвыйты фәсте комы дон дурттыл йәхі хойы, йә уынәрәй әхсәвли фынаәй халы.

– Гъеныр хъыпп-сыпп мауал скән, уләфгә дәр күйд нәуал кәнай, афтә бакән. Зоныс, ам къәнцылары цур радио сарәзтой әмәе уымәй тас у. Уәлдайдәр, давынмә цәуәм, уйй тыххәй маңы сраеди, әндәра нә Калачы фехъусдзысты, уәдә күйд әнхъәллис: Калачы куы дзурынц, уәд сәе мах уырдыгәй ардәм хъусәм, әмәе нә уыдон дәр ардыгәй уырдәм афтә фехъусдзысты.

– Иууылдәр гәдү ныхәстә сты уыдон, радио дәр, телефон дәр. Ахәмтәй мән ничи фәсайдзән.

– Ахәмтән та, әвәдза, ды цы ‘мбарыс? Дә хуызән әнәмбаргә хәрәгимә ахәм стыр хъуыддаг чи кәнел!?

Тынг смәсты ис Парса, ие ‘мбал Пала ахәм хуыматтәджы хъуыддәгтә кәй не ‘мбары, әмәе йә хъәр фәтвынгдәр кодта:

– Нал дә фәразын, кәдмә дә ахуыр кәндзынән? Ды мын мәе быйзгүйр цухъхъамә ма кәс: әз фараст къласы студентты скъолайы фәдән, а-дыууә боны мын мәе квитанцә дәр сәрвитетдзысты, уйй зоныс! Гъе, уәд мәм кәсдзынән. Нә комән сауджын нылләудзынән, иунәг Хуыцаумә скувдзынән: гъе, зәгъгә, Палайы мын әрбамар, әмәе дын а-ләппу дыккаг бон дә хист ахәрдзән.

– Ахәрдзынә хәрәдҗы дымәг...

– С-с-с, сабыр... Күйдзы рәйд нә фехъуыстай?

Пала әнәбары фәгүубыр кодта, ие ‘хсаргарды фистоныл фәхәңцид. Риуы гуыпп-гуыпп ма кәм әнцайы, әстиста – дзагъыр, тарст гәдыйи әстиста. Фәрв бәласәй хус къабуз рахауд әмәе Палайы сәрүл сәмбәлд фыбылызыу. Иууыл сәе уд сүн уйй фәңәйтәхын кодта. Цәйдәр даргъ аууон, цима доны былырдәм бәләстү ‘хсән багәпп кодта, йә къаҳдзәфтә дәр ын цима әрүхъуыстой.

Парса уәддәр хъәбатырдәр уыд, йә бон ма хъуыды кәнин уыд, йә зәрдә уайтагъд фехсайдта, зәгъгә, сәе разы чидәр бабадт, уыңы чидәр та әнәмәнг исполкомы милиционер – даргъ Сала уыдзән. Әнәмәнг даргъ Сала уыдаид. Хъәр ницы суән-

дыд Палайән, фәлә ыйын йә цүхъхъайы гәбазыл рахәцыд әмәе йә фәдил фәласы.

— Мә фәдил цу, хәлиудзых, уый, әвәццәгән, Лексаты быннатыхицау уыд, ахәм әнафоны уый йеддәмәе ам кәй цы хъуыдаг ис?.. Әнәккәрцц, әнәхъәләба әвәр дә къах. Бынтондәр мауал суләәф дын куы зәгъын.

— С-с, уәләты әрбахиз, ам цыыф у.

Пала фәстәмә фәкәсын дәр нал уәнды. Фыбылызын ноджы йә хәлаф әрхай-әрхай кәны әмәе, йә астәубос әрбалваса, уымә дәр ай не ‘вдәлы.

Парсайән дәр йә цәстисты әхсидәвтәе ратәх-батәх кәнынц, йә дәндәгтә кәрәдзи мидәг бамыр сты аркъяуау.

Афтәмәй хидмә бахәццә сты, хиды бын дон зилдух кәны, йә уынәрәй бәстә хәссү. Ахызтысты йә сәрты, куыройы дәлвәрсты, куыройы дон нә федтой әмәе дзы комкоммә баләгәрстой. Фәлә ахәм рәстәдҗы уыдәттә чи хъуыды кәны! Чысыл фәстәдәр хъәугәрон кауы цурты фәхъуызынц. Кауы мидәгәй хүм дымгәмә сусәг сыйбар-сыйбур кәны.

Хъыпп-сыпп никүциәй хъуысы. Стырфәтән мәрдвынәй бакодта, цыма ыйыл әвәджиаг сау халон йә базыртә әртытынта, уйайу. Фырталынгәй нәдәр хәдзәрттә әвзарынц, нәдәр исполком йә радиоимә.

Иу стыр дуры цурмә куы бахәццә сты, уәд уым чысыл әрныгъуылдысты, бынтондәр зәххыл, нәудзармыл әрбадтысты. Ам Парса йәхицәй инструктор акодта әмәе амоны сусәгәй Палайән:

— Фыццаг хәдзар у Лексайы, дурәй агъуист. Бамбәрстай? Бынәй скъәт, уәле та сәхәдәт цәрниң. Фаллаг кәрон уәлувад, йә быны – кәрт. Сә фос уым сты. Лексаты куыздән йә ном Мила, ма дә ферох уәд. Стыр бур куызд. Тәрсгә дзы ма кән, базәронд әмәе йә цуры сармадзанәй куы ‘хсай, уәддәр нә райхъал уыдзән. Хъомәй иу йеддәмәе раскъәрын нә хъәуы, сә нардмә-иу сын бахъав. Уәдә, зондәй архайын хъәуы кәддәридәр. Бамбәрстай, сәрхъән?

— Бамбәрстон...

— Тәрсгә кәд нә кәныс, мыййаг? Кәд тәрсыс, уәд мәнә мә худ ныккән.

— Тәрсгә та уанцион нәу? Әмә әз авдсәрон уәйыгәй куы нә фәтәрсәрдзынән, – зәгъы әнәбәры Пала, фәлә мидәгәй та гуырысхойы ныххауд.

– Уәдә разәй ахиз, аәз дәм мә хъус ардыгәй дарон, әндәра ды ницы баҳъахъәндзынә, хәлиудзых дә, әмәе нә дыууә дәр иу доны къусы сәфт әрбакәндзыстәм. Кәрты дуар-иу дзәбәх әрбакән, арахсттай, йә хъинцъ куыд нә фәецәуа. Стәй сабыр, хәрз сабыр иу нард стурыл дә къух әрсәрф, йә гуыбын-иу ын ахъыдзы кән, куыд дыл әраууәнда. Стәй йә дуарәй федде кән. Уый фәстәе дын физонджытә та аәз араздзынән... Уәдә, бур физонәг цъыс-цъысгәнгә. – Цәугә ныр, уәгъды дзәнгәда мауал җәгъд.

Пала бәргә әмбары Парсайы хиндзинәйтә, фәлә цы зәгъя? Физонджытә аразын, әниу, йәхәдәг нә базонид? Йә маст баурәдта, җәмәй йәхи тәрсагәй ма фенен кәна.

Куыд та йыл разылд хинәй ацы налат!

Фәхъуызы Пала рувасау, ие уәнгтә ныттынг сты, әдзынәг сә ахъардта кәрәй кәронмә, йә зәрдә, карчы зәрдәйяу, тыррыкк-тыррыкк кәнү, йә худ йә дәлармы, йә сәрыйхъуын та арц сләууыд, сәрү царм әлхысчытә кәнү. Афтәмәй йәм чысыл исчи куы фәхәпп кодтаид, уәд дә фыдгул дәр афтә, йә бынаты әвиппайды цъәх фәнык фестадаид. Боныгон йә цәстытә гәдыйи цәстыты хуызән, ныр сә ныдздзагъыр кодта, кәд сә уынгә рәстмә ницы кодта, уәддәр. Бахәццә кәртмә. Мидәгәй стуртә арф ныууләфынц, хъәрәй асдәрынц сә царм, әнәбары сынәр җәгъынц.

Парса дуары аууон бады, кәсиси Палайырдәм, иууылдәр хъустә фестад. Тас, стыр тас хойы мидәгәй риуы гуыдыр. Йә уләфт хаттәй-хатт бынтондәр йә хъуыры фәбады. Раст, топпы сампал куыд сәргъәвай, йә нуәрттә афтә әркъәппәввонг сты. «Гъе, хәлиудзых, цы фәдә?» – хъуыды кәнү йәхинимәр, цәсты ныкъуылд әм сәдә азы бәрц кәсиси.

Пала дуар бакодта, рәстәг дәр йә бынатәй фезмәлыид. Тагъд-тагъд иу хъугыл йә къух әрсәрфта, Парса йын куыд бацамыдта, афтә. Хъуг фәтәррәст кодта әмәе дуарәй федде. Хъуг лиздзы. Пала йә фәсте суры. Парса та дуры аууон сагъдәй аzzадис. Фырадәргәй йә мидбыл әнәбары худы, йә дзых суанг фәсхъустәм афаст.

– Табу дәуән, урсбоцъо Уастырджи, – ахъуыды кәнү Парса. – Иууылдәр хорз, куыд әмбәлы, афтә.

II

Парса сыстади џадәггай, фәстәмә иу каст фәкодта әмә, Лексаты уәле цы хәдзар ис, уым рудзынджы рухс ауыдта.

– Мәнә диссаг! Цафон рухс у ай? Ам ләппу ма уәд, әз сәкуы нә абәрәг кәнон.

Дардыл азылд әмә, рухс кәңәй калд, уыцы рудзынгәй бағудзицц кодта. Мидәгәй џарциаты диссәгтә әмә әмбисәндтә: дыууә усы арахъхъ уадзынц, сә иу сай дарәсү мидәг, бады къонайыл, инна та, хъулон кәлмәрзән йә уәлә, артձәстү раз къуыдырыл бады. Сә дыууә дәр афтәмәй сә сәртә сә уәрджытыл әруагътой әмә фәйнә зәрдиаг фынәй скодтой.

Дынджыр әрхуы аджы алыварс фәздәг, зәлдаг хызау, хәрдмә, ердомә згъоры, милийә та арахъхъ әвзист тәдзынәг дурынмә зәрдиаг зардҗытә кәнен. Парсайән арахъхъ тәфмәйә комыдәттә әруадысты, мидәгәй әнәхъуаджы әлхысчытә скодта ахсән. Диссаг у Парсайән йә хъуыддаг: куыддәр нуәстү тәф фехъуса, афтәй үәзәдҗы ахсәнән әнәсрисгә нәй. Ныр дәр афтәй: арахъхъ хәйрәг йә гуыбыны скафыд:

– Гъе, сыгъзәрин фестай, куыд згъоры милийә... Тәхуды, уымәй иу дыууә әрхырх... – Хъуыды кәнен, гурысхойыл фәци. Арахъхъ хәйрәг та мидәгәй кафы, хъуырмә ләбуры, сәримагъз фырмондагәй уыцы әхсизгон талынг әрбавәййы. Уайтагъд йә дзых әрбахус: дойны кәнен, әнахуыр дойны.

– Гъе, бар дәр йәхи... Иууыл мә Сыбыры хай куы фәкәной, уәддәр әнә афәлваргә нәй.

Дуар зыхъхъыр, җәмәй фәздәг хәдзары ма бада, гәзәмә бахәцын йеддәмәй ыйл нә бахъуыд. Гъе, әрмәст замана: къонайыл цы ус бады, сай дарәсү мидәг, уымән йә къух раст дурыны цур, йә фынды та раст милимә әруагъта, цима йәм смудгә кәнен, уыйау. Арахъхъ әвзист тәдзынәгау згъоры, йә зардҗытәй, диссаджы каддҗытәй, йе ‘мбисонды аргъәуттәй не ‘нцайы.

– Пуй, хәрәг фест, кәд йә тәkkәе цур цы сбадтә!.. – Мәстү кәнен Парса уыцы әнәхуыщауыхай усмә. Дуары цур аууоны әрныгъуылд, исдугмәй үә ныифс нә хаста, – уәд та, зәгъгә, әрәхснырста әмә үә фынды мә къухыл аныдзәвдис. Арахъхъ хәйрәг әй уәддәр фесхуиста, исдугмә бахъуызыд, бахъуызыд... стәй фәләбурдта дурынмә әмә фәстәмә, гәдийау, иу сәррәттә ракодта. Куыддәр әгъдауәй къәсәрил фәцуудыта әмә дуа-

рыл йæ тъæпп фæцыди. Дуар ныхъæрзыдта, бирæгъяу нынни-
удта. Парса згъоры, цыма йæ фæсте сурынц æнæхъæн æфсæдтæ,
уыйау. Куыройы доны сæрты рахызт, хидыл атахт æмæ уыр-
дыгæй фæстæмæ иу каст фæкодта. Никуы æмæ ницы. Раирвæст,
иудзырдæй. Зонгæ дæр æй, æвæццæгæн, нæ бакодтой. Арахъы
тæдзынæг та уым милийæ суанг фæсдуармæ рафæд кодта.

Уастырджимæ та ныккуывта Парса, гъей, зæгъгæ, уæддæр
дæу цы бафæнда, уымæн æнæ сæххæст нæй, афтæ дзæбæхæй
йæ фервæзын кодта, ахæм дурын йæ къухы, афтæмæй.

Суры йе ‘мбалы Парса, фæрвджынæй рахызт. Нæй, никуы...
Нал ис Пала. Адæргæй дурын йæ дзыхмæ фækъул кæны æмæ дзы
зæрдиаг хуыпп акæны. Афтæмæй иннæ фæрвджынмæ бахæццæ,
байяæfta йæ цæдисæмбалы, хъæбатыр хуыснæг Палайы.

— Гъе, æмæ мын кæдæм лиздыс, гъе, тæрсгæ цæмæй кæнys?
Нæ зоныс, Парсайæн нырма æмбал кæй нæй зæххы цъарыл!
Дæхи хуызæн хæлиудзых æй, кæд мыйайаг, не ‘нхъæлыс?

— Апу, куыдз! А-лæппу дын мæ хъугæй хай нал ратдæн.
Фыдæбон æз кæнон, физонджытæ та дзы ды хæрай?

— Ма мын дзы ратт... Мæн физонæг æппындæр нæ хъæуы.
Мæнæ ацы дурыны нывонд фæүæнт бæстыл цыдæриддæр фи-
зонджытæ ис, уыдон!

Пала джихæй аzzад:

— Циу, цæй дурын у?

— Ницæй дурын, мæнæ имерет кæй æрбаласынц, уыцы ду-
рынтай, æлыг сыджытæй йæ саразынц, стæй йæ басудзынц...
Бацæудзæн дзы афтæ... иу фондз авджы. Сæгъяу ныууас, хæрæг,
æндæра дын дзы нæ ратдзынæн.

Пала фембæрста хъуыддаг æмæ раст сæхи сæгъы уаст нык-
кодта, ме-е, зæгъгæ. Арахъыыл уый дæр нæгъ нæ загътаид.

— Афтæ, гъе. Ныр дæ нæма бауырныдта, Зелимхан дæр æз
кæй дæн æмæ студент дæр?

— Сегас дæр дæ, Парса, мæ уд дæ нывонд. Афтæ-иу мын мæ
зæрдæ истæмæйты бахъæлдзæг кæн.

Ныры хуызæн никуы бацин кодтой кæрæдзиуыл. Äрмæст
мидæгæй Палайы цыдæр æлхыскъ кодта, зæгъгæ, ехх, ацы хатт
дæр та Парсайы хуызæн хъæбатыр цæуылнæ рацыдтæн. Ничи
йæм кæсы, цы диссæгтæ иын бантыистис. Йæ ном хъуамæ
гæххæтты фыст æрçæуид ахæм лæгæн.

Айтæ-уыйтæ нал фæкодтой, фæлæ сæ хъуджы фæрвджы-

нырдәм фездәхтой, синагәй йә әрбастой әмә сәхәдәг, уәздан хъаны фырттау, цъәх нәууыл әрбадтысты сә уләфт суадзынмә. Уым ма сын әнәскувгә цы бazzадаид – суанг Бурсам-дзелийә райдай, Къарасет, Хъартайы дзуар, Мыкалгабыр, Джеры дзуар... Суанг быдыры дзуәрттәм ахәццә сты.

– Ай та, зәгъгә, цы зәд, цы дуаджы ном не ссардтам, афтәмәй нын хуыздәр әххүйис чи бакодта, уымән әхىон.

Сәрмагонд куыvd – сә каджын фыдаелтән: иу мард дәр сын әнәрухс нал бazzад. Арахъхъ әмә хъуджы хицәуттән дәр акуывтой, уыдоны ном дәр ссардтой сәрмагондәй.

Иудзырдәй, мәйдар әхсәв кәд уыд, уәddәр дурынән йә бынәй рухс суагътой. Стәй йә Парса фелвәста әмә йә доныбылырдәм ныzzыгъгуытт кодта, уый та дзы, зәгъгә, әнхъәлмәгәсджытән. Йә дзыгъял-мыгъул дуртыл фәцыд.

Уый фәстә бавнәлдтой кәрәдзийән пъятә, хъәбыстә кәннынмә. Бацыйсты, хъуджы әфцәджы әртихстысты, уымән дәр пъятә, хъәбыстә, зәгъгә, ахәм чырыстон, ахәм сабыр хайуан әргәвдинән дәр тәригъәд у. Стәй та наәудзарыл әрбадтысты әмә зәрдиаг, уәззау ныхәстыл, хәкъуырцгәнгә, нылләууыдисты.

– Гье, дәу ме ‘фсымәр цы Хуыцау нә фәкодта, уый куыдзау фәниуа мәрдтә әмә дзәнәты... уәләуыл дәр.

Палайән йә зәрдә әнхъизәнау сферлмән, райвәэз-байвәэз байдыңта, стәй йә җәстисты сыг фәкъәртт, bogъ-bogъ ын бацайдагъ.

– О, мә ахсджиаг... чи мын ис, ихъ... чи мын ис, дәуәйеддәмә... мә бинонтә дын... ихъ... иууылдәр... ихъ...

Нал фәцис йә ныхас, җәстистыг хъуыры фәбадт. Парса йыл тынгдәр нытыхст, фәлә ын әрсабырән куы ницыуал фәрәэста, уәд ын йә мад әмә йә фыдән дзәбәхтә ныссидт әмә уәлгоммә сферлдәхт.

– Гье, Пала, значитт, қәсис, уәлә арвы кәрон стъалытә разынд... Уыдон Авд хойы сты... Уәдә, Авд хойы... Значитт, иууылдәр мә хотә сты, фәлә дын дзы иу дәр нә ратдзынән... Значитт, исе мой, и на студент, а он сестра. Кәд дә фәнды, сә нәмттә дәр дын зәгъон: адин ест Гадәкк, другой Уәдәкк, есчо Аззә, есчи Уззә, Ац әмә Урдаган. Последнәй – мәгүүр Гәдо... Дәхуызән мәгүүр әмә дурак. Әз дән первәй. Әз... әз... ихъ...

Нал фәци йә ныхас әмә йә сым-сим, йә фынды әхситт

айхъуыст фәрвджыны. Пала дәр, кәуынәй күң бафәллад, уәд йә худ йә нывәрзән бакодта әмәй йә фындағы хырхәй фады.

Хъуг сәм зулмә бирә фәкаст әмәс сә үындәй күң сәфәлмәңцид, уәд уый дәр нәудзарыл йәхі аруагты әмәс сиңәр цәгъды.

III

Бон цәэх байдыдта, афтә Парса диссаджы фын уыны. Цыма Пала сыхъал, уәләмә сыстад, әмә... мәнә диссар! Фыццаг ыл сыйқатә разад, дынджыр сыйқатә, Палайыл. Уый кәд Пала нау?! Ай уәйыг цыдәр у, гуыбыр, мәнә Лексаты бынатахицау – раст хохы яас.

Парса бынатахицауән йә ныхмә нылләууыд:

– Гъей, әввахс мәм ма ‘рбацу, әз Нарты Батырадз дән әмә әгасәй әндонәй конд дән! – хъәр кәнни Парса. Уәйыг әм багәпп кодта, әмә Парсайән йә уд йә къәхтү бынәй фәңгәйттах! Лидзынта байдыдта, лидзынта байдыдта, йә къәхтәй йә быны дыдәгътә кәнинц. Бынатахицау әй – хохы яас уәйыг – фәсте фәсурлы. Хәрз чысыл ма йә хъәуы, ныртәккә йә әрбайиафдзән.

Фесәфт, иудзырдәй, Парса, йә бинонты ма күң федтаид. Йәхинимәры хъуыды кәнни, хъуырдухәни бахаудта, йә лыгъд нае уадзы, афтәмәй: «Ай хуызән бынатахицау никүң федтон. Хъуынджын, йә күуди йә фәдым ласы. Фәләуу-ма. Уый бынатахицау нау!. Пала, ды күң дә уый! Гъе, Хуыцау дә фесафа, фәтәрсын мәк кодтай, Пала, мәхі Пала, мауал мә сур. Әз Парса дән, нал мә базыдтай, – Хъамбохъаты Парсай?»

Парса йә лидзынәй әрәнцад, ләнк-ләнк кәнни. Цас әй фәсирдта уыцы әевзәр кәфойдзых! Кәсси, әңгәт йә разы бынатахицауы бәстү – Пала. Уалынмә та Палайы уәлә, фыццату, сыйқатә, раст хъуджы сыйқатә, фәсте хъуджы күуди; бынитондәр хъуг фестад Пала.

– О, Хуыцау, табу дәуән!.. Хъойс, дидо, хъойс, дидо!¹ Ай, цы хъуг радавтам, уый күң у. Гъәй, мардән дә аргәвстәуя, йә синағ раскъуыдта, әвәңцәгән.

Кәсси Парса, хъуг әм комкоммә әрбаләгәрдү, йә цухъхъайы гәбазыл ын дәндагәй ныххәңцид әмәй йә айваз-айваз кәнни.

– Хе, Пала, огеч, ныр та хъуг фестадтә?

Уый уәddәр не ‘нцайы, тынгдәр ын ахәңыд йә цонгыл.

– Огеч, Пала, фынаң мә бауадз... Огеч, дә мад әмәе дә фыдаң афтә уа!

Уалынмә хъуг ләджы хъәләсәй сдзырдта:

– Сыст уәләмә, хәрәг! Нә хъусыс, уәләмә дын күң зәгъын!

Парсайән йә фарс дәр бацавта, тынгдәр әй ныууыгъта.

– Хе, Па... Па... бә-ә-ә! – Фәстагмә йын фысы уастырдәм аздәхт, йә ңастьытә күң асәрфта әмәе йә разы әртә ләппүйе күң ауыдта әд гәрзтә, уәд... Әртә фәскомцәдисоны, бын-дзагъд фәуой, әхсәв дәр сын әрәңцой нал ис, сә иуәй иннәе уәнгджындәр, ңыма ләбургә кәнүнц. Йә ңастьытә атартә сты Парсайән, ноджы сә әүүәрдү, кәд ма, зәгъгә, фынаң дән. Фәлә ңаєй фынаң әмәе ңаєй ңыдәр! Рахәңыд ын йә цонгыл сә иу, Гегета, әмәе йә Палайырдәм баласта.

– Рацу дын зәгъын, хәрәджы фырт!

Сыхъал кодтой уый дәр. Тәрсәгау тәрсә Пала фәкодта, раст цикъәйай афәлурс, стәй бынтон бацъәх, уый фәстә әвзалаыйай ныссай, иудзырдәй, йә хуыз авд фәлтәры афәлывта. Райхъал кодтой уый дәр, райхәлдтой хъуджы әмәе фәстәмә Стырфәтәнырдәм фәңәуынц.

– У, хәрдҗытә, кәдәм давтат мәгуыр ләджы хъуг?

– Мах, мах ницы... йәхәдәг.

– О, уәдәе уә, әвәңцәгән, йәхәдәг фәңәйдатта. Диссаг нәу, күңд хәйрәг хъуг у!

Палайән ңе згәхәрд йә фарс хойы, йә зәңгойы быйзгүйртә сә хъустә тиљинц, Парсайән та, ңыма йә цухъхъа күйтә нып-писткүүлтә кодтой, уыйай сә дыууә дәр къулбәрзәйә фәңәуынц, дысоны арахъхъәй сә сәртә здыйы хуызән – уәззаяу.

Хъуг сә разәй згъоры, ңыма сә мәстәй мары, уыйай.

– Гъей, хорз физондҗытә нә уыдышты? – хынджыләг сә кәнүн Гегета, йә ңаест сәм әрныкъулы. Уыдон ницы дзурынц, сәхинимәрү ын йә мад әмәе йә фыды аелгъитынц.

– Җәй, кәдәм ма сә кәнәм, ам сә фервәзәм, агуыпп сә кәнәм, – дзуры иннәе ләппү, йә винтовкайы сампал скъәрц-циятә кәнүн. Пала әмәе Парсайы бирә нал хъәуы әрхаяуынмә, сә уәрдҗытә сә быны дыдәгътә кәнүнц, фәлтау зәхх күң аскъуыдаид әмәе уым күң ныххаудаиккөй.

– Амарәм сә! – хъәр кәнүн әртыккаг, әмәе та уый дәр винтовка сәргъявшта.

— Гъе, ләппу, иуырдәм ай дар, уәд та, әңгәт, фәирвәзтис, — бустә кәны Парса, фәлә ма йә риуы гүипп-гүипп кәм әнцайы. Пала та бынтондәр дзор-дзор кәны. Иудзырдәй, ахәм уынгәджы бон фыдынагыл дәр макуы ‘р҆цәуәд. Сә кәрәдзимә бакәсын дәр сә нал фәнди.

Парса хъуыдыйл фәсис: уәдә күндә әрцыд ацы хъуыддаг, чердәм сә базыдтой? Әвәццағән, дысон фәрвәджыны цы аууон багәпп кодта талынджы, уйй Гегета уыд, ахәм аууон әндәр никәмән уыдаид. Фәлә уйй әмбисәхсәв уым цы хъуыд? Радио ма уәд сә сафәг? Бәлвырд, радиойы аххос уыдаид: уйй сә сардыдта. Ау, суанг Калакәй күн хәссы ныхас, уәд уыдан үә тәккә цүр күн уыдисты.

Ләппутә чысыл фәсте күн аzzадысты, уәд Парса хәрз тызмәгәй бакаст Паламә әмәй йын дзуры:

— Гъеныр дәр дә нә бауырнәнди радио? Нә дын дзыратон, хъәрәй ма дзур, уыңы фыдбылыз нә банымудздзән?

— Гъе, әмәй йын аз цы зыдтон? Цайдәр әндзәлмттыл телтә аbastой, әмәй аз уйй әнхъәл кәм уыттаң, йә мидәг хәйрәджытә бадынц... — Цима зылынджын фәци Пала, уйй дзырд кәны.

— Гъей, гъей, лидзынвәнд ма скәннут, әндәра уыл сә афәздәг кәндзыстәм фәсте, — стылтой та сә гәрзтә Гегета әмәй йе ‘мбаlettә, уыңы фыдбылызы фәскомцәдисонтә!

Хур дзәвгар күн схызт, уәд Стырфатәнмә бахәццә сты. Кәсисинц, исполкомы раз бирә адәм, бирә фәссивәд әрәмбырд. Чидәр сәхситт кодта Пала әмәй Парсайыл, фәлә сә Гегета къәнцылары дуарәй күн фәмидағ кодта, уәд уыдан дәр әрәнцадысты.

Әртә боны фәстә Пала әмәй Парсайы горәты этапәй амидәг кодтой.

Ныр фәйнә фәрсагыл хицәнтәй әфсәйнагыл әрәнцой кодтой, афтәмәй уынгмә кәсисинц. Палайән йә дзагъыр цәстыты мидәг бады әнкъард мигъ. Парса дәр йә сәр әруагъта, сагъәсгәнәджы каст кәны.

— Гъе, Пала, цима дә рәуәд дә гуыбыны амард, уйй каст күн кәнис!

— Цы дә хъәуы, Зелимхан? — ныр ай иууылдәр Зелимхан фәхоны Пала.

— Дис нә кәнис, кәфой, күндә әримысыдисты уыңы радиойы? — дзуры Парса.

— Диссагыл ма сыйкъатә вәййы?

Сә дыууә дәр әнкъардәй кәсүнц дармә ахәстоны фәрсагәй. Сә ңастытыл уайы Стырфәтәны исполком, йә сәрэл даргъ әндзалмыл — радио.

— Фыдбылыз сты ныры фәсивәд, цы нә әримысдзысты!

ФИЙАУЫ КАТАЙ

Бәрзонд Брытъаты райдзаст әфцәгыл дардта йә фос чысайнаң Хъәлци.

Йәхицән та, әвәдза, чи радтаид уый бәрц фос, иу минмә ‘ввахс дзуг, фәлә сә Хъәлци уәddәр йәхи хуыдта, йәхи фосау сә уарзта. Уыцы цъәх сәрвәттыл-иу куы радаргъ сты, уәд сә Хъәлцийи зәрдә рухс кодта.

Ныр цалдәр азы кусы фийауәй бонджын Куыдзәгмә, йә фосыл ын иунаң зиан дәр не ‘руагъта, афтәмәй, марадз зәгъ, кәд исты уәздандзинад равдисид уыцы хәмхутджын!.. Әңгәг, фарон лиձынвәнд куы скодта Хъәлци гнугъаг фийәуттимә, уәд, цима фәфәлдәхти Куыдзәг, хатджытә йәм барвыста, дәс фысы ыын рахицән кодта йә уал азы фыдәбонмә.

Цы кодтаид Хъәлци дәр, мәгуыр, сразы та ис, цәй, зәгъгә, хәдзары бындуурән уал уыдан дәр әгъгъәд уаиккой.

Үәлдай уарзт кодта Хъәлци йә дынджыр уурс куыдзы, Корисы. Әвәццәгән, әгас зәххы цъарыл нә разындаид фосы мыггагәй ахәм зәнджын. Суанг-иу Стыр айнәджы сәрәй ратәләт кодта әгас фосы дзуг. Цъитиийи адагмә-иу сә ныттардта дон нуазынмә, стәй та-иу сә бынаты аләу-уын кодта.

Уый йеддәмә цы бирәгъ, кәнә хуыснәг бауәндыдаид әввахс Корисы тасәй!

Уыцы рәстәдҗы Хъуды фийәуттә дәр әввахс дардтой сә фос. Иу хатт куы уыд, уәд дын әрминаевар кодтой Хъәлцимә, радт, нын, зәгъгә, дә куыдзы. Ләвәрдтой ыын дәс фысы, ноджы уәләмхасән иу хәрәг, йәхәдәг хәдзардарәг. Хъәлци сә схъипп кәнүн дәр нә бауагъта, зәгъгә әгас Хъуды фос ын йә разәй куы скәнөй, суанг әд бинонтә, уәддәр сын нә ратдзән Корисы.

Уәдәй фәстәмә сәм фыд-зәрдә хәссы Хъәлци: ской дәр, зәгъгә, куыд бауәндысты ахәм әнәуаг хъуыддаг!

Атынәджы размә күүрийы, иу мәйдар әхсәвы, сәз зәрдәмә масти бахәсгәйә, хъудәгтә әнәуаг ми сфәнд кодтой. Хъәлцийи фосәй иу дзәвгар фәиртасынмә хъавыдысты, фәлә сә Корис рәстәгыл базыдта, самадта әбуалгъ загъд, кәм ма ләууыд зәххыл. Хъәлци дәр сәз уәтәрәй иу дыууә гәрахы фәкодта. Уәд уыцы мәләтти хүснәджытә таппызыры хай фесты.

Уыдон фыддәрадән-иу рабадти Хъәлци Фугәджыны сәр әмә-иу разарыди йәз зәлланг хъәлләсәй. Фаллаг фарс арф адаг әмә уәртә Дзәгъәлком та-иу ын, цыма хъырнгә кодтой, уйайу азәлүүдысты йәз зарәгмә:

*Гъе, уәрәйдә! Күү раскъәфин
Әз рәсугъд чызджы Хъорнисәй.
Уәд та, зәгълә, ныфәлдисин,
Хъуды хъалтән мәз Корисы.*

Афтә зарыди Хъәлци хъудаг фыййәутти цәстмә. Уыдонән дәр, кәй зәгъын ай хъәуы, әхсызгон кәм уыдаиккөй ахәм зардҗытә!..

Афтәмәй цыбыр кодта Хъәлци йәз бонтә. Фыййауы цард чи нә зоны: кәм – фыдәбон, кәм – хъәлдзәг, кәм – райдзаст; күү – фыдәбон, күү – фырыстонг...

Уалынмә зымәг дәр әрәввахс ис әмә йәз Күйдзәг йәз хистәр фыртимә дарәнтә агурағ фервыста.

Сә фәндаг уыди Гудзаретыл. Уым Күйдзәгән аджын хәстәдҗытә уыди, әмә сәм Хъәлци дәр әрфысым кодта Күйдзәдҗы фыртимә.

Иу дыууә боны дәр сын уырдыгәй фезмәлән нал уыдис, ахәм анахуыр хъызт скодта. Хъәлци дәр цы мәт кодта, ахәм хъәздыг фысымтәй йәз хәсгә дәр нал кодта йәз къях, уәлдайдәр та фысымы чызг Асинетәй... Күйдәридәр ай ауыдатта Хъәлци, афтә йәз зәрдә ныссәххәтт кодта, йәз цәститә цәхәртә акалтой, цыма йәм уәларвон зәд әртакт, уйайу. Адәргәй бахырныдта йәхинимәр:

«Ацы чызг мәз хай күү фәуид, әмә мын Күйдзәдҗы сәр, йәз мулк әмә йәз фыртимә, уйй күү фестид».

Изәрдалынгты Асинет иунәгәй аззади, къуыдыры уәлә цыдәртә сәтты. Фәткүүийау – сырх уадултә, ног конд дзулау – хәмпүс. Хъәлцийи зәрдә йәм кәм фәләууыдаид, цад-әггай йәм йәхи баласта.

– Ари-ма, дә бәстү әз әрсәттон, рәсугъд чызг!

— Амæ æз дæуыйас нал сарæхсон, чысайна?

Айтæ-үйтæ нал фækодта Хъæлци, кæйдæр чызгæн йæ цонгмæ февнæлдта æмæ йын йæ зæрдæйи фæндияг æлхыскъ фækодта.

Асинет дæр мæлинаг чызг кæм næ уыди: цырагъы* фарк дард фæхаста, æмæ Хъæлцийи синтæн – дзæхст.

— Гъе, рæсугъд чызгай, дæ цæф мын рисгæ куы кæнид, уæд та мын цы уайд! – дзуры йын Хъæлци.

— Ацу, чысайна, æндæра дæ, карчы цъиуау, мæ бины куы ракæнөн, уæд дæ мæцъистæй дæр нал скъахдзысты!

— Гъе, æмæ дын мæ уд дæр уый куы фестид, æмæ æз дæ бынæй къахинаг куы фæуин!

Ныхас ныхасы фæдыл, афтæмæй Хъæлци æмæ Асинет, рагон зонгæтаяу, кæрæдзи æрæмбæрстой. Хъæлци йæ бæсты цырæгтæ дæр æрысхъаудта, иу хатт æм йæ цæст ныкъулгæ дæр фækодта. Асинет та йын æхсæвы йæ къогъодзиты нæуæг фæсал нывæрдта, йæ зæнгæйтты цыифтæ йын дзæбæх ныс-сыгъдæг кодта.

Йæ райсомы ирд бон скодта, æмæ Хъæлци дæр йе ‘мбалимæ йæхи сбæлццон кодта.

Хъæуы суадоны цурты куы фæцæйцыдысты, уæд Асинет йæ къæртаемæ сæ разы февзæрд.

Куынæджы фырт чысыл раздæр аивгъуыдта, Хъæлци йæхи суадонмæ баласта.

— Цæй, мæ уды гага, фæхæрзбон у æмæ мын дæ донаæй дæр авæр, – зæгъгæ, дзуры Асинетæн; йæхи тых хъæлдзæг кодта, фæлæ мидæгæй та æнахуыр æнкъарæн, уæззау дурау, лæууыдис.

Уый дæр ын иу дынæджыр къус байдзаг кодта йæ мидбыл-худгæ, æмæ хæлар æнгасæй бакасти Хъæлцимæ. Диссаджы аддæкын æм фæкасти Асинеты лæвæрд дон, бынныуæт æй акодта.

— Дæ къух мæм авæр, Асинет, ныр! Аз цæуын.

— Хорзыл æмбæлд у, чысайна, фæлæ та-иу нæм ацы хатт фæзын!

Хъæлци фæрасты, фæлæ, цыма йæ къæхтыл цыдæр мард зивæг бафтыд, уыйау æй размæ нал хæссынц.

«Айтт, уыци донæй ма куы анызтайн!» – дзуры йæхинымæры æнкъардæй.

Иудзæвгар куы рааст, уæд æм фæстæмæ иу каст фækодта: Асинет лæууыди суадоны цур, йæ къæрта йæ уæхскимæ систа, афтæмæй кasti Хъæлцийи фæдыл...

* * *

Сәрдирдәм та Хъәлци йә фос фароны ‘фцәгмә сыскъәрдәт. Корис дәр йемә. Йәхи сәрмагонд фос дәр иу ссәдзы бәрәц баисты.

Фәлә ацы аз Хъуды фыййәуттә нал хъусынц Хъәлцийи зардҗытә.

Дис кәнүнц, уәдә цы хабар сәмбәлди уыцы налаты! Кәсүнц әм: арах фәбады айнәджы сәрмә йә фосы цур, әмәйә цыма, уым исчи садзгә ныккодта, уыйау иу ранәй нә фезмәлә.

– Әвәццәгән ын, зәгъынц, исчи хин скодта, йе Тутырај алгъыст фәци, – дзырдтой хъудәгтә.

Корис дәр йә цурәй дард нал ңауы. Цалынмә фос дардмә нә адзәгъәл вәййынц әмә сыл Хъәлци әнәбары хъәр нә фәкәны, «р-рәй!», зәгъгә, уәдмә.

Арах фәбады Хъәлци йә нымәты гәбазыл әмә кәсү дард комы нараәгмә.

Къәдзәхты әмә дурты сәртыл, гәппитәгәнгә, фезгъоры комы дон, йә фынк калы урс-урсид тъыфылтау, әдзух хъәләба кәнү. Йә къабәзтә къаннәг куырәйтты нуктәм баздәхынц, ныzzилинц базырджын ңаэлхыты әмә та фәстәмә сә мад – комы донмә – базгъорынц.

Донән йә дыууә фарс къаннәг хъәутә әнә къәрцц, әнә хъәләбайә ләууынц. Алчи ныр уыгәрдәнты кусы әмә хъәуты зәрәдты йеддәмә ничиуал бazzад. Хаттәй-хатт әрмәст уасәджы уаст кәнә хъәхъяг куыдзы рәйд фехъуысы суанг әфцәгмә.

Гакъон-макъон фәндаг Cay Мәссыгән йә бинты фәхъуызы, комы иу фарс ләбырдты бацыд, фәхәрд кодта къуылдымыл, иу къәдзәхы бинты бараст әмә базиләнү, хъәды мидәг фәтары.

Дон дәр әмә фәндаг дәр фәуайынц дәләмә, дард райдзаст быдыртәм... Уым хур тынгдәр тавы, уым цард у әнцондәр... Чыребайы сәндәттәй куы ахизай, уәд ныххәецә уыдзынә Гудзаретмә...

Уым җәры Асинет. Фаронәй нырмә Хъәлцийи зәрдәйы чи ныххәудта әмә йын уәдәй фәстәмә йә цард чи фехәлдта, уый. Ирон чызг цы вәййы, Асинет дәр, раст уымәй уәлдай ницы уыди, фәлә Хъәлцимә та фәкаст зәд, уәларвәй әртәхәдҗы хуызән. Ахәм арах куынә уынынц хохаг фый-

йәүттә сылгоймаджы узәлд, йә рәвдыйд ныхас!

Кәмән радзырдтаид ныр йә катай! Ам, дзәгъәләй бazzайгә әфцәджытыл, уымәй хаттәй-хатт адәмы хъәр рох дәр фәвәйи.

Хъуды фыййәуттә сты, әмә уыдонимә та фаронәй нырмә зулдзых ахаста.

Иуәй-иу хатт хохаг зымты хъәлдзәг къуыззитт куы фәхъуысы, үәд иу чысыл йә зәрдә барухс вәйиы: цыдәр әнахуыр әңцойад ары се ‘нахуыр зарды.

Бынтон хъуыдиты аңауы, цыма фыййау нал у, фәлә ңуанонау хәтты бәрзонд къәдзәхтыл. Уыңы зымтәй ңалдәр амардта. Уалынмә цыма үәле, айнәджы сәрмә, ләууы иу хъәлдзәг сыйчыи. Йә даргъ хъримаг әм фәдардта Хъәлци. Дәңг – әмә йә размә әртилди. Әхсәвы йә әрхаста йә хәдзармә. Асинет әд сывәлләттә әнхъәлмә кәсүнц үым, цин қәнүнц Хъәлцийыл, сыйчийи мардыл...

– Гъе, Корис, үәд та мын ды куы ‘мбарис мә маст, мә катай, – дзуры ахәм рәстәджы йә уарzon куыдзән.

«Р-рәй! Р-рәй!» – фәхъәр қәнны йә фысы дзугыл.

Раңыд афтә къорд боны. Иу дзырдәй, Хъәлцийы әңцой цард әрбайхәлд бынтондәр. Хойраг йә хъуыры хизгә дәр нал қәнны. Әхсәв ыл хуыссәг нал хәңзы, раст мәнә «Чызгайы зарәджы» куыд фәзәгъынц, афтә!

Әхсәрил сыйфтәр нал хәңзы,
Уый, дам, уазалы тыххәй у.

Әхсәв мыл хуыссәг нал хәңзы,
Уый, дам, уарзоны тыххәй у.

Иу ахсәв бынтон сүнгәдҗы ис Хъәлци.

Хуыссы йә уәтәры лыстәныл, йә хъарм кәрцы бын. Дуармә – мәйдар әхсәв, – әңстү къуы фәтъыссай, үәддәр ай нә фендзынә. Исдуугмә дард Хүссары хъәуәй куыйтә бирә фәниудтой, Дзәгъәлкомы Хъуды фыййәутты куыйтә дәр ма кәм әңцадысты!.. Нал ләууыд иу ран Корис дәр. Фосы алышарс иу ңалдәр хатты әрзылд, бауад-иу Бәрзы къуыпмә әмә уырдыгәй әнкъард, әнахуыр ниуд ныккота.

Хъудаг фыййәуттә фехситт кодтой, сырд, зәгъигә, ма үәд. Бынтон йә хуыссәг фәхаудта Хъәлцийән. Куы иу фарсыл фәлдәхт, куы иннәуыл. Алыхуызон хъуыдитә йә сәрәй нал хызтысты. Куыддәр-иу йә ңастан әрцъынд кодта, афтә-иу

суанг Гудзаретмæ ахæццæ. Цыма дойныйæ мард, æмæ йын уыцы уазал, рæсугъд дон æрбадавта Асинет. Хъæлци йын йæ къухмæ фæлæбурдта, æрбаивæзта йæ йæхимæ, æрбахъæбыс æй кодта...

Асинеты фыд сæ ærbаййæфта уалынмæ... Хъæлци ралыгъд... расурынц æй фæсте. Лиdzы, йæ бон цас у, уымæй. Йæ уæрджеытæ йæ быны дыдæгътæ кæннынц. Уалынмæ топпы гæрах... Фæцæф ис Хъæлци, къæхтæ бынтондæр нындзыг сты.

Афтæмæй та-иу фестъæлфыд, иннæ фарсмæ цæхgæр фæзылд, ныуулæфыд йæ риуы дзаг.

Æгас æхсæв арвыста бынтон æнæ фынæйæ. Райсомырдæм загъта йæхицæн:

– Уæдæ афтæ!.. Сæфт – дыууæ сæфты! Цыфæнды уа, гæнæн дзы нал ис. Исты Күyдæгæн æнусмæ фыйайу наæ цæудзынæн.

Æнахуыр хъуыды æрцыд йæ сæрмæ. Сыстад, йæ къогъодзитæ скодта.

Чысыл фæстæдæр йæ фос Дзæгъæлкомырдæм баздæхта, Хъуды фыйайæуттæ кæм хизынц, уырдæм.

Куы сæм баввахс, уæд иуварс, бæрзы къутæры аууон, æрбадт.

Фæсидти Корисмæ, йæ бæрзæй йын рæвдаугæйæ адаудта, иу цыхты къæртт ын систа йæ хизынæй, иууылдæр ын æй радта. Цы ‘мбæрста æгомыг хайуан, цы фæнд скодта Хъæлци, уымæн! Йæхи йæм цингæнгæ баппæрста, ие ‘взгæй йын йæ рус асдæрдта, Хъæлци дæр æй æнгом æрбахъæбыс кодта:

– Хæрзбон мæ хæлар! Хъæлцийæн йæ цард фенад, æмæ дæу дæр рауæлдай кодта... Хæрзбон, Корис!

Йæ цæссыгтæ æркалынмæ йæ бирæ нал хъуыд.

Бацыд хъудæгтæм. Рауынаффæ син кодта, кæй сфæнд кодта фæцæуын дард балцы, кæй син дæтты йæ Корисы, йæхи сæрмагонд фосы, æрмæст æнæхъæнæй куыд бавæрой Күyдæджы фосы дзуг. Бафæдзæхста син æппæт дæр, куыд æмбæлы, афтæ.

Джихæй аzzадысты Хъуды фыйайæуттæ. Загътой, ацы лæгыл кæнæ мард æрцыд, кæнæ та сайды фæцис хæйрæджытæй! æнæ сразы кæм фæуыдаиккoy уæдлæр!

Рарастис Хъæлци къулбæрзæйæ йæ даргъ лæдзæгимæ. Ныххызтис коммæ, фæндагмæ. Донгæрæтты рауад, лæбырдты бацыд, схæццæ къуылдыммæ æмæ базилæны, хъæды мидæг фæаууон и.

Æртыккаг бон æрхæццæ Хъæлци Гудзаретмæ. Уæлæ хъæдрæбын, лæнчы, уыцы хъæу, Асинеты хъæу. Мæнæ ай та – Асинеты суадон. Уæд ын ацы ран ныххæцыд йæ къухыл.

«Ацы хатт та-иу нәм фәзын», зәгъгәе йын ам загъта.

Үәгъды йын нә фәдзәхстаид Асинет дыккаг хатт әр҆цәуын. Тагъд ай, әвәдза, уынгә дәр фәкәндән, фәләе йын цы хъумә зәгъта, цәмә әр҆цыди, цы йә хъәуы! Цы зоны мәгуыр фыйайа! Кәннод цы нә вәййы... Чи зоны, рох дәр ай фәкодта, кәнә... – Нал-иу фәци йә хъуыды.

Әрбадти уал суадоны уәлхүс. Чысыл ай йә фәллад суадын дәр хъуыди. Кәд уалынмә исчи донмә дәр цәуид. Афәрса уал раздәр.

Әңгәг чысыл фәстәдәр къаннәг хъуывгъанимә бәгъәввадәй, гом сәрай әрызгъорда донмә иу къаннәг чызг.

- Кәй чызг дә, мә хур? – афарста йә Хъәлци.
- Әз дзыщайы чызг дән.
- Әмәе уәдәе Асинеты нә зоныс?
- Куыннә йә зонын, мәнәе ибонты чындызы чи ацыди, уый?..

Хъәлцийән йә цәстүтә атартә сты, дуне йыл цыма әрбаталынг, зәрдәе цыма әрыскъуыди. Растьин цыма дзәккорәй исчи йә сәр ныххафта, афтәе фәцис.

Иудәевгар әдзынәгәй агадти. Адзәгъәлтә сты йә хъуыдитә, стәй систад, араст фәстәмә, аздәхт әндәр фәндагыл. Нал ссыд әфцәгмә, Брытъаты сәрвәттәм.

Нал ай федтой уәдәй фәстәмә Хъуды фыйайяуттә. Чи дзырдата, Туркмә, дам, йәхи фесәфта. Чи йә хуыдта дәләе Бакуы, фәтәгены күисты. Чи та йә суанг Америкмә дәр ахәцца кодта.

- Абоны онг дәр ма йын ници зоны, кәм ис, цы фәци Хъәлци.
- Агурәг та, әвәдза, чи уыд мәгуыр фыйайуы!

1927.

АРВИСТОН

ÆНАХУЫР ХАБÆРТТАЕ, ХЪÆЛДЗÆГ НЫХÆСТАЕ

* * *

Ионийы театртæй иуы уыди сærмагонд бандæттæ – дzonгой хæстонтæн. Сæ разы сын-иу сбадын кодтой гæмæхсæр цагъарты. Дzonгой хæстонтæ-иу сын сæ сæртæ бакъуырцц ластой, æмдзæгъд кæнут, зæгъгæ.

* * *

Чехаг æвзаджы æрмæст æмхъæлæсонтæй аразæн ис æнæхъæн хъуыдыйæдтæ, зæгъæм: «Стрч прст скрз крк» – атъисс æн-гүйлдз хурхы.

* * *

Футбол английсæгтæ сæхи национ хъазтыл нымайынц, афтæмæй уыдонæй 2000 азы размæ ахæм хъазт уыди китайæттæм.

* * *

Дунейы æппæты зæронддæр цæрæгойыл нымад у уæрт-джынхæфс Джонатан – цæры Хуссар Атлантикайы Сыгъдæг Еленæйы сакъадахыл, цæуы йыл 178 азы.

* * *

Æппæттæй фылдæр хæттыты йæ марынмæ кæй хъавыдысты, уымæ гæсгæ Кубаїы лидер Фидель Кастро бахауди Гиннессы чинигмæ. 2006 азмæ йæ амарынвæнд кодтой 638 хатты.

* * *

Мыдыбындз нектар куы сссары, уæд йæ буары змæлдæй бамбарын кæны йе ‘мчыргъæдонтæн: 45 метры æддæдæр ис аддинаг.

* * *

Зәххы къорийыл әппәтәй уазалдәр рәстәг скәны якутаг хъау Оймяконы. Уым 1933 азы 6 февралы уәлдәфы температурә әрхауди $-67,7$ градусмә.

* * *

Ног Гвинейы сакъадахыл цәры ахәм адәмыхатт, йә хәдзәрттә ахстәттау бәләстыл чи аразы. Аразгә та сә кәнынц зәххәй 30 метры уәлдәр.

* * *

Горилләтә әрвыйлбон аразынц ахстәттә зайдегхәлттәй – әхсәвиуатән. Фәлә дзы дыккаг әхсәв ницы хузы баззайынц.

* * *

Дунейы әппәты бәрzonдәр адәм сты голландиәгтә. Нәлгоймәгты ас рәстәмбис нымадәй у 184 сантиметры.

* * *

Алы аз дәр адәймаджы хәринәгтәм бахауы 680 граммы сасктә. Йә царды бонты адәймаджы хъуыры аңауы 53 килограммы сасктә.

* * *

2008 азы археологтә Сомихстоны ссардтой әппәты рагондәр сәрак батинкә, цәуы йыл 5500 азы.

* * *

Даниаг Стиг Авалл Северинсенән бантыст йә уләфт 20 минуты әмә 10 секунды бауромын, әмә ссис дунейы рекордсмен.

* * *

Зимбабвейы цәрәг адәмыхатт вадомотән сә къәхтыл ис әрмәст дыгай стыр әнгуылдзтә.

* * *

Тибеты ис ахәм әгъдау: цалдәр нәлгоймаджы (фылдәр хатт әфсымәртә) ракурынц иу ус.

* * *

А дунейыл әппәтәй къаддәр паддахиуәг кодта Людовик XIX – 20 минуты.

* * *

Сабыр океаны ис сакъадах Науру. Уым спорты национ хузыл нымад у тәхгә мәргүтә архъянәй ахсын.

* * *

Хъазән къамты цы тъузтә ис, уыдон рагон бердзентә хуыдтой «куыйтә».

* * *

Сталины дәргъ уыди 162 сантиметры.

* * *

Адәймаг кәмә нә зиле, уыцы зайәгойтә кәнынц фәдисхъәр. Ахуыргәндә күйд сбәрәг кодтой, афтәмәй, донхъуаг чи әйяфы, ахәм зайәгхалтәй цы мыртә хъуысы, уыдон сты тыхджын, фәлә сә адәймаджы хъус нә ахсы.

* * *

Хеопсы пирамидә куы райхалай, уәд ын йә дуртәй самайән ис, Зәххы къорийыл чи аххәсси, ахәм сис, йә фәтән – 50 сантиметры.

* * *

Чили, Египет әмә Фиджийы адәймаджы ахәстоны сбадын кәнын сә бон у, әвзәрстыты рәстәг, “нә хъәләс кәнын”, зәгъгә, куы ныффәрск уа, уәд.

* * *

Австри әмә Стырбританийы дуканиты уәй кәнынц шикаладәй конд бюостгалтертә.

* * *

Адәймаг боны дәргъы цытә фехъусы, уыдонән ферох кәны сә 80 проценчы.

* * *

Цивилизацимæ æввахс чи наэ цæуы, стæй æddæræгæттæм згаджы цæстæй чи кæсы, ахæм адæмыхæттытæ ныртækкæ дунейыл ис сæдæйы бæрц.

* * *

Цардис иу лæг, йæ ном – Чарльз Осборн. Уый хækъуырцæг фæкодта 69 азы дæргъы.

* * *

Урс æрсытæ иууылдæр сты галиуæг.

* * *

Адæймаджы буары æфсæйнаг ис, аст сантиметры дæргъæн зæгæллы цас ис, уийбæрц.

ДЫУУÆ РЕЦЕПТЫ

Номдзыд норвегиаг драматург Генрик Ибсен кæддæр афтечы хицаяй куыста. Иухæмы йæм зæхкусæг лæг дыууæ рецептимæ баçыд: иу дзы йæ усы номыл уыд, иннае та, ветеринар ын йæ хъугæн кæй рафыста, ахæм.

Ибсен ын хостæ радта æмæ йын загъта:

– Мæнæ ай – дæ усæн, мæнæ ай та – дæ хъугæн. Æрмæст сæ ма фæивддзаг кæ, науæд дæ хъуг ныххæдмæл уыдзæни.

АХСДЖИАГ КУЫСТ

Ус йæ лæджы уатмæ баçыд æмæ дзуры:

– Мæ удлæууæн, бирæттæ-ма акал.

Лæг (арф ныуулæфгæйæ):

– Нырма ныр рабадтæн.

– Эмæ цы кодтай?

– Уæлгоммæ хуыссыдтæн...

* * *

Итайлæгтæн сæ национ хæринаг пиццæ у, уырысæн та – на-пицца...

* * *

Гимаройә әнаккагдәр низ нәй – әдзухдәр фәстәрдыгәй ләбуры.

ЗОНДАМЫНД

Уазджытә дәм куы ‘рбацәуа әмә әгәр бирә куы бадой, уәд дә сахатмә әркәс, стәй дә цәстәнгас раздах күулыл ауыгъд дыууәхстон топмә.

* * *

Сылгоймәгтә хъустәй уарзыңц... О, әхчаты зәлланг сә уд, сә дзәцц у.

* * *

Ахуыр, ахуыр әмә ахуыр – уымән әмә уәddәр куист не ссардзына...

ИУКЬАХЫГ ХЪАЗ

Иуахәмы Ходжа хъаз сфизонәг кодта әмә йә Тамерланән ахаста. Фәндагыл сәххормаг, хъазән йә иу сгуы ратыдта әмә йә бахордта. Тамерлан хүйнмә куы ‘ркаст, уәд ауыдта, цы хъуаг у, уый. Әмә фәрсы Ходжайы, йә иу сгуы цы фәци, зәгъгә.

– Мах бәстәйи хъазтән иугай къәхтә ис. Кәд дә нае уырны, уәд уартә цәүгәдоны былмә акәс.

Тамерлан доны былмә акаст әмә әцәгәй дәр хъазтә иууылдәр ләууыдысты иугай къәхтыл. Уәд Тамерлан барабанәй цәгъдәгмә бадзырдта әмә йын загъта, әрцәфтә ма кә дә гыбар-гыбургәнән, зәгъгә. Хъазтә барабаны хъәрәй фәтарстысты әмә сә дыгай къәхтыл әрләууыдысты.

– Үйнис, – загъта Тамерлан, – хъазтәй алкәмән дәр дыгай къәхтә ис.

– Омә дәм уый цы диссаг кәссы? – дзуапп ын радта Ходжа.
– Әниу ма дәу ләдзджытәй нәмын райдай, цымә дә дыууә къахәй нае, фәлә дә цыппәртыл разгъор-базгъор нае сисис!

ДЫУУÆ ХÆРÆДЖЫ

Иу бонджын лæг Аристиппы йæ хæдзармæ хуыдта, цæмæй йын йæ фырты сахуыр кæна. Философ дзыстыр аргъ баца-гуырда, æмæ бонджын лæг нæ куымдта уыйбæрц æхца фидын, ахæм аргъæй, дам, хæрæг балхæнæн куы ис.

– Гъемæ дзы балхæн – æмæ дæм дыууæ хæрæджы уыдзæн, – дзуапп ын радта философ.

ХÆСНАГ

Экзамены размæ студентæн йæ фыд профессорæн дзуры:

– Цæмæндæр мæм афтæ кæссы, цыма нæ лæппу райсом экза-мен нæ ратдзæни.

Уæд ын профессор афтæ:

– Дæс миныл хæснаг кæнæм, экзамен кæй ратдзæн, уый тыххæй?

НÆМТТÆ

Советон хицаудзинад куы фæуæлахиз, уæд ЗАГС-ы кус-джытæн фæдзæхст уыди, цæмæй адæм сæ ноггуырдтыл æвæрой, революци кæй «ныййардта», ахæм æцæг пролетарон нæмттæ:

Аrlen – армия Ленина.

Веор – Великая Октябрьская революция.

Видлен – великие идеи Ленина.

Гертруда – Герой труда.

Дележ – дело Ленина живет.

Изиль – исполняй заветы Ильича.

Ильком – Ильич, коммуна.

Кид – коммунистический идеал.

Ласт – латышский стрелок.

Ленар(а) – ленинская армия.

Лениз – ленинские заветы.

Ленст – Ленин, Сталин.

Марлен – Маркс, Ленин.

Мыслис – мысли Ленина и Сталина.

Педераст – передовое дело радует Сталина.

Полес – помни Ленина, Сталина.

Порес – помни решения съезда.
 Правлен – правда Ленина.
 Рэм, Ремир – революция мировая.
 Стален – Сталин, Ленин.
 Фэд – Феликс Эдмундович Дзержинский.
 Эрлен – эра Ленина.
 Яслен – я с Лениным.

АЕБУЗН НÆ РАЗЫНДИ

Раджы кæддæр иу инæлар цард. Иуахæмы хæстон стæры уыд, æмæ йыл знæтгæ тых кæнын байдытой. Йе ‘фсæдты йын бындзагъд куы ныккæной, уымæй тынг тæссаг уыд. Уæд дын æм æваст уæларвæй зæд куы ‘ртæхид æмæ йын куы баххуыс кæнид. Фæуæлахиз йæ фыдгултыл инæлар. Зæдæн йæ сæрæй ныллагæт акуывта æмæ йæ бафарста, дæ ном цы хуыйны, зæгъгæ.

– Мæ ном – Мысан, – дзуапп радта зæд.
 – Стыр арфæ дын кæнын, фæлæ ма мæ базонын фæнды, цæмæн мын баххуыс кодтай, уый.

Зæд ын дзуапп радта:
 – Хæстон ахуырты рæстæг-иу мæн фатæй куы æхстат, уæд мæ иунæг хатт дæр нæ фæцæф кодтат! Гъемæ мын цы хорзы бацыдистут, уый уын хорзæй бафистон!..

* * *

Сократ зæрондæй фæрынчын, æмæ йæ чидæр бафарста, куыд дæ, зæгъгæ. Сократ ын ахæм дзуапп радта:

– Иттæг дзæбæх дæн, мæ хур: кæд удæгасæй бæззайон, уæд, хæлæг мæм чи кæны, уыдан дзæвгар фылдæр фæуыдзысты, ме ‘цæг дунемæ куы ацæуон, уæд та мын фылдæр хæлæрттæ фæзындæн.

•••

ХУДÆГ КУЫД НÆУ

* * *

Дыгурон лæг Дзомæт уыдис уæздан æмæ дзыхарæхст. Иуахæмы йæм йæ ирон æрдхорд Аеридонмæ дыууиссæдзæм боны хистмæ фæдзырдта.

Дзомает иронау дзурынмә нә арәхст, әмәй йәм, нә фындықыдзаг нын нә мардән ныххәлар кән, зәгъгә, куы бахатыдысты, уәд батыхсти:

— Хуыщауы хатыр бакәнүт, фәләе мын мәй ныхас уәхәдәг куы не ‘мбарату, уәд ма мын ай уәе мәрдтә куыд бамбардзысты?’

* * *

Ацы хабар, дам, Лескены әрцыд. Колхозы кассир, сылгоймаг, кусджытаң сәй мызд райсынмә ацыди Дзәуджыхъәуы банкмә. Полуторкәйи йәе колхозы шофыр аласта, әмә фәстәмә фәэзиләнмә куы ‘рхәңцә сты, уәд син къәрныхтә сәе фәндаг әрәхгәдтой. Сәе иу гуыффәмә сәепп кодта әмә әрдәг голлаг бастәй зәхмә әрәппәрста. Кассир голлагыл ныддәвдәг әмә йәе нае дәтты. Уәд, къәрныхтәй топп кәмә уыд, уый тәрсән гәрах фәкодта, әмә голлаг къәрныхты къұхы бафтыд. Алыгъдысты әмә хъәугәрон иу кауы рәбын тыхамәлттәй райхәлдтой голладжы комы куырмәлхынць. Фәләе дзы сәе иу йәе къух куы фәевавта әмә цъәх хъәдзындзы баст куы фелвәста, уәд дыууәйә дәр хъахъдзыхәй аzzадысты.

Цәвиттон, кассирән банчы әхча нае радтой әмә шофыримә сәе фәндаг базарыл ракодтой, исты халсартә алхәнәм, зәгъгә. Гъемә син ныр къәрныхты амәддаг байсты.

* * *

Уазәг йәе фысымимә фынджы уәлхъус бадынц, минас кәннынц. Иуцасдәр куы абадтысты, уәд уазәг фысымы фәрсү:

— Әмә дын сывәлләттә цы ис?

— Ницы, — загъта фысым.

Уалынмә дын хъәрахст-хъыллистгәнгә хәдзары куы смидәг уайд сывәлләтты къорд. Уазәг дисгәнгә афарста:

— Сывәлләттә мын нае куы загътай, уәд адон цы сты?

— Адон сывәлләттә не сты — хәйрәдҗытә сты.

* * *

Батыргегән йәе мад амард, рухс дзәнәты бадәд, әмә фәсивәд марды чырыныл куы схәңцыдысты, уәд музыканттә Къостайы «Додой» ныщагътой. Батыргег сәм бауырдыг:

— Ребята, веселей играйте, веселей!

* * *

Мәединә, дыууә ләппүйи әмә дыууә чызджы мад, ныр дәр та әнхъәлңау у, абон-райсом кәнү. Тәлфаг сывәлләтти иүгәндзон хъәләба йын йә хъустә арауы, әмә йә уд әрдүйә нарәгдәр күү сси, уәд сыл нытъялланг ласта:

— Цалынмә, мә гүбыны чи ис, уый райгуыра, уәдмә уын мә бон ницы у, фәлә куыддәр райгуыра, афтә мын сар уә сәр кәнү!

Мады әртхыирән хистәр ләппу Сережә хъазынмә аздах-та, йә гүбын ын баҳоста әмә райгуыринагмә мидәмә дзуры:

— Иу дыууә азы ма багәздә кән, науәд дә фәнәмдзынән.

ХОРАНТЫ Валодя

ЧИНГУЫТЫ ДУКАНИЙЫ

Мә зонгә сылгоймаг Плиты Фатимә иу номдзыд графоманы бәзджын әмә сәвдҗын том тәрхәгәй райста, әркәстытәйәм кодта, йә аргъ дәр ын федта әмә загъя:

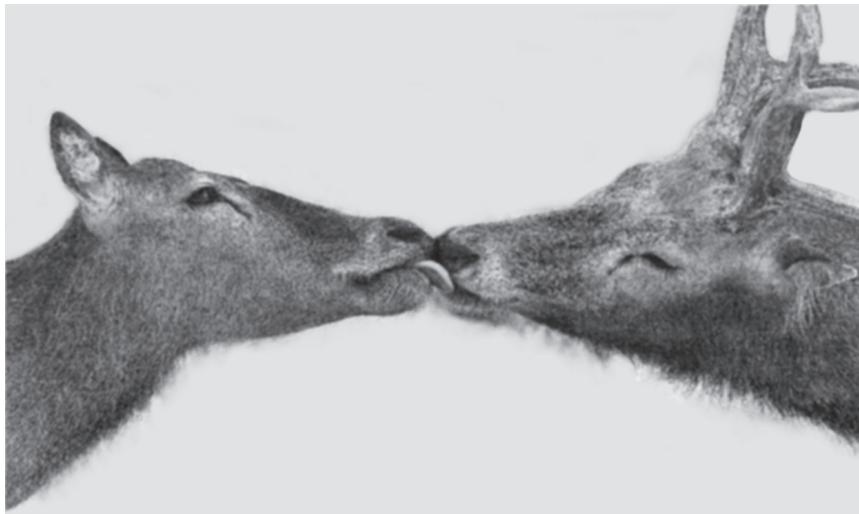
— Ай цавәр диссаджы чиниг у уагәр — чи йә ныффыста, уымән йәхицәй зынаргъдәр күү у!

«ÆЗ УАЛ ТАМАКО АДЫМОН...»

Адәмон фыссәджы ном чи хаста, иу ахәм ләгән әмбырды ныхасы бар радтой. Уый, әвәццәгән, дзурынмондагәй цъәх арт уагъта, әмә йын бауромыны хъомыс нал уыд. Адәм тынг сфермәцидысты. Залы бадти поэт Хаджеты Таймураз дәр. Әдзәлгъәд ныхәстәм хъусын нал фәрәзта, сыйстад әмә дуарырдәм йәхи райста. Цәугә-цәуын дзуры:

*Цалынмә ныхәстә кәна «адәмон»,
Уалынмә уал æз тамако адымон.*

Къогъодзи

«Бахатыр кән, әнә дидинджытәй кәй әрбаңыздатән,
уый тылхәй – сәфтәгәй сыл күйд хәңзыдаин?»

* * *

Корректор

Заира КАРАЦЕВА

Дизайн

Залина ГУРИЕВА

Компьютерная верстка

Ирида КОДЗАТИ

Компьютерный набор

Марина КИРГУЕВА

---

*Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.*

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00064 от 30 марта 2012 г.

*Журналы цы әрмæг рацæуа, уымæй æндær мыхырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы кæххфыстытæ цæуы, уайдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

Учредитель: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания.

*Подписано к печати 05.09.13. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Muzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 518. Цена свободная. Выход из печати 9 сентября 2013г.*

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru; http://www.mahdug.ru.

Тел. гл. редактор – 25-09-64;

отдел поэзии, корректор – 25-09-74; бухгалтерия, компьютер. – 25-22-47.

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис» РСО-Алания,
362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11, Дом печати.*

Индекс 73247